Зарубіжні авторські зібрання

Джек

Лондон

Пригоди «Сліпучого»

Харків
«ФОЛІО»
2020

УДК 821.111(73)
Л76

Переклад з англійської
Ади Магніс, Сергія Зеленецького,
Івана Волинця, Катерини Корякіної

Художник-оформлювач
О. А. Гугалова-Мєшкова

Лондон Дж.

Л76 Пригоди «Сліпучого»: повісті / Джек Лондон; пер. з англ. А. Магніс, С. Зеленецького, І. Волинця, К. Корякіної; худож.-оформлювач О. А. Гугалова-Мєшкова. — Харків: Фоліо, 2020. — 283 с. — (Зарубіжні авт. зібрання).

ISBN 978-966-03-9111-6

До збірки творів Джека Лондона увійшли повісті «Пригоди "Сліпучого"» (1902), «Звір Предковічний» (1913) та «Перед Адамом» (1907). Герої творів — представники різних прошарків суспільства, яких поєднує готовність кинути виклик установам, якщо ті ставлять під сумнів добро і справедливість, і відстоювати свою честь і гідність за будь-яких обставин.

Джо Бронсон — 15-річний син успішного бізнесмена із Сан-Франциско — тікає з дому, щоб випробувати себе у дорослому житті. Три дні пригод цілком змінили його ставлення до людей.

Пат Глендон-молодший — боксер-чемпіон — виступає проти маклерських махінацій, що супроводжують боксерські змагання і перетворюють спорт із чесної боротьби на джерело збагачення.

УДК 821.111(73)

© О. А. Гугалова-Мєшкова, художнє оформлення, 2020
© Видавництво «Фоліо», марка серії, 2019

ISBN 978-966-03-9111-6

ПРИГОДИ «СЛІПУЧОГО»

ЧАСТИНА ПЕРША

І. БРАТ І СЕСТРА

Вони перебігли пісками, що сліпили око в промінні сонячнім, і Тихий океан, бухаючи своїм шумким прибоєм, лишився позаду них. Опинившись на переїзнім шляху, вони посідали на свої велосипеди й, наддаючи дедалі ходи, незабаром упірнули в гущавину зелених алей заміського парку.

Їх було трійко — три хлопці-підлітки в яснобарвних светрах. Чимдуж гнали вони велосипедними стежками, прискорюючи швидкість гону й наближаючи ту аж до найбільшої, як це зазвичай роблять отакі хлопці у яснобарвних светрах. Мабуть, вони вже й переступили межу дозволеної швидкості!.. Принаймні, так здалося кінному полісменові, але, не бувши певний, він лише обмежився засторогою, коли вони промайнули повз нього. Вони цю засторогу негайно взяли до уваги, але за найближчим рогом так само негайно забули її — бо це теж звичай хлопців, що ходять у яснобарвних светрах.

Прожогом випорснувши з Гольденґейтського парку, самокатники спрямувалися до Сан-Франциска. Тут вони так несамовито майнули з гори, що всі перехожі, повз яких вони гнали, мимохіть завертали голови й мало не з жахом проводжали їх очима. Опинившись на міських вулицях, яснобарвні светри взялися заживати різних способів, щоб уникнути крутих узвозів, а коли з цим не щастило, то перемагали їх наввипередки.

Хлопець, який вів перед у цих самокатних перегонах і завжди випереджав товаришів, звався Джо. Найсміливіший і найвеселіший, він був за верховоду у своїй компанії... А втім, як вони опинились у Західному передмісті, серед великих і пишних будинків, менше ставало чутно його сміху та голосу, а нога, ніби мимоволі, зупиняла швидкість гону. На розі вулиць Лаґуна та Валлехо обидва товариші завернули праворуч.

— До побачення, Фреде! Бувай здоров, Чарлі!.. — гукнув Джо й покрутнув правило ліворуч.

— Увечері побачимося? — запитали ті.

— Ні, я не прийду!

— Та ну-бо, виходь! — припрошували його.

— Ні, ні. Мушу взятися до книжки... Бувайте!..

Ось він уже сам. Ураз спохмурнів його вид, і щось ніби нудьга чи турбота відбилися в очах. Він рішуче почав посвистувати, та помалу свист той стишувався й нарешті, саме тоді, як він наблизився до великого будинку на два поверхи, урвався зовсім.

— Джо, це ти?

Він, вагаючись, зупинився коло дверей до бібліотеки... Знав, що Бессі там ретельно готує свої лекції й напевне вже й упоралася з ними, бо вона ж завжди встигає зробити це до обіду, а доба вже надобід... А ось він то ще й не торкався до книжок. Це дратувало хлопця!.. А таки ж і справді: сестра молодша за нього аж двома роками, учиться в тій саме групі, що й він, та ще й випередила його з усіх предметів. Чорт батька зна що!.. Адже й він не безтяма якийсь, а ось так воно якось трапляється — і сам він не знає, як — щораз голову йому запорожняє щось інше — ну, певна річ, що тоді вже не до книжки!..

— Джо, будь ласка, зайди сюди! — в голосі її бриніла ледве чутно жалісна нотка.

— Ну, чого тобі треба? — відгукнувся він, поривчасто відкидаючи портьєру.

Джо сказав це грубо, але глянувши на тендітну маленьку постать, яка пильно дивилася йому у вічі з-поза кучугури книжок, стосами нагромаджених на бюро, він враз пожалкував. З олівцем та зошитком у руках вона так скорчилася на величезному фотелі, що здавалася ще меншою й тендітнішою, ніж була справді.

— У чому річ, сестричко?.. — підійшовши до неї, запитав він, на цей раз уже набагато ласкавіше.

Схопивши його руку в долоні вона притисла її до щічки й пригорнулася до нього, мов те пташенятко до матінки.

— Що з тобою коїться, Джо, любий мій? — шепотіла вона запитливо. — Скажи мені.

Він не відповідав. Чи подоба ж йому сповідатися за те, що його турбує, цьому маленькому дівчатку, хоч там воно й вчиться краще за нього. Йому аж смішним здалося, що сестричка хоче довідатися, що йому не до шмиги!..

«Яка в неї ніжна щічка!» — зауважив він, коли вона, голублячись, притулилася обличчям йому до руки. А проте, мерщій би вона пустила його руку... мерщій би покласти кінця оцьому мазьканню!.. аби вона тільки не образилася!..— він добре знав із досвіду, що дівчатка ображаються з усякої дурниці!..

Вона розтулила його пальці й поцілувала долоню. Немов трояндова пелюстка впала... Цей поцілунок мав виявити, що Бессі все ще чекає відповіді.

— Нічого зі мною не коїться! — рішуче промовив він. Відтак цілком несподівано додав: — Батько!..

Та турбота, що тьмарила йому обличчя, ураз заступила очі й дівчинці.

— Адже він такий добрий, такий хороший наш татко, Джо, — зажебоніла вона. — І чом ти не слухаєш його? Він же тобі добра зичить і так небагацько вимагає!.. Ти ж такий розумний, куди розумніший за решту хлопців!.. Якби ти хоч трішечки взявся до науки...

— Цього тільки й бракувало!.. Нотації!.. — спалахнув він, грубо висмикуючи руку. — Уже й ти берешся картати мене?.. Тепер черга за куховаркою і стайничим...

Він засунув руки в кишені й утупив свій погляд у далечінь, у сумне й невтішне майбутнє, сповнене нескінченних вичитувань, а вичитувачам і ліку не скласти.

— Так на оце ти мене й покликала? — спитав він, повертаючись до дверей.

Вона знову схопила його за руку.

— Ні, ні, не на це!. Але ж вигляд у тебе був такий збентежений, що мені здалося... — Голосок їй урвався. По хвилині вона мовила вже іншим тоном. — Я мала повідомити тобі, що цієї суботи ми збираємося улаштувати прогулянку в Окленд, у гори, що по той бік затоки...

— Хто ж саме?

— Мертл Гейс.

— Ота лемішка! — ввернув Джо.

— І зовсім вона не лемішка, а прехороша дівчинка й далеко ліпша за багатьох моїх товаришок!.. — палко заперечила Бессі.

— Ну, це ще замало, як взяти на увагу всіх загалом твоїх подруг!.. Сип далі. Ще хто?

— Перл Сейзер із сестрою Еліс, Джессі Гілборн, Седі Френч, Една Крозерс. Оце й по всіх дівчатах...

Джо пхекнув презирливо.

— Ну, а з хлопців хто?

— Моріс і Фелікс Клемент, Дик Скофілд, Борт Лейтон та...

— Досить із мене й оцих! Коротко кажучи, кисле молоко, а не товариство!..

— Я... я мала на думці запросити також тебе, Фреда й Чарлі... — мовила вона вже непевним голосом. — На те саме я й покликала тебе сюди, щоб запросити вас!..

— І що ж ви там робитимете на своїй прогулянці?..

— Гуляти будемо, польові квіти рвати — адже тепер саме маки розквітли — оберемо якийсь мальовничий моріжок та поснідаємо там, прямо на травиці... і... і...

— Підете додому, — додав він. Бессі потакнула головою.

Джо знову застромив руки в кишені й замаршував по кімнаті.

— Баб'яче товариство! — раптом вибухнув він, — і баб'яча програма!.. Ні, це мені не до душі!..

Вона на мить дужче зціпила тремтячі вуста, але все ж бажала дійти свого.

— А що б ти мав запропонувати натомість?

— Я?.. Я б разом із Фредом та Чарлі залюбки майнув куди-небудь і утяв там таке, таке... ну, щоб мені заманулося!..

Він зупинився й кинув оком на свою слухачку. Та мовчки чекала, що буде далі.

Проте він відчував, що йому бракує слів, щоб виявити всі свої почуття та бажання. Це ще підсилило його поганий настрій, і він раптом вигукнув роздратовано:

— Та хіба ж ти зрозумієш мене?!.. Не така ти, щоб зрозуміла! Ти — дівча! Тобі подобається бути чепурненькою, усім на зразок, панночкою й носити додому зі школи найвищі бали. Тебе не вабить щось надзвичайне: небезпека, пригоди тощо... Тобі не до вподоби ті хлопці, яких захоплює бурхливе життя; вони, на твою думку, брутальні, мугиряки; твоє око тішать примазані й випрасовані маруди в білих комірцях, слухняні хлопчики, що запобігають ласки у вчителів і на перервах навертаються їм на очі, щоб почути від них вихвали своїх успіхів. Ці хороші, виховані хлопчики, о, вони ніколи не встрявають у небезпечну пригоду: у думці їм лише прогулянки з квіточками та сніданочками в товаристві чемненьких дівчаток!.. Я добре знаю таких типиків, які лякаються власної тіні й скидаються на баранців! Вони таки й є баранці!.. Ну, а я тобі не баранець! От тобі й уся моя мова!.. І на прогулянці вашій я бути не хочу й не буду!..

Сльози проступили на карих оченятках Бессіних, вуста затремтіли... Це ще дужче роздратувало Джо: «І чого вони варті ті дівчата? Тільки на те й здатні, щоб совати свого носа, куди не треба, скімлити, ображатися. Їм, певне, таки бракує чогось у голові!..»

— Слова не можна тобі сказати, щоб ти не зарюмсала, — замирливо промовив він. — Я ж таки не мав наміру образити тебе, сеструню! Слово честі, що так. Я...

Він безпорадно урвав і глянув на неї. Вона хлипала й уся здригалася, силкуючись подолати ридання... Сльози, одна одну побиваючи, котилися їй по щічках.

— Ох, ці мені... дівчата!.. — гукнув він і сердито попростував геть із кімнати.

II. ДРАКОНОВІ ЗАКОНИ

Трохи згодом Джо, усе ще роздратований, сідав обідати. Він уперто мовчав за їжею, попри те, що батько, мати й сестра весь час весело одне до одного балакали. Уперто втопирившись у свою тарілку, Джо люто звіряв їй свої спостереження: «Ось то які ми! Допіру дрібними вмивалися, а по хвилинці не то всміхаємося, ба й регочемо!.. Ні, наш брат не такий. Будьте певні, що якби хлопчину щось спромоглося довести до розпачливих сліз, то за кілька день не забув би цього. А у цих дівчат, то в них просто вдача така нещира: плачуть, а не відчувають і сотої частки тої образи, на яку скаржаться. Запевне це так!.. Рюмсають, мабуть, тому, що це їм до вподоби!.. Та ще й до вподоби їм робити комусь на капость, надто нам, хлопцям!.. Отже, й утручаються в усі наші справи!..»

Отак мудро міркуючи, Джо разом із тим усмак працював коло своєї тарілки.

Де ж пак не набути доброго апетиту, прогнавши велосипедом через довженний парк від Кліф-Гауса й аж до самісінького Західного передмістя?!

Батько іноді скоса зиркав на сина. Стривожено, але лагідно. Джо не помічав того, але Бессі добренько завважила це.

Містер Бронсон був чоловік середнього віку, доладно сформований, кремезний та негладкий. Обличчя мав енергійне, риси гострі, клинуваті, підборіддя квадратне й уперте... Проте добрі очі і якісь зморшки в кутиках біля рота виявляли не суворість, а нахил до гумору.

Батько й син були страшенно подібні один до одного, це враз впадало в око. Обидва мали широке чоло, міцні випнуті щелепи, а що вже очі в обох, то — урахувавши різницю в літах — були вони такі однаковісінькі, мов дві пари горошин, що вилущено їх з одного стручка.

— Ну, а як ти, Джо? Чи все гаразд? — запитав нарешті містер Бронсон.

Обідати скінчили, й усі підвелися зі своїх місць.

— А не знаю, — безжурно відповів Джо, а далі додав. — Завтра іспити, то там буде видко!

— Ти куди? — спитала його мати, як він пішов уже до дверей.

Це була висока, струнка жінка з такими ж карими очима, як у Бессі, і так само гнучка та пластична в рухах.

— Іду до себе! — відповів Джо і додав. — Вчитися!

Мати ніжно схилилася до нього, пестливо пригладила йому чуприну й поцілувала. Містер Бронсон усміхнувся, ухвалюючи синів намір, і Джо побіг сходами на другий поверх, твердо налаштувавшись уп'ястися у книжки й скласти завтрашнього іспиту, хоч там що.

Опинившись у себе в кімнаті, він замкнув двері й умостився біля бюро, де було геть усе, що потрібно школяреві під час навчальної праці.

Перебіг очима по книжках своїх. Насамперед Джо взявся до підручника історії, бо іспити мали початися саме з неї. Розгорнувши книжку на закладеній сторінці, почав читати:

«Зараз по тому, як набули чинності Драконові закони, між Атенами та Меґарою спалахнула війна, бо обидві республіки хотіли володіти островом Саламіном».

Ну, це зовсім легко запам'ятати! Але що воно саме за закони Драконові? Треба прочитати про них.

І Джо уважно заходився перегортати та перечитувати попередні сторінки підручника, аж доки очі його, якось випадково спорснувши з рядків та літер, не натрапили на мас-

ку й рукавицю, що валялися на стільці. Це були приладдя до бейсболу[1].

— Ніколи у світі ми не програли б партії на тому тижні, якби не Фред! Він таки роззява! Де ж пак?! То йому за виграшку піймати хоч сотню найнезручніших м'ячів, а то у критичний момент маху дає. Доведеться ставити його на «поле», а його місце доручити Джонзові. Коли ж той Джонз надто вже гарячкує під час гри. Він ніколи у світі не дасть обмаху, ловлячи м'ячі, навіть у найкритичніший момент, але що він далі робитиме, піймавши м'яча, то цього напевне ніколи не можна вгадати!..

Раптом Джо схаменувся... Оце так! Ладненького він добрав способу вивчати історію!

Він знову зосередив пильну увагу на книжці.

«Зараз по тому, як набули чинності Драконові закони...», — тричі перечитав він цю фразу й аж тоді пригадав, що так-таки нічого ще не довідався про те, які вони саме, ті закони...

У двері постукали, але він завзято шарудів, перегортаючи сторінки, й не озивався. Постукали знову, й з-поза дверей учувся тоненький Бессін голосочок:

— Джо, любий!..

— Чого тобі треба? — і не чекаючи на відповідь, додав враз. — Не можна! Мені часу бракує!..

— Я хотіла довідатися, чи не змогла б я чим стати тобі в пригоді... — благально линуло з-за дверей. — Адже я вже скінчила все й гадала...

— Ну, звісно, ти вже все скінчила!.. — пробурмотів він. — Адже ти завжди вчасно з усім упораєшся!..

Джо охопив голову обома руками, щоб не відривати очей од книжки. Але ця маска там, на стільці, просто таки дражнила його.

---

[1] Бейсбол — американська гра в м'яча, обшитого шкірою. Відбувається вона на 2 партії по 9 учасників у кожній.

Що пильніше силкувався він зосередити думки на історичних подіях, то настирливіше вдиралася у мозок ота нахаба маска, а разом із нею і всі бейсбольні партії, де вона відігравала свою роль.

— Нічого інакше не вдієш!.. — Він обережненько поклав підручника обкладинкою догори на бюро, пішов до стільця, де лежали маска й рукавиця, і так рішуче замірився на них та жбурнув під ліжко, що маска, миттю діставши стіни, аж відскочила від неї.

«Зараз по тому, як набули чинности Драконові закони, між Атенами й Меґарою спалахнула війна...»

«Маска відскочила від стінки... Цікаво, де ж воно саме? Чи не викотилася знову на видне?.. Подивитися б!.. Ні, ні, Джо цього не зробить... Це не обходить його, бо не стосується до історії!.. Ну, а таки...»

Він поглянув поверх сторінок... Отже, він так і знав, що вона визирає з-під ліжка... Ні, так не можна. Доки ця маска бовванітиме тут на очах, йому несила вчитися!..

Джо підвівся, витяг маску з-попід ліжка, одніс до гардероба, засунув туди й замкнув там.

— Ну, теперечки на цій справі поставлено хрестика! Можна взятися й до науки!..

Він знову сів до столу.

«Зараз по тому, як набули чинності Драконові закони, між Атенами та Меґарою спалахнула війна, бо обидві республіки хотіли володіти островом Саламіном...»

Це гаразд, але якби ж то він знав, що то були за закони Драконові.. Допіру увагу його притягло незвичайне якесь м'яко-вогнисте освітлення в кімнаті...

Що воно за знак? Джо визирнув у вікно. Сонце, заходячи за обрій, довгими променями скоса черкало по низьких літніх хмаринах, і ті паленіли та мінилися теплими пурпурово-рожевими тонами, усе навколо вкриваючи червонастим серпанком.

З хмарок очі якось самі майнули на землю, на затоку... Западав вечір, і морський вітер ущухав... А з форту Пойнт, по-

спішаючи використати останні його подихи, плинув якийсь спізнілий рибальський човник, прямуючи до порту. Трохи далі пускало в небо гадючки диму галівне судно, виводячи в море шхуну на три щогли... А ондечки берег Мері Каунті. Лінія обрію вже потонула в переднічній млі, і довгі тіні повзли догори по шпилях Тамалпайсу, обрис якого чітко виступав на тлі заходу.

О, якби то він, Джо Бронсон, міг у цю мить опинитися або в рибальському човнику й приставати після денних ловів на нічний відпочинок у порту або ось там на шхуні, що, прямуючи на захід, випливає на безмежні простори!.. Це — справжнє життя!.. Це — справжня робота!.. А то нидій отут у чотирьох стінах та запорожняй собі голову байками про людей, що жили й померли ще за тисячі років перед тим, як він на світ народився...

Ніби якась сила прип'яла його до вікна. З надзвичайним зусиллям відірвався Джо від нього, рішуче схопив книжку та стільця і примостився аж у найдальшому кутку та ще й потилицею до вікна.

Проте за якусь хвилинку він піймав себе на тому, що знову дивився у вікно та мріяв. Як це трапилося, він не міг зрозуміти. Останнє, що він пам'ятав, це те, як він прочитав десь там на правій сторінці книжки заголовок розділу: «Драконові закони та конституція»... А далі все губилося... Може він підійшов до вікна, мов якийсь сновида?!.. І скільки ж часу простояв він отут?.. Еге, той рибальський човник, що тоді саме простував від форту Пойнт, тепер уже пристає до Меґської корабельні. Виходить, що минуло щось із годину!.. Сонце вже давно заховалося; урочиста сутінь зависла над океаном, а понад верхів'ям Тамалпайсу миготить уже перша зірочка...

Джо зітхнув і був повернувся вже, щоб попрямувати у свій куток, але в ту ж мить почув довгий, пронизливий посвист.

— Це Фред! — Джо знову зітхнув.

Посвист розлігся знов, а там до першого посвистача прилучився й другий.

— Це Чарлі...

Вони чекають на нього там, за рогом вулиці — щасливі хлопчаки!.. Та ба, сьогодні їм не дочекатися!..

Дует посвисту тривав... Джо засопів і засовався у своїм кріслі. «Ні, ні, сьогодні ввечері вони його не побачать!.. — запевняв він сам себе. — Хіба ж він може піти з ними, якщо не вивчив отих Драконових законів?!.»

Отже, та сама сила, що прип'яла його була до вікна, тепер потягла владно до бюро, примусила згорнути та покласти підручник історії поверх купки інших книжок, що лежали там, далі прочинити двері й опинитися аж на сходах... Тут він ураз отямився і повернувся, щоб знову йти до себе, але раптом на думку спало, що він може вийти до товаришів лише на чверть годинки, а там знову засісти за книжки...

«Тільки на чверть годинки!» — обіцявся він сам собі, збігаючи сходами й дедалі, пришвидшуючи ходу, а наприкінці перестрибуючи по три сходинки заразом... Не зупиняючись, натяг на голову кашкет і прожогом чкурнув крізь бокові двері... А там, раніш ніж він добіг до рогу двох вулиць, то Драконові закони загули кудись у прірву минулого, де був і сам Дракон, а завтрашні іспити відступили у далеку далечінь майбутнього.

ІІІ. ЧЕРВОНЬКО, ЦИСАВКО ТА РУДЬКО

— А що це ви затіваєте? — запитав Джо Фреда та Чарлі.

— Літавці запускатимемо, — відповів Чарлі. — Ходімо мерщій, нам надокучило чекати!

Вони втрьох вирушили на шпиль, звідки видно було, як на долоні, геть чисто всю вулицю Юніон, що прослалася ген-ген під їхніми ногами. Вони це називали «Ямою», або «Пеклом», себе тим часом називаючи «Верховинцями». За-

ходити їм, «верховинцям», до «Ями» — це була річ вельми небезпечна!..

Запускання літавців за останніми даними науки — то була найулюбленіша розвага оцих трьох «верховинців». Аж під самі хмари запустити шість, а то й вісім літавців на шворці завдовжки в цілу милю — це була для них справа звичайнісінька. А потім доводилося частенько доукомплектовувати запаси літавців, бо в разі якоїсь несподіваної пригоди: чи там мотузка бува урветься, чи закульгає якийсь із літавців і решту потягне за собою, чи раптом вітру не стане — за всякої із цих причин усі літавці ринули прямісінько в «Яму-Пекло», а вже звідти їм вороття не було, бо там жили хлопчаки — пірати й розбишаки — які мали інші своєрідні поняття про власність і майнові права.

Щоразу після аварії якогось верховинського літавця на другий день можна було бачити, як цей самий літавець здіймався в небесну блакить на мотузці, що кінчалася прямісінько в лігвищі будь-якого з мешканців «Пекла». Отож «пекельникам» була ковінька на руку, що «верховинці» захоплювалися цією забавою: самі вони, злидарями бувши, не спромоглися б власним коштом організувати запускання літавців за останніми даними науки.

Був ще один старий моряк, який мав собі заробіток з отої розваги верховинців: добре обізнаний з вітрилами й повітряними течіями та спритний на руку, він просто помистецькому майстрував найкращих літавців. Жив старий у халупці край самої води й пильнував своїми тьмянілими старечими очима припливу та відпливу і кораблів, що приставали й відпливали, відживляючи у ньому спогади про минулі дні, коли він теж виходив у море.

Дістатися до його халупи не можна було інакше, як перейшовши «Пеклом»; туди й попрямували наші молодці. Удень вони частенько відвідували матросову халупку, а ось уночі йти по літавці — це доводилося їм уперше, і вони добре розуміли, що це ризикована штука!

«Пекло» являло собою тісний квартал міського бідацтва, де купчилося найрізноманітніше й різноплемінне населення, яке перебивалося із драного в нелатане, день при дні порпаючись у бруді та старечих лахманах... Було ще не зовсім темно, як хлопці переходили цим кварталом, простуючи до морякової халупи, і ніяке лихо їх не спіткало, хоча деякі хлопчиська-«пекельники», люто на них позираючи, коли-не-коли наздогін пускали задирливі зауваження.

Старий матрос робив такі літавці, що не то добре майоріли в повітрі, ба більше, згорталися так, що їх зручно було носити.

Хлопці накупляли цих літавців аж по кілька штук кожен. Загорнувши всі три пакунки та зав'язавши їх мотузками, вони рушили у зворотну путь, і кожний міцно тримав під пахвою свій придбанок.

— Глядіть-но, стережіться наших хлопців! — попередив їх старий матрос. — Вони тут завжди тиняються поночі.

— Ми не з боягузів! — відповів Чарлі. — А кулаки в нас не згірші за їхні!..

Звикнувши до просторих і тихих вулиць горішньої частини міста, мандрівники наші були приголомшені ґвалтом та гармидером цього тісного мурашника. Вони немов продиралися крізь густу страховинну хащу. Отже, проходячи лабіринтом заплутаних кривих вулиць та завулків, мимохіть тулилися один до одного, немов шукаючи захисту, свідомі того, яке їм усе навколо чуже й невідоме.

Дітлахи й немовлята плуталися їм попід ногами на пішоходах... Простоволосі розпатлані баби базікали біля воріт або сновигали туди й сюди з якимись пакунками...

Усе повітря відгонило тухлою рибою та гнилою садовиною — якимсь застоялим духом бруду. Незграбні обертайла вайлувато обминали їх, і обшарпані дівчатка обережно протискалися серед натовпу з кухлями пива в руках. Звідусіль ринула тисячоголоса балаканина й клубочилась у різномовний зойк жартів, лайки, вигуків. Квартал аж гув та дзинчав,

наче якийсь величезний людський вулик, та він таки й був ним достоту!..

— Ух, добре було б, якби мерщій вислизнути звідси! — промовив Фред.

Він казав пошепки, а Джо й Чарлі лише люто хитнули головами на знак згоди. Їм було не до балачок, вони радніші були б не йти, а бігти чимдуж, якби не заважав густий натовп, серед якого вони почували себе, як подорожні, що блукають десь у невідомих та ще й ворожих нетрях.

А ворожість і справді таки дедалі то гусла в повітрі. Очевидно, «пекельникам» було не до шмиги те, що в їхню гущу замішалися ці охайні хлопчики з аристократичної частини міста. Хлоп'ята-обшарпанці щокроку займали «верховинців» глузуванням та лайкою, вони підступали до них, прибираючи хороброго вигляду; але досить було тупнути, щоб вони пустилися навтьоки. Нові кадри вуличної дітви приставали до них і сунули галасливою навалою; що більше їх ставало, то більше вони смілішали.

— Не звертайте на них увагу, — застерігав Джо. — Простуйте собі далі, та й годі. Уже незабаром вихопимося звідси.

— Чорта з два! — глухо відказав Фред. — Глянь-но туди!

На розі, до якого вони саме наближалися, стояла купа з чотирьох чи п'ятьох хлопців-підлітків, приблизно їхнього віку. На них падало світло вуличного ліхтаря, і в цім освітленні яскраво паленіла цегляно-руда кучма на голові в одного з хлопців. Певна річ, це був Симпсон-Червонько, страшний отаман страшної ватаги, що вже двічі за їхньої пам'яті видиралася аж до них на «Верховини», завдаючи жаху юним джентльменам, які прожогом тікали хто куди, тимчасом як їхні батьки та матері кидалися до телефонів, щоб викликати поліцію.

Угледівши цю компанію, що стояла на розі, хлоп'ята, що переслідували «верховинців», раптовим жахом пойняті, дременули врозтіч. Це тільки додало страху нашим хлопцям, а проте вони відважно простували далі.

Червонько виділився з ватаги й заступив чужинцям дорогу. Вони спробували були обминути його, але той простяг вперед руку:

— Чого ви тут вештаєтеся? — гримнув він. — Сиділи б удома — та не рипались!

— Ми й повертаємося додому! — спокійно озвався Фред.

Червонько зиркнув на Джо.

— Гей, що ти там ховаєш під пахвою?

Джо стримав вибух гордого гніву й, ніби не чуючи запитання, кинув Фредові й Чарлі:

— Ходімо! — і зробив крок уперед, щоб прослизнути повз отамана ватаги.

Але тут Червонько раптом дав йому здорового ляпасу й вихопив пакунка з літавцями. У ту ж мить, за вітром пустивши свою обачність, Джо з криком шаленої люті кинувся на ворога, і Червонько, певно, не сподівався, що його, ватажка, хтось насмілиться атакувати на його власному терені. Він поступився назад, міцно тримаючи загрябованого пакунка: два почуття боролися в нім: і битися кортіло, і боязно було, щоб не впустити з рук здобич. Останнє почуття перемогло, він обернувся й дременув униз вузенькою вуличкою, а там пірнув у лабіринт інших вуличок та завулочків.

Джо розумів, що пускається в нетрі ворожої країни, але ж тут уражено його честь і почуття власника!.. Отже, він прожогом кинувся навздогін.

Фред та Чарлі й собі побігли за Джо, який чимало випередив їх, а за ними з голосними посвистами погнала й решта Червонькової групи, скликаючи в такий спосіб усю свою ватагу.

З усіх усюд розлягалися посвисти-відповіді, і незабаром за Фредом та Чарлі, які напружували всю силу своїх м'язів, щоб не спустити з ока Джо, який бігав швидше за них, — уже гналося щось із двадцять темних хлоп'ячих постатей.

Червонько кинувся до пустиря, певно важачи на якісь вилазки, що можуть заплутати того, хто не знає місцевості:

на дірки в парканах, повітки, низькі дахівки та різні темні закутки.

Але Джо пощастило вчасно наздогнати його. Вони зчепилися й обидва покотилися долі...

А як Фред, Чарлі й уся ватага добігли до них, вороги знов стояли вже на ногах, один проти одного, ладнаючись до бійки.

— Чого тобі треба? — вороже й задерикувато питався Червонько. — Чого ти сікаєшся, хотів би я знати!..

— Мені треба моїх літавців! — відповів Джо.

Червонькові очі заіскрилися. Літавці якраз і йому потрібні були.

— Тоді тобі доведеться дістати їх боєм! — заявив він.

— А навіщо мені битися?! — обурено вигукнув Джо. — Вони ж мої!

Ці слова лише доводили, як мало він знався на тому, які у «пекельників» поняття про власність і майнові права.

Уся ватага, що, мов вовча зграя, оточила «верховинців», ураз завила, занявчала й зареготалася.

— Так чому ж це я мушу діставати літавці боєм? — знову вигукнув Джо.

— Тому, що я так сказав! — відповів Симпсон. — А коли я що сказав, то так воно й мусить бути! Уторопав?

Але Джо не второпав. У голові йому не містилося, що слово якогось там Червонька може бути законом у місті Сан-Франциско чи хоч у найменшій частині його. Це зневажало його любов до чесності й порядності. Войовнича кров у ньому закипіла.

— Ти мені негайно віддаси моїх літавців! Чуєш? — грізно скомандував він, простягши по них руку.

Симпсон притис пакунка до себе й запитав:

— А чи знаєш ти, хто я?.. Я — Червонько-Симпсон, і зі мною ніхто не наважується отак патякати!..

— Та кинь ти його до біса! — нишком шепнув Чарлі, — що вони там варті, оті літавці! Кинь! Нам треба якомога швидше видертися звідси!..

— Ці літавці — мої, — уперто й з притиском протяг Джо. — Вони мої, і я стою на тому, щоб мені їх повернули!..

— Адже не можеш ти битися із цілою ватагою! Якщо ти подужаєш його, то певна річ, на тебе накинуться вони всі, — силкувавсь умовити його Фред.

Цю таємничу розмову пошепки Червонькова ватага зрозуміла так, ніби Джо завагався, і знов усі завили й заголосили, мов зграя вовків.

— Злякався, злякався, — глузували й дражнили його оті малі паливоди. — Ач кирпу гне, едукований, чемненький! Що, може, боїшся чисту сорочечку закаляти? Чи матінки страшно? Ой-ой-ой, то-то лаятиме!..

— Цитьте! — владно гукнув ватажок. Галас умент угамувався.

— Ти віддаси мені моїх літавців? — рішуче поступаючись уперед, запитав Джо.

— А ти битимешся за них? — запитанням відповів Симпсон.

— Так! — відказав. Джо.

— Бійка! Бійка! — знову завила ватага.

— Ну, а я буду стежити, щоб билися чесно, як слід, — озвався раптом ззаду чийсь здоровий басюга.

Усі у момент повернулися до чоловіка, який, непомітно наблизившись, проголосив це...

У світлі електричного ліхтаря, що ясно горів на розі, вони побачили здоровенного мускулястого парубка, одягненого, як робітник. Ноги йому були взуті в чоботи із товстої шкіри, широкі штани підперізував вузенький чорний ремінець, а на голові мав він чорну засмальцьовану шапку. Обличчя було в сажі, з-поза грубої, синьої розхристаної сорочки визирала дебела шия й могутні груди.

— А ви тут хто такий?.. — буркнув Симпсон, якого дратувало втручання стороннього.

— Тобі до цього зась! — відсік йому торочки приходько. — А втім, якщо вам цікаво, то слухайте сюди: я кочегар на китайському пароплаві, а ось тут пильнуватиму, щоб би-

лися чесно. Це моє діло. А ваше додержувати чесної бійки. Ну, починайте. Не воловодитися ж нам отут до світанку!..

«Верховинцям» було на руку втручання кочегара, але Симпсонові й товаришам його це було не до смаку.

З хвилинку порадившись зі своєю ватагою, отаман доручив одному з товаришів, свій пакунок і ступнув наперед.

— Виходь, чи що?.. — гукнув він Джо, заразом скидаючи куртку.

Джо віддав Фредові свою куртку й враз був уже поруч із Червоньком. Обидва піднесли догори стиснуті кулаки й стали один проти одного. Симпсон перший зробив напад, люто огрівши супротивника та й хвацьки ухилившись від одвітного удару. Джо відразу оцінив Червонькову спритність, але це ще більш підбурило його, хоч би там що, а здобути перемогу!

Присутність стороннього свідка в особі кочегара стримувала активність ватаги: хлопці обмежувалися тим, що лише підбадьорювали Червонька та глузували з Джо. Борці кружляли один навколо одного, заходили й так, і сяк, нападали, відстрибували й взаємно навішували неабиякі намордасники та гупаки. Але й те, як вони стояли, й те, як саме билися — усе було в них неоднакове: Джо стояв прямо й високо піднісши голову; широко розставивши ноги, він ними міцно впирався в землю. Симпсон пригнувсь і скорчився так, що голова йому мало не впірнула між плечі. Він крутився, мов та дзиґа, стрибав і брався на всякі штуки й вихватки, що щиро дивували Джо.

За чверть години обидва вже значно притомилися, проте з двох бадьорішим був Джо. Тут, певно, відіграв свою роль і тютюн, якого вживав Червонько, і кепський харч, і загалом усі умовини злиденного життя. Червонько захекався і хапав повітря. На початку він, як добрий мастак, гаразд полупцював таки Джо, але дедалі виснажувався, і удари були вже безсилі. Тоді, удаючись у розпач, почав він заживати способів боротьби не то що нечесних, а нікчемних: наскочивши, сквапненько огрівав супротивника штовханом і ту ж мить

падав долі. Джо, звісно, не міг бити лежачого, отже, він поступався назад, щоб Червонько мав змогу підвестися, а той схопившись, знову утинав таку саму штуку.

Нарешті ця гра остобісіла Джо, і він вирішив дати їй належну відсіч. Добренько націлившись, він зацідив Червонька по голові саме тоді, як той нагнувся, щоб кинутися йому під ноги. Симпсон покотився, але за цим разом уже не туди, куди хотів, а вбік, у тому напрямку, куди скерував його тіло несподіваний тумачисько. Він перевернувся, силкувався підвестися і не міг, а лише застогнав і захекав.

Товариші підбадьорювали його, щоб підвівся на ноги; той раз або двічі намігся, але був надто вичерпаний та приголомшений.

— Здаюся! — сказав він. — Мене переможено.

Ватага принишкла, засмучена з цієї поразки свого отамана. Джо ступив наперед.

— Ну ж, будь ласка, поверніть мені тепер мої літавці, — удався він до хлопця, що держав його пакунка.

— Овва, — утрутився в розмову другий представник ватаги, ставши між Джо та його власністю. Волосся у цього хлопця було теж яскраво-руде.

— Спочатку тобі доведеться побитися ще й зі мною!

— Не бачу потреби! — гостро відтяв Джо. — Перемога моя і зрештою!..

— Е ні, ще не зрештою! Я — Симпсон-Цисавко, рідний брат Червоньків! Розшолопав?..

У такий спосіб Джо довідався ще про один звичай «пекельників», якого досі зовсім не знав.

— Гаразд! — крикнув він, і войовнича кров ще більше в ньому закипіла від нестерпної кривди.

— Ставай!..

Цісавко, який був на рік молодший за Червонька, ураз виявив себе, як лукавий супротивник. Він уживав таких нечесних способів, що добродушному кочегарові не раз довелося втручатись, аж доки й другий паросток Симпсонівського роду не визнав своєї поразки.

За цим разом Джо простяг руку по свого пакунка, без найменшого сумніву, що враз отримає його. Та ба! Між ним та його власністю став ще один хлопець, теж з яскраво-рудою розкудовченою кучмою на голові, і Джо враз угадав, що це третій представник родини Симпсонів. Являв він собою немов пізніше видання своїх братів, тільки трохи меншого формату і мав обличчя, густо вкрите ластовинням: це видно було в яскравому електричному світлі.

— Ти не матимеш своїх літавців, доки не подужаєш ще й мене! — учувся тоненький, але загонистий голосок. — Я — Симпсон-Рудько, і ти не можеш вважати себе за переможця усієї родини нашої, доки не подужаєш і мене!

Ватага аж загула із захвату, а Рудько скинув лахману кучину, став у позу й крикнув Джо:

— Виходь!

У Джо нили всі кістки й суглоби, з носа юшила кров, розтята губа опухала, сорочка була розпанахана від коміра й донизу... До того ж він страшенно стомився і важко відсапував.

— Скільки вас там є, цих самих Симпсонів? — запитав він. — Мені час додому, а якщо вас там ще багацько, то й за ніч усіх не впораєш!

— Я останній і наймоторніший! — відповів Рудько. — Подужаєш мене — й літавці твої! Це вже достеменна правда.

— Хай буде так! — зітхнув Джо. — Візьмемося до бою!

Меншенький Симпсон не мав ні сили, ані спритності братів своїх, але надолужував тим, що кидався, як та дика кицька, і добре таки дошкулив Джо.

Джо іноді здавалося, що він не вистоїть проти наскоків цього маленького, але скаженого вихору, та, напружуючи всі сили, він не хилився таки. Його підбадьорювала думка, що він б'ється за принцип, як колись за ідею билися його пращури. Уся честь «Верховини», здавалося йому, була на карті зараз, і він, як «верховинець», мусів битися до останку.

Отже, він стійко боронився від тисячі ненастанних наскоків свого ворога, оборонився, аж поки молодший і не та-

кий досвідчений представник виснажився вкрай і, повалений на землю, визнав, що трапилося щось нечуване: родина Симпсонів уперше зазнала поразки.

IV. Є Й НА ВОВЧИКА КУЛЯ

Минула якась хвилина, й «верховинцям» довелося упевнитися, що тут, у «Пеклі», ні на що не можна покластися.

Не встиг ще Джо знову заволодіти своїми літавцями, аж раптом трапилося щось несподіване: усіх його ворогів, та ще й з кочегаром на додачу, ніби вітром здмухнуло: кинулися врозтіч так самісінько, як утікали перед тим вуличні дітлахи, угледівши Симпсонову ватагу. Певно, їхнє місце заступала якась ще можновладніша сила. Остовпілий Джо почув лише несамовиті вигуки втікачів:

— Рибалки!

— Рибальська банда!..

Він і сам був не від того, щоб задати лататі, але не встиг ще перепочити після останньої бійки й певен був, що ноги зрадять його. Фреда й Чарлі теж не дуже то кортіло здибатися з новим лихом, таким, що злякало навіть Симпсонівських урвиголів та хороброго кочегара, але вони не могли кинути товариша.

Тим часом на пустирі засновигали якісь темні постаті. Одні з них наближалися до хлопців, решта припустила наздогін за Симпсонівськими втікачами, й незабаром зойк та лемент красномовно довів, що їм пощастило декого злапати. По хвилинці вони повернулися, волочачи за собою Червоньока-Симпсона, який страшенно лаявся й гарчав, не пускаючи з рук пакунка з літавцями.

Джо цікаво позирав на цю нову зграю харцизяк. Усі вони були парубки років на 17–18, а то й на 23–24. На всіх виразно лежало тавро волоцюзтва, а в багатьох обличчя були такі вже не гідні доброго слова, що аж мороз біг поза шкірою дивитися на їх.

Двійко харцизяк міцно схопили Джо за обидві руки. Чарлі з Фредом теж зазнали долі бранців.

— Гей ви! — гримнув владним голосом старший із Рибальської банди. — Ми тут розберемося по-свійськи. — У чому річ? Ти, червона мармизо, відповідай мені! Що ви тут витівали?

— Нічого я не витівав, — захлипав Симпсон.

— Так-то воно так, та не так! — Харцизький отаман повернув Червонька обличчям до ліхтаря.

— Хто це тобі так пику розписав? — спитав він.

Той кивнув головою в бік Джо, якого ту ж мить виштовхнули наперед.

— Через що ви оце бучу збили?..

— Через літавці, мої власні літавці! — сміливо й з притиском відмовив Джо. — Цей хлопчак хотів їх у мене забрати. Ось він ще й досі держить їх під пахвою!

— А, он воно що. Він їх заграбастав?!.. Слухай сюди, ти — Червона кучмо! У нас тут красти заборонено. Ти завжди гарбаєш чуже добро.

— Давай пакунка! Зараз мені!..

Отаман загрозливо стис кулака. Симпсон, плакавши лютими слізьми, мусив таки віддати здобич.

— А ти що там ховаєш? — кинув раптом отаман, обертаючись до Фреда й вихоплюючи йому з рук пакунка. — Ще літавці, га? Тут, як я бачу, ціла фабрика їх!.. — додав він, відбираючи пакунок у Чарлі. А тоді, промовив тоном безстороннього судді:

— Тепер ми маємо винести постанову, як саме покарати цих трьох молодців.

— За що саме? — обурився Джо. — За те, що нас пограбовано?...

— Ні, не за це, зовсім таки не за це, — удаючи ввічливого, відказав голова суду, — а за те, що ви тут швендяєте зі своїми забавками на спокусу людям і утворюєте заколоти, бешкетуєте!.. Це чорти батька зна що!..

Добре зваживши, що вся увага «рибалок» купчилася зараз коло трьох «верховинців», Червонько, вгодивши мить і вислизнувши зі своєї куцини, прожогом кинувся до тої самої вилазки, де його перейняв Джо. Кілька рибалок перескочили тин, і з галасом помчали наздогін. Десь зайшлися гавкаючи й виючи собаки, далі зацокотіли каблуки не то по дахівках, не то по порожніх скриньках, а тоді захлюпала вода, немов хтось бочку перекинув.

По хвилині здогінці повернулися, мавши вигляд не дуже хвацький — мокрі, як хлющ, після холодного душу, яким почастував їх каверзний Червонько; а згори звідкись, з приязного даху, долинав його глузливий регіт.

Цей випадок, вочевидь, збентежив отамана рибальської ватаги; він знову повернувся до трьох приятелів, як раптом почувся протяглий свист — вочевидь, гасло, яким вартовий застерігав своїх товаришів. За мить примчав той вартовий сам і приєднався до ватаги, яка вже, почала відступати.

— Чубаті[2] — гукнув він, ледве зводячи духа.

Джо озирнувся, угледів двох полісменів, що наближалися, поблискуючи касками на головах: та електричними ліхтариками, і пошепки озвавсь, до товаришів:

— Тікаймо!

Та банда, що погналася, хто куди, заступала їм дорогу спереду, а поліція наближалася ззаду... Отже, їм довелося кинутися вбік Червонькової вилазки, полісмени ж і собі побігли за ними, гукаючи, щоб вони зупинилися.

Хлопчачі ноги прудкі, а надто, як за погонича їм буває страх. Перескочивши через паркан хлопці дременули далі задвірками й закутками. Полісмени, ті за ними не полізли. Певно, їм уже доводилося скуштувати гарячого по цих лазах-перелазах. Отже, натрапивши на тин, вони вирішили на своїх здогонах заговіти.

---

[2] Чубатими в Англії та Америці дражнять по-вулишньому полісменів.

Тут не було жодного ліхтаря, хлопцям доводилося навпомацки блукати серед темряви, і серця їм шалено калатали.

На подвір'ї, серед кучугурів, порожніх кошів та скриньок хлопці блукали щось із чверть години. Куди не тикалися, усюди натикалися на гори ящиків, яким кінця-краю не було. З цього лабіринту вони нарешті видряпалися на дашок повітки, але потрапили на друге подвір'я, де теж не було куди подітися — так його захаращено порожніми клітками для курей.

Урешті-решт натрапили вони й на ту славну споруду, що через неї так добренько скупалися Червонькові здогоничі. Приладдя було просте, але напрочуд дотепне: біля самісінької вилазки приправлено довгу підойму, якої не можна було обминути пролазячи крізь дірку в паркані; у цій підоймі й була вся сила! — якщо її трохи зачепити, вона враз посувала величезну каменюку, що врівноважувала цебер із водою, прилагоджений вгорі — цебер ту ж мить вивертав усе, що в ньому було, на того, хто стояв біля підойми.

Апарат сподобався хлопцям, коли вони уважненько оглянули його. На їхнє щастя, цебер був уже порожній, а то й їм довелося б скупатися, бо Джо, йдучи попереду, зрушив із місця підойму.

— А отже, це, мабуть, Симпсонове подвір'я! — пошепки озвався Джо до товаришів.

— Певно, що так! — погодився Фред, — або ще когось із його ватаги.

Раптом Чарлі ухопив їх обох за руки.

— А ну цитьте!.. Чуєте?.. — прошепотів він.

Хлопці принишкли прислухаючись. Чутно було чиюсь ходу... задзюрчала вода, наче з відкрученого крана... відтак знов тверді сміливі кроки, й дедалі то ближче... Ще нижче припали до землі Джо з товаришами, аж духа затаївши. Пройшла близесенько якась темна постать, що полізла на ящика та й почала поратися коло цебра, налагоджуючи пастку. Це був Червонько. Він підсунув трохи підойму, поклав на місце

каменюку, постановив як слід цебра й улив у нього два відра води; відтак, скочивши з ящика, попрямував по воду ще... Аж тут Джо вихопивсь йому назустріч, перекинув його на землю і насів.

— Не кричи! — наказав. — А слухай ось що!

— А це тільки ви, — з полегкістю промовив Червонько.

У цій фразі бриніла миролюбна нотка, що відразу змінила на добре настрій усім хлопцям. — Що ви тут робите?..

— Хочемо звідси вибратися, — відказав Джо, — і якомога швидше!.. Нас аж троє, а ти сам-один...

— Гаразд, гаразд... — урвав його голова ватаги. — Я залюбки проведу вас. Хіба мені що? Я ніякого зуба на вас не маю. Ходімо, я вас зараз виведу звідси.

За кілька хвилин вони й справді перелізли вже високого паркана й опинилися десь у темнім завулку.

— Простуйте сюдою і вийдете на вулицю... там, пройшовши два квартали, завертайте праворуч... женіть ще три квартали й знов таки праворуч... а там ви й опинитися прямісінько на Юніон-стрит!.. Тра-ля-ля!..

Вони попрощалися й рушили. А отаман Сімпсонівської ватаги гукнув їм ще наздогін таку пораду:

— Іншим разом, як знов дістанете літавців, то... краще покиньте їх удома!!!

V. ЗНОВУ ВДОМА

Йдучи так, як сказав їм Червонько, хлопці вийшли на Юніон-стрит і без подальших пригод дісталися до себе на Верховину. Звідти вони ще раз зазирнули вниз, туди, звідки не вгаваючи, долинав невиразний гамір густо залюдненого кварталу.

— Доки житиму, не піду туди! — суворо вимовив Фред. — А цікаво б мені довідатись, куди подівся отой кочегар.

— Добре, що ми цілі вихопилися звідти, — філософськи заспокоював товаришів Джо.

— Ну, щоб зовсім цілі, того не можна сказати, надто за тебе, — усміхнувся Чарлі.

— А так! — погодився Джо. — Отже, вдома, мені не втекти від прикрого!.. На добраніч, товариші!

Як він і сподівався, бічні двері були замкнуті; обійшовши навколо будинку, він, мов злодій, уліз вікном до їдальні. Широким передпокоєм він уже тихесенько скрадався до сходів, як раптом із бібліотеки вийшов батько. Обидва враз мов до землі прикипіли з подиву. Джо мало не вибухнув істеричним реготом, уявивши собі, який у нього вигляд, коли подивитися збоку. Але вигляд був і багато гірший, ніж міг він собі уявити. Перед містером Бронсоном стояло, ніби в калюжі скупане, хлоп'я зі запухлим носом, із розбитою губою, з геть чисто подряпаним обличчям, закривавленими руками та в розпанаханій од гори й донизу сорочині.

— Що це таке, добродію? — спромігся, нарешті, вичавити із себе містер Бронсон.

Джо мовчав. Чи сили було втиснути в одну коротеньку відповідь усю довгу низку пригод цієї ночі?.. А їх довелося б перелічувати геть усі, щоб стало зрозумілим, як дійшов він такого жалюгідного стану.

— Чи не ковтнув ти язика?.. — нетерпляче запитав містер Бронсон.

— Я … Я...

— Ну, ну ... далі! — підганяв батько.

— Я... я був там... у «Пеклі»! — вибухнув Джо.

— Цьому достойно можна пойняти віри! — суворо мовив містер Бронсон, але якщо йому доводилося коли вживати найдужчих зусиль, щоб не усміхнутися, то це саме зараз... — Однак, гадаю, що ця назва стосується не того місця, де спокутуються гріхи, а певне якогось району Сан-Франциско. Чи так?

Джо махнув рукою у бік Юніон-стриту й промовив.

— Це там під горою.

— А хто ж дав таку назву «Пекло»?..

— Я, — вимовив Джо, немов визнаючи якийсь особливий злочин.

— Дуже влучно! Це доводить, що в тебе неабияка фантазія. Кращої назви й не вигадати! Певно, ти маєш у школі добрі бали з англійської мови?

Не дуже то зрадів Джо з цієї похвали, бо англійська мова то був один-однісінький навчальний предмет, за який йому не доводилося пекти раків.

А поки він отак стояв — мовчазний образ лиха й нещастя — містер Бронсон дивився на нього крізь призму власного юнацтва та ще з такою любов'ю та щирим розумінням, що Джо ніколи цьому й віри не пойняв би.

— Ну, зараз у будь-якому разі тобі не до балачок. Тобі треба ванну, примочку, пластир та компрес, — сказав батько. — Отже, йди до своєї кімнати. Тобі слід добре виспатися. Май на увазі, що завтра ти й поворухнутися не зможеш без болю!

Годинник вибив першу по півночі, коли Джо, нарешті, натяг на себе укривало. У ту ж мить — принаймні так здалося йому — він кинувся, бо у двері його кімнати хтось тихенько, але уперто, настирливо стукав. Це тривало кілька століть, аж нарешті хлопцеві терпець увірвався, і він, ураз розплющивши очі, підвівся і сів на ліжку.

Крізь віконце ринув струменем погожий сонячний ранок. Джо потягся, наміряючись солодко позіхнути, але враз відчув гострий біль у всіх м'язах, і піднесені руки впали йому далеко швидше, ніж зносилися догори. Він аж скрикнув, подивився запаморочено на свої руки й тут враз пригадав усі пригоди вчорашньої ночі. У двері стукотіли таки.

— Чую, чую! Котра година?

— Уже на дев'яту, — долинув крізь двері Бессін голосок. — Одягайся мерщій, бо спізнишся до школи!

— Ой, лишко! — Він зірвався з ліжка й, застогнавши від нестерпного болю в м'язах, обережно сів на стільця. — Чом же ти раніш не збудила мене?

— Батько наказав, щоб тобі дали виспатися.

Джо скривився. Відтак на очі йому потрапив підручник історії, і тут він застогнав уже з іншої причини.

— Добре! — гукнув він. — Іди. Я зараз прийду.

Джо й справді таки не забарився; але якби то Бессі побачила, як він злазив сходами, вона б здивувалася надміру з його боязкої обережності й тих гримас, що коли-не-коли пересмикували йому обличчя. Ледве зайшов він до їдальні, як вона з переляканим криком кинулася до нього.

— Джо! Що з тобою?.. — голос її тремтів. — Що сталося?..

— Нічого, — буркнув він, присипаючи цукром свого пориджа[3].

— Ой, ні! Певно, щось...

— Будь ласка, дай мені спокій! — урвав він її. — Я спізнився і хочу мерщій поснідати.

Місіс Бронсон тієї ж миті зловила очима доньчин погляд, і Бессі, усе ще не розуміючи, поспіхом вийшла з їдальні.

Джо зрадів, що мати вирядила сестру геть і що сама вона ні про що не допитувалася. Певно, батько попередив її. Він знав із досвіду, що в такому разі мати йому не докучатиме. Йому було ніяково. Він нашвидку ковтав свій сніданок, відчуваючи, що мати якось тривожно стежить за ним.

Вона завжди була така ніжна до нього, але сьогодні Джо помітив, що коли він виходив із дому, вимахуючи книжками на ремінці, вона поцілувала його якось особливо й, аж доки він не завернув за ріг вулиці, усе стояла та дивилась йому вслід із вікна. А проте найбільшу увагу Джо зараз приділяв власним болям. Кожен крок завдавав йому нестерпної муки. Боляче було й од виразок, і од сліпучого блиску сонячного проміння, що відбивав асфальт, і од нам'ятих м'язів та суглобів. Ніколи він і в думках собі не покладав, що м'язи можуть так задерев'яніти. Кожнісінький із них відмовлявся коритися. Пальці розпухли так, що поворухнути не можна було, руки від зап'ястя й аж по лікоть нили так, що страх!

---

[3] Поридж — це страва, подібна до каші, улюблена їжа англійців та американців за ранковою кавою.

«Це, певно, тому, — гадав він, — що вчора доводилося затуляти обличчя й, зберігаючи тіло від ворожих штовханів, підставляти весь час під удари лікті».

Йому цікаво було, як себе має сьогодні Симпсон-Червонько, й думка про те, що й Червонькові доводиться зазнавати, такого ж болю, мимохіть зародила в ньому якусь товариську симпатію до цього вуличника.

На шкільнім подвір'ї усі голови й очі повернулися до Джо. З якоюсь повагою купчилися коло нього хлопці-школярі, й навіть найближчі приятелі-однокласники виявляли до нього підвищену пошану, чого раніше Джо не помічав.

VI. ІСПИТИ

Певна річ, що Фред та Чарлі встигли вже пустити чутку про все, що відбулося цієї ночі в «Пеклі»: і про бійку з Симпсоновою ватагою, і про сутичку з харцизяками-рибалками. Джо зітхнув із полегкістю, коли о дев'ятій годині, задзеленькотів дзвоник, і попрямував до класу під перехресним вогнем захоплених очей. Навіть дівчатка й ті дивилися на нього з якимось побожним острахом, наче він був Данилом, який вийшов із левової печери, або Давидом, який переміг велетня Голіафа.

Джо почував себе ніяково, що його мають за якогось героя; він радий був би, щоб оті скеровані на нього очі обрали собі іншу мету. Незабаром вони й скерувалися в інший бік.

Школярам роздано великі аркуші паперу, й учителька, міс Вілсон — статечна панна, якій, мабуть, уся земна куля здавалася за льодовню, бо вона навіть у найспекотніші дні завжди приходила до класу зап'ята теплою хусткою — злізла із катедри, наблизилася до класної дошки й вивела на ній так, щоб усім було видно, велику римську цифру «І».

П'ятдесят пар очей уп'ялися в її руку, чекаючи, що буде далі. В кімнаті запанувала тиша. Під римським «І» вона на-

писала: а) Які закони називалися Драконовими? б) Чому один з атенських ораторів сказав, що вони написані не атраментом, а кров'ю?

Сорок дев'ять голів схилилися до столів, і сорок дев'ять пер зарипіло, виводячи щось на папері.

Не схилив голови лише Джо. Він усе ще дивився на дошку, утупивши в неї очі, й міс Вілсон, яка озирнулася через плече, вивівши римське «II», аж зупинилася на хвилину й пильно-пильно подивилася на нього. Відтак написала ще:

а) Як то війна між Атенами й Меґарою за острів Саламін спричинилася до Солонового законодавства? б) Яка різниця між законами Драконовими й Солоновими?

Вона знову зиркнула на Джо. Той сидів і дивився так само, утупивши очі.

— У чім річ, Джо? — запитала вона. — У вас паперу немає?

— Ні, дякую, є, — відказав він і старанно заходився стругати олівця. Застругав гостро, далі ще гостріше, а там уважно й надзвичайно терпляче почав загострювати його на голку. Декотрі зі школярів почувши той шкребет, запитливо підвели голови. Але той цього й не помічав, надто заглибившись у своє діло, а думки його літали далеко й від олівця, і від історії греків.

— Ви, звісно, знаєте всі, що письмову роботу на іспиті пишеться атраментом, — міс Вілсон зверталася до всіх учнів, проте очі її зупинилися на Джо.

Саме в той момент загострений понікуди кінчик олівця уломився, і Джо заходився знов застругувати його.

— Адже ви заважаєте вашим товаришам писати, Джо! — не витримала далі учителька.

Тоді він кинув стругати, сховав цизорика й знов уп'явся нерухомим зором у дошку. Що він міг сказати про Дракона, Солона й усіх греків?.. Він певен, що «сів» на цьому іспиті. Отже, ні до чого йому й дивитися на решту запитань. Не варто щось писати, хоч би навіть він і знав, що на деякі з них відповісти. Однаково вже не склав іспит, «сів». А до того

ж писати боляче й дивитися боляче... заплющити очі так само боляче і навіть думати, то й те боляче!..

Сорок дев'ять пер сквапно рипіли по паперу, щоб устигнути за міс Вілсон, рука якої вкривала дошку дедалі новими низками запитань. Джо наслухався до цього рипіння, дивився, як щохвилини більшало білих рядків на дошці, й почував себе дуже кепсько. Голова йому обертом йшла, боліла й зверху, й усередині, а думки розбігалися врозтіч.

«Пекельні» спомини, мов привиддя кошмарів, узяли в облогу його мозок, і несила йому було розвіяти їх. Він силкувався свої думки й погляди сконцентрувати на обличчі, міс Вілсон, що тепер уже сиділа на катедрі, та ба, постать учительчину зухвало заступав загонистий образ Симпсона-Червонька.

Нічого не вдієш. Він почував себе хворим, і стомленим, і недужим, і нікчемним. «Ну що ж, іспиту не складено!..» І коли нарешті, після цілих віків чекання, аркуші з письмовою працею позбирали, його аркуш пішов до загальної купи цілком білий, на ньому вгорі стояло прізвище, назва предмета, дата — та й по всьому!

По коротенькій перерві школярам роздано нові аркуші паперу, й почався іспит з арифметики, але Джо не поцікавився навіть перечитати задачу.

За нормальних умов він напевне склав би цей іспит, але в отакому душевному й фізичному стані про це й мріяти не доводилося. Отже, він поклав голову на руки й у такій позі наважився чекати, доки скінчиться і цей іспит... Підвівши на хвилинку голову, щоб глянути на годинника, він несподівано зустрівся очима з Бессі, яка перелякано дивилася на нього з того краю класу, де сиділи дівчатка. Від цього на душі йому ще погіршало. І чого вона допікає своїми турботами? Най її не обходить його доля, вона ж складе собі іспит, ну й край!.. Чого ж допікати? Джо гнівно глянув на сестру й знов уткнув обличчя в руки. Аж коли опівдні задзеленчав дзвоник, він так само подав чистого аркуша й пішов із кімнати разом з усіма.

Фред, Чарлі й Джо снідали завжди на подвір'ї, де в них був свій улюблений куточок. Проте саме сьогодні, як навмисне, в цьому місці скупчилось щось зо два десятки хлопчаків зі своїми сніданками. Дуже не сподобалося це Джо. До його настрою й фізичного почуття надто вже не пасував вінок героя. Голова дуже боліла, невдача на іспитах турбувала; і ще не до дна спорожнив він чашу.

На Фреда та Чарлі просто таки гнівався. Ще ж пак?! Скрекочуть, як ті сороки! Про всі вчорашні пригоди розповіли, вихваляючи його героїчні вчинки!.. А до решти товаришів, що із заздрим захопленням слухають їхні оповідання, ставляться із якоюсь тобі погордою. Спроби всіх розв'язати язика йому самому були ні до чого! Він лише бурчав щось нерозбірне у відповідь на всі допитування або кидав «так» чи «ні», щоб відкараскатися!

Одне, чого він бажав, це бути десь далеко на самоті, упасти на траву й пригорнувшись до лона землі, забути про всі болі, прикрості й турботи. Він пішов із подвір'я, щоб тільки не бути серед товаришів, але кілька хлопців ув'язалося слідком за ним. Лише гордість примусила його стриматися й не гукнути на цих остобісілих хлопців, щоб вони йшли собі геть од нього, дали йому спокій!.. Розпач і огида до товаришів заклубочилися у серці, а тоді раптом блискавицею шугнула думка: адже ж він знає, що не складе жоднісінького іспиту, так навіщо ж наражати себе на зайві тортури?! Під враженням хвилини склалося його рішення.

Він попростував до воріт і вийшов на вулицю. Здивовані школярі, що йшли слідком за своїм героєм, зупинилися..., а він, попрямувавши далі, завернув за ріг і зник їм з очей.

Деякий час ішов він без мети, аж дістався до кабельного трамвая. Вагон стояв на зупинці й випускав пасажирів; він мав рушати вниз. Джо вскочив у відкрите купе й забився аж у куток.

Не зогледівся Джо, як вагонетка, збігши згори й досягши кінцевого пункту, уже й почала знов завертати угору. Отож він швидко зіскочив. Просто перед ним бовваніла величезна

будова понтонного перевозу. Виходить, що він, нічого не бачивши й не чувши, проїхав крізь найбучніший квартал Сан-Франциска, де клекотіло ділове життя. Годинник на башті поронного будинку показував десять хвилин на другу, цебто за п'ять хвилин мав відпливати понтонний човен. Не маючи найменшої уяви, куди саме він поїде, Джо купив за десять центів квитка, зайшов на чардак і незабаром плив уже затокою, простуючи до гарненького, невеличкого міста Окленда.

За годину, так само не здаючи собі справи, нащо це він робить і що буде далі, Джо опинився на Оклендській корабельні. З того місця, де він сидів, прихиливши гарячу голову до якогось стовпа, видко було чардаки кількох вітрильників, навколо яких стовбичила ціла купа цікавого люду. Це притягло й хлопцеву увагу.

Там було чотири вітрильники, і Джо міг навіть перечитати їхні назви. На кормі першого, що стояв найближче до нього, великими зеленими літерами значилося: «Привид». Три інші мали назви: «Примха», «Цариця Острейок» та «Летючий Голландець».

На кожному містилася посередині каюта з невеличким димарем. З «Привидового» димаря здіймавсь угору дим. Двері з каюти цього вітрильника й горішнє вікно були навстіж відчинені. Отже, видко було, що там коло печі порається матрос-юнак. Узутий він був у високі маринарські чоботи, одягнений у сині штани й темну вовняну сорочку. Рукави закасав він по лікті, і видко було, що мускулясті руки від сонця стали смагляві, як бронза. Матрос підвів голову — таке саме смугляве й бронзове було і його обличчя.

З каюти тягло приємним ароматом кави й бобів, що кипіли в металевім казаночку. Кухар саме поставив до вогню пательню з покраяним на дрібні шматочки салом і, як воно зашкварчало, кинув туди великого біфштекса.

Пораючись отак, він без угавку балакав зі своїм товаришем. Той був на чардаку й увесь час, витягаючи з моря цебри води, поливав купи острейок, навалені скрізь. Скінчивши

свою роботу, він закрив острейки мокрими лантухами, пішов до каюти й сів край невеличкого столу, де кухар тим часом устиг злагодити, що треба, до обіду. Відтак обидва завзято заходилися коло їжі.

Джо дивився на все це, й воно мимоволі зачіпало романтичні струни його серця. «Оце життя!.. Ці люди насправді живуть, а не нидіють... Вони самі заробляють собі шматок хліба, вільно дихаючи серед морських просторів, під безкраєю блакиттю!.. Сонце, злива, вітер, борва — це їхня рідна стихія!..

А він? І.. День у день скніє у коробку з чотирма стінками разом із такими самими бідолахами, як і він!.. Довгі роки напружують вони свій мозок, витягаючи дещицю знань із завали шкільних підручників!.. А тим часом ці люди живуть собі щасливі та безжурні!.. Вони керують вітрилами, веслують, самі готують собі їжу, і, певна річ, зазнають чимало всіляких пригод, за які, нидіючи в задушному класі, тільки мріяти доводиться!..»

Джо зітхнув. Він почував, що таке життя саме на його вдачу! Не йдеться йому та наука. Школяр із нього нікудишній. Адже ось він і іспитів не склав!.. Не про нього ті тріумфи, що їх зазнає хоч би й Бессі, яка зараз, мабуть, повертається вже додому, на «відмінно» склавши свої іспити.

Ох, це просто таки нестерпно! Батько, певно, помилився, застрочивши його до школи.

Добре вчитися тому, кого притьмом тягне до книжки!.. А чи ж тільки й світу, що в школі?.. Хіба не можна стати на свої ноги й без неї? Чи ж мало славнозвісних людей повиходило з низької верстви суспільства?!.. Звичайнісінькі матроси ставали власниками цілих флотилій і на сторінках історії увічнювали ім'я своє геройськими вчинками.

Чому ж він, Джо Бронсон, не спроможеться на таке?

Джо заплющив очі. Йому було страшенно шкода самого себе!.. А як він розплющив їх знову, то зрозумів, що якось несподівано заснув і спав таки чимало, бо було вже надвечір, і сонце вже сідало за обрій.

Додому він повернувся, коли вже звечоріло. Він пішов просто до своєї кімнати, не показавшись на очі батькам, і мерщій кинувся в ліжко. Холодні простирадла приємно торкалися до гарячого тіла, і він із полегкістю зітхнув, що — хоч там як — а вже не доведеться отою історією сушити собі голову.

Але далі сплила настирлива й неприємна думка, що незабаром наспіє новий шкільний семестр, а там, за шість місяців, нові іспити й знов та сама історія.

VII. БАТЬКО Й СИН

Наступного ранку батько наказав Джо, щоб той, поснідавши, прийшов до нього в бібліотеку. Хлопець навіть трохи зрадів, що нарешті скінчилося оте напружене чекання розмови. Містер Бронсон стояв біля вікна. Його увагу, здається, притягли горобці, що голосно цвірінькали на дворі. Наблизившись і собі до вікна, Джо побачив мале горобчиня, яке безпорадно тріпалось у травиці, намагаючись звестись на ще нетривкі ніжки й щоразу знов перекидаючись горизнак. Певно, воно вивалилося із гніздечка, звитого на трояндовім кущі, що ріс під вікном, і тепер батько та мати, пурхали над пташеням і голосно розпачували.

— Оце всі пташенята такі, — звернувся до Джо містер Бронсон, якось особливо, ніби серйозно, усміхаючись, — дивись лише, щоб і тобі таке саме не трапилося! Принаймні, мені здається, друже мій, що твої справи заходять у нікуди, й криза не за горою!.. Ось уже рік, як я стежу за тим, що ти робиш: ти цілком занехаяв своє шкільне навчання, ставишся недбало, без найменшої уважності до всього, крім гульні та всіляких непевних пригод...

Він трохи помовчав, ніби сподіваючись на відповідь, але й Джо мовчав.

— Я попускав тобі, давав волю. На мою думку, вільне виховання — то ґрунт на якому розквітають найкращі душі.

Отже, я не докучав тобі з доріканнями, не ставив перепон та заборон. Небагато й вимагав від тебе, ти був сам собі пан, робив усе, що заманеться!.. Коротко кажучи, я цілком покладався на тебе самого, ймучи віри, що тобі не бракує доброго сумління, і що навіть за такої самостійності ти не зробиш нічого поганого й не пустиш за вітром свої школярські обов'язки!.. Та бачу, я помилився. Що ж нам тепер діяти?.. Невже ти хочеш, щоб я узяв тебе в шори, щоб обмежив твою волю? Почав пильнувати кожний крок?.. Чи, може, тебе силоміць засадити за науку?!..

— Ось я дістав листа, — казав далі містер Бронсон по невеличкій паузі. Він узяв зі столу конверта й витяг із нього папірець.

Джо відразу пізнав на ньому штучно вироблену, проте тверду руку вчительки міс Вілсон. Серце йому впало.

А батько почав вичитувати з листа: «Протягом семестру син ваш був недбалим та неслухняним, через що не спромігся набути потрібних знань, що й виявилося на іспиті. І з історії, і з арифметики він не спробував відповісти хоч би на одне запитання й подав замість письмової праці білі аркуші паперу. Так було на іспитах, що відбувалися ранком. На решту ж іспитів, які відбулися пополудні, він навіть не потурбувався з'явитись».

Містер Бронсон зупинився і глянув на сина.

— Де ж ти був пополудні? — запитав він.

— Я перевозом поїхав до Окленда, — лаконічно відповів Джо, не морочачи голову, що й досі боліла, якимись дипломатичними викрутами.

— Цебто «стрекача дав», як кажуть?

— Так, сер! — відказав син.

— Увечері проти іспитів, замість подбати за них, ти втік із дому й устряв десь у бійку з якимись волоцюгами. Я тоді нічого не сказав тобі. Я ладен був зовсім поставити хреста на цій пригоді, якби ти другого дня поскладав, як слід, свої іспити!

Джо не було чого відповідати. Він відчував, що має деякі виправдання, але певен був, що батько їх не зрозуміє, отже, й уся балачка буде ні до чого.

— Перший твій ворог, Джо, — це недбалість і брак уваги! Тобі бракує, бачу, суворої дисципліни, якою досі тебе не сковувано. І ось допіру мені спадає на думку, чи не варто б віддати тебе до якоїсь військової школи, де усі чисто твої обов'язки крізь цілу добу відбуватимуться за якнайсуворішим розподілом...

— Ох, татку! Ти не розумієш мене, не можеш зрозуміти! — вибухнув нарешті Джо. — Я силкуюся вчитись, якнайчесніше намагаюся, та чогось — сам не знаю, чого саме — анічогісінько з того не виходить!.. Може, я загалом такий нікчема або, може, моє єство не сприймає науки... Мене кличе до себе світ, я хочу побачити життя, сам жити! Не треба мені ніякої військової школи. Краще я подамся на море, кудись, де я міг би щось робити й чимось бути!

Містер Бронсон лагідно дивився на сина.

— Тільки через науку може людина сподіватися, «щось зробити» й «чимось» стати у житті... — промовив він.

Джо розпачливо махнув рукою.

— Я співчуваю тобі й розумію тебе! Але ти ще дитина, як отой горобчик за вікном, якого ми допіру бачили. Якщо тобі несила примусити себе вчитися тут, вдома, то й далеко від дому, в тому світі, що — як тобі здається — кличе тебе, ти теж не матимеш волі виконувати ту роботу, яку покладе на тебе той світ! Я залюбки відпущу тебе, Джо, скуштувати цього вільного життя, але тоді, як скінчиш школу, перед університетом.

— Пусти мене тепер! — мимохіть скрикнув Джо.

— Ні. Ще рано. Не виросли ще гаразд твої крила. Думки й ідеали в тебе ще не сформувалися доладу, не усталилися!..

— Коли ж я незугарний учитися! — загрозливо скрикнув Джо. — Знаю, що не вчитимусь!

Містер Бронсон подивився на свого годинника й наважився йти з кімнати.

— Я ще поміркую. Не знаю, що буде краще: чи відразу віддати тебе до військової школи, чи ще трохи залишити в оцій.

На відході він ще на мить зупинився й, озирнувшись, мовив:

— Пам'ятай лише, Джо, що я не гніваюся на тебе. Мене тільки жаль та прикрість бере!.. Ти поміркуй як слід про все, за що ми зараз розмовляли, а ввечері скажеш мені, на чому ти станеш.

Він пішов, і незабаром Джо почув, як грюкнули, зачиняючись за батьком, сінешні двері. Хлопець сів на великий фотель і склепив вії.

«Військова школа! О, цієї установи він боявсь, мов звірятко пастки!.. Ні, туди то вже він ні за що не вступить! Тутешня ж школа... — від одної згадки про неї він глибоко зітхнув. — Йому звелено поміркувати до вечора. Ну, як так, то він знає, що робити! І вечора чекати дарма!».

Джо рішуче схопився на ноги, насунув аж на очі капелюха й подався з дому. «Він доведе батькові, що зуміє виконати своє життєве завдання, — думав він, виходячи. — О, так, він доведе!..»

Дорогою до школи Джо остаточно склав свій план. Лишалося тільки втілити його в життя. Обставини ніби сприяли, у школі саме була перерва, і йому пощастило зайти до свого класу й зібрати та зв'язати свої книжки без найменшої перешкоди. Йдучи вже з книжками, він у подвір'ї зустрів Фреда й Чарлі.

— Що трапилося? — запитав Чарлі.

— Відчепись! — буркнув Джо.

— Що ти робиш?

— Чи ж не бачиш? Несу додому свої книжки. А тобі що здалося?

— Ну, слухай, — устряв до розмови й Фред. — Що за секрети? Кажи, що тобі скоїлося? Чому криєшся?

— Незабаром довідаєтесь! — кинув багатозначно Джо, певно, багатозначніше, ніж сам того хотів.

І повернувши здивованим товаришам свою потилицю, швидко чкурнув геть, щоб не додати ще чого.

Він пішов додому, зайшов до своєї кімнати й заходився порядкувати. Скинув свій новий одяг, акуратно повісив його в шафу, а сам одягся у старіший. Відтак витяг із комода трохи білизни, дві сорочки, пів дюжини панчішок, хусточки, гребінець та зубну щітку.

Усе це він загорнув у грубий папір, перев'язав шворкою, далі помилувався хвилину, як воно в нього добре вийшло, потім витяг із шухляди в бюро свої заощадження за кілька останніх місяців, що становили суму в кілька доларів. Ці гроші він збирав на Свято 4 липня[4]), але зараз він поклав їх до кишені, анітрішечки не шкодуючи.

Нарешті, сівши до бюро, Джо розгорнув свій бювар і написав: «Не шукайте мене й, будь ласка, не турбуйтеся! Мені тут не щастить, отже, я прямую до моря. Не сумуйте. Я зможу сам подбати за себе! Колись я повернуся, і тоді ви ще пишатиметеся мною. Бувайте здорові, тато, мама й Бессі. Джо».

Цидулку він поклав на бюро так, щоб вона враз упадала на очі, далі взяв під пахву свій пакунок, прощальним поглядом обвів кімнату й крадькома вийшов.

ЧАСТИНА ДРУГА

VIII. ФРИСКО-КІД ТА НОВИЙ ЮНҐА

Фриско-Кід дратувався, та ще й брала його озліть. Хлопчакам, що саме надили рибу на доку[5] й заздро поглядали на нього, й на думку б не спало, що йому щось може бути не до

[4] Національне свято США, встановлене на спомин про 4 липня 1776 року, коли після війни з Англією тринадцять колоній оголосили свою незалежність — *примітка перекладача.*

[5] Док — канал, що його можна й висушувати. Сюди заводять пароплави, як треба була полагодити щось — *примітка перекладача.*

шмиги. Вони, звісно, були одягнені краще й чистіше за нього, доля не позбавила їх батьків, які їх пестили, але він... він жив на вільній волі, крейсував собі по затоках серед товариства справжніх моряків, і життя його рясніло пригодами. Вони ж — бідолашна малеча — ниділи весь час удома, і скрізь їх оточувала одноманітність та сувора дисципліна. Їм і не снилося, що Фриско-Кід зі свого кокпіту[6] на «Сліпучому» позирає на них із не меншою, а відай ще й з більшою заздрістю й ремствує на свою долю за те, що йому бракує саме тих життьових умов, які їм так наостогидли. Романтика пригод солодкоголосою сиреною співала їм про далекі незнані краї та славетні геройські вчинки. А фантазію Фриско-Кіда зачаровував невідомий йому затишок родинного життя. Серед ясного дня йому снився той сон нездійснений: рідне коло братів і сестер, батько, який підтримає порадою, матуся, яка ніжно поцілує.

Він сердито насупився, зліз із даху на каюті «Сліпучого», де вилежувався на сонці, та скинув важкі гумові чоботи. Відтак, сівши на краєчку вузенького чардака, звісив ноги просто в холоднувату солону воду.

«Ось, де вона, справжня воля!» — позираючи на нього, міркували хлоп'ята. Надто до душі були їм усім оті величезні маринарські чоботи, що сягали аж за коліно й припинялися до ремінної запояски. Вони не знали, що Фриско-Кід не мав власних чобіт і мусів човгати цими старими шкарбанами Піт-ле-Мера, хоч вони й були йому завеликі. До того ж хлопці не уявляли й того, як важко було тягати на ногах ці чоботиська та ще й за такої спеки!

Дратували Фриска-Кіда оті хлоп'ята, що їли його очима, а озліть спричиняло щось інше, а саме: команда «Сліпучого» не мала всього належного складу, бракувало хоч би одної ще людини, отже, Кідові доводилося працювати за двох. Він

---

[6] Кокпіт — огороджена середина на яхтах та невеличких судах. Вона трохи нижча за решту чардака й звідти легше лізти до каюти — *примітка перекладача.*

не нарікав, коли треба було кухарювати, залюбки прибирав чардака, тягав цебром воду... Але, як доходило до того, щоб вишкрібати казанці, мити посуд — тут він обурювавсь! Це ж пак! Чому він має робити те, на що здатне перше-ліпше хлоп'я? Він, хто вміє керувати вітрилами, витягати кітву, стернувати й приставати до берега!

— Гей, стережися там! — Піт-ле-Мер, чи Піт-Француз — капітан на «Сліпучому», хазяїн і можновладець Кідів — жбурнув до кокпіту якийсь невеличкий пакунок, а далі й сам з'явився на чардаку, стрибнувши враз просто з молу.

— Мерщій! Плігайть! — кинув він хлопцеві, якому належав той пакунок і який вагався, не знаючи, як його стрибнути з молу, що був вищий за рівень чардака щось футів за п'ятнадцять. Треба, було вхопитися рукою за крицевого штага, аж вона туди не сягала…

— Ну-с. Один, два, три! — ласкаво заохочував його Піт-Француз, як заохочують усіх новаків капітани, якщо їм бракує робочих рук.

Хлопець кинувсь усім тілом уперед, ухопився за штага й за хвилину стояв уже на чардаку з долонями, що аж пашіли після цього.

— Кіде! Це наша нова матроз. Я пофінен вас познайомить! — Капітан Піт-Француз вишкірив зуби, підморгнув, уклонився й одійшов од них, кинувши ще на пояснення:

— Містер Шо Бронсон.

Обидва хлопці з хвилину мовчки дивилися один на одного. Певно, вони були одного віку, проте новий матрос виглядав здоровішим та дужчим за Фриско-Кіда, що простяг до нього руку. Джо потис її.

— Так ви оце хочете скуштувати плавби? — спитав Кід.

Джо Бронсон на знак згоди хитнув головою і перш, ніж додати щось словами, цікаво озирнувся навколо.

— Еге, я думаю, якийсь час поплавати тут, у затоці, а згодом, як оббудусь на воді, попрямую баком у широке море.

— Чим?

— Баком чи на баці ... ну, там, де живуть матроси, — пояснював він засоромлено й спалахнув, не маючи певності, що сказав правильно.

— У морській справі ви щось тямите?

— Так... ні... цебто знаю тільки з книжок.

Фриско-Кід лише посвиснув у відповідь, крутнувсь на п'ятах і, запишавшись перевагою свого досвіду проти новака, пішов до каюти.

«На море плисти збирається, — усміхався він сам до себе, розпалюючи в печі й заходжуючись кухарювати, — та ще й «баком»! І гадає, що це дуже приємно!

Тим часом Піт-Француз демонстрував новому матросові своє судно так, ніби це був якийсь почесний гість. Він був такий чемний, такий улесливий навіть, що Фриско-Кід, вистромивши голову, щоб покликати їх вечеряти, ледве не зареготавсь уголос.

Давно вже Джо не вечеряв у такий смак. Їжа була проста, але здорова, солоне ж повітря й уся маринарська обстанова навколо збільшували апетит. У маленькій каютці було чисто й охайно. Усе, що було тут, містилося так, щоб і найменшого куточка марно не пропало. Стіл розкладався лише тоді, як треба було їсти, а то висів собі, прип'ятий до стіни. З обох боків у каюті стояли два ліжка, що разом правили й за ослони, на які сідали до столу. Постіль удень згортали й сидіти доводилося на добре змитих дошках. Увечері в каюті присвічувала спеціальна морська лампа, що висіла, вилискуючи мідяним резервуаром, а вдень було видко, бо каюта мала аж чотири ілюмінатори, цебто круглі бокові віконечка, що в них заправлене товсте скло. З одного боку дверей містилася піч і стояв короб з паливом, а з другого — шафа для посуду. Передню частину каюти оздоблювали дві гвинтівки й дробовик. До того ж з-під згорнутої постелі французової стриміло ще двійко револьверів та пояс-патронташ.

Усе це здавалося Джо за сон. Не раз, не двічі мріяв він за таку обстанову, ось тепер навсправжки сидів тут... Здавалося йому, що й обох своїх нових товаришів він знає

вже здавна. Піт-Француз до нього весело осміхався через стіл. Як правду мовити, то обличчя у капітана було махлярське, а Джо здавалося, що воно «у борвах обвітріле». Фриско-Кід набиваючи собі рота стравою, розповідав йому про шторм, який нещодавно подолав «Сліпучий»... Джо, слухаючи, відчував дедалі то більшу пошану до цього хлопця, який давно вже плаває і так добре знається на всьому маринарстві.

Вечеряючи, капітан майже кожного шматка запивав вином... нарешті, обличчя йому розжеврілося, пішло червоними плямами, він простягся на ліжку, не постеливши навіть як слід на ніч, і незабаром щосили захропів.

— Раджу й вам зробити так само! Поспіть годин зо дві, — привітно звернувся Фриско-Кід до Джо, показуючи на друге ліжко, — бо, мабуть, уночі доведеться попрацювати.

Джо слухняно ліг, але заснути відразу не міг. Лежав із розплющеними очима, дивився на держално будила, що теліпалося тут таки в каюті, й дивувався, що так хутко чергувалися події протягом якихось там дванадцятьох годин!.. Ще зранку сьогодні він був звичайнісінький школяр, а ось зараз він уже за матроса на «Сліпучому», й куди понесе його цей вітрильник — він не знає.

Його п'ятнадцять років перетворилися в уяві на цілих двадцять. Джо почував, що він що не цаль, то доросла людина, та ще й моряк. От добре було б, якби його зараз побачили Фред і Чарлі... Але вони таки незабаром довідаються про все!

Він уже бачив, як вони за нього оповідають хлопцям, що колом їх оточили.

— Хто? Джо Бронсон?..

— Так, він пішов на море! Ми з ним щиро товаришували!..

Джо, потішаючи свою гордість, уявляв собі цю сцену. Відтак йому трохи шпигнуло в серце: він згадав про матір, як вона турбуватиметься та сумуватиме... але думка пурхнула далі до батька, й серце знов затужавіло.

«Не можна сказати, що батько був лихий чи поганий на вдачу... Ні! Та він ніяк не міг зрозуміти його, свого сина... Отут воно й лихо, — думалося далі Джо. — Ще ось-ось уранці він сказав, що життя не забавка, а хлопці, які так думають, здатні натворити всіляких дурниць та вскочити в таке, що потім не знатимуть, як його й ноги виволочити!.. Ну, щодо нього, то він, Джо, добре знає, що життя — то тяжка праця й суворий досвід у світі. Але водночас він знає, що й недорослі хлопці мають свої права. Він покаже батькові, що сам зможе подбати за себе. У будь-якому разі може написати додому листа, як уже оббудеться тут і пристосується до свого нового вільного життя.

IX. НА «СЛІПУЧОМУ»

Йолик, злегка чиркнувши об борт «Сліпучого», урвав Джо нитку його роздумів. Він здивувався, що не чув рипу веслового. Двоє людей ускочили на палубу й зайшли до каюти.

— Бодай мене доля зацурала, коли вони тут не хроплять, — крикнув той, що ввійшов перший і хвацько витягнувши Фриско-Кіда з його ліжка одною рукою, другою сягнув по пляшку. Піт-Француз, спавши по той бік, підвів голову й поздоровкався, але очі йому склепилися.

— А це хто тут? — проплямкав Кокні, як його називали, посмоктуючи з пляшки вино, і витяг Джо з ліжка простісінько на підлогу. — Пасажир?

— Ні, ні — поспіхом відповів Піт-Француз, — це наш нова юнґа. Туше гарна клопшик.

— Гарний чи поганий, а доведеться йому тримати язика на зашморзі, — пробурмотів другий прибулий. Він досі ще й пари з вуст не пустив і тільки люто позирав на Джо.

— А я ось що скажу: як же це тепер випадає? — заговорив перший. — Сподіваюся, що ми з Білом матимемо свою частку!

— «Сліпучий» дістає третину, решту ми ділити на п'ять частин. П'ятеро люди й п'ять частка. Туше тобре так.

Піт-Француз схвильовано своєю каліченою мовою, обстоював, що «Сліпучий» має право тримати команду з трьох душ, і сподівався, що Кід його підтримає, але той, не встряваючи до їхньої розмови, узявся варити каву.

Усе це для Джо була китайська грамота, він утямив тільки одне, а саме, що він є причиною сварки. Нарешті Піт-Француз таки добився свого, і прибульці, посперечавшись, утихомирились. Випивши кави, усі пішли на палубу.

— Залишись у кокпіті, не навертайсь їм на очі — прошепотів Фриско-Кід. — Як оснащувати й таке інше я покажу згодом.

Серце Джо раптом сповнилось великою вдячністю; він відчув, що тут на «Сліпучому» лише до Фриско-Кіда, тільки до нього, він може у скруті вдатися по допомогу.

До Піта-Француза в ньому вже наростала неприязнь. Чому саме, так він і не міг собі пояснити; просто почував до нього антипатію.

Спереду зарипіли блоки — й величезний грот майнув над ними. Біл віддав вітпропуска, Кокні поклав стерно на облавок, Фриско-Кід поставив клівера, Піт-Француз підпер румпель, і «Сліпучий», підхоплений вітром, трохи скантувавши, вийшов на середину фарватеру. Джо чув, що розмова йшла про те, щоб не засвічувати ліхтарів і добре пильнувати, але з усього цього міг утямити лише те, що йдеться про якесь порушення навігаційних правил.

Берегові вогні Окленда проносилися повз них. Незабаром між доків і темних мас кораблів почали проглядати неясні обриси болотяних мілин, і Джо зрозумів, що вони простують до Сан-Франциської затоки. Вітер набігав із півночі з легким бурханням, і «Сліпучий» безгучно розсікав воду каналу.

— Куди ми прямуємо? — спитав Джо у Кокні, намагаючись і бути ґречним, і задовольнити свою цікавість.

— Ми з моїм спільником Білом їдемо забрати крам зі своєї фабрики, — з усміхом відповів цей поважний джентльмен.

Джо спало на думку, що як на фабриканта цей суб'єкт мав досить дивний вигляд; але взявши на увагу, що в цьому цілком новому для нього світі можуть бути речі ще дивовижніші, нічого не сказав. Він уже опинився на слизькому перед Кідом, показавши, що не знає доладу, що то воно є «бак», і не хотів виявляти своє неуцтво надалі. Трохи згодом його послали загасити лампу в каюті. «Сліпучий» змінив напрямок і попростував до північного берега. Усі мовчали, крім Біла й капітана, які пошепки перекидалися іноді словами. Нарешті судно поставили проти вітру й обережно спустили клівера та грота.

— На коротка кітфа, — прошепотів Піт-Француз Фриско-Кідові. Той пішов на корму й віддав кітву, викинувши дуже небагато ланцюга.

Підтягнули човен «Сліпучого», і того йолика, що ним припливли ці чужі люди.

— Глядіть, щоб це цуценя не наробило нам клопоту! — буркнув пів голосом Біл, сідаючи разом із товаришем до човна.

— Веслувати вмієш? — запитав Фриско-Кід, коли вони влізли у свій човен.

Джо головою потакнув.

— Ну, то берися до весел, але дотримуй тиші, — Фриско-Кід сів за другого весляра, Піт-Француз узявся до стерна. Джо звернув увагу на те, що весла обмотано якимось плетивом і навіть кочети пообшивано шкірою. Неможливо було наробити галасу, хіба що схибне весло. Щоб запобігти цьому, Джо досить добре вмів веслувати, бо не раз управлявся на озері Мерит. Вони йшли у кільватері другого човна; Джо обернувся й помітив, що їхній човен посувається вздовж молу, де стояло кілька суден. На всіх ліхтарі ясно палали, але човни пливли поза смугою цього світла. За наказом, що його віддав Кід пошепки, Джо поклав весла. Обидва човни

тихесенько, мов примари, причалили до невеличкого берега, і вони вилізли.

Джо слідком за іншими, що ступали дуже обережно, почав здиратися на високий, футів зо двадцять заввишки, берег. Угорі він опинився на вузькоколійній залізниці, рейки якої пробігали серед куп накиданого іржавого брухту. Оті кучугури тяглися з обох боків рейок хтозна як далеко, а десь ген-ген манячили неясні обриси будівлі, що скидалася на фабрику. Супутники Джо заходилися тягати залізо вниз до човнів; Піт-Француз, схопивши його за руку й ще раз перестерігши, щоб дотримував тиші, наказав робити те саме. На березі вони передавали свою ношу Фриско-Кідові, а той навантажував усе це то на один, то на другий човен. У міру того, як навантажені човни важчали й сідали глибше у воду, Кід, щоб вони не сіли на мілину, відштовхував їх далі від берега.

Джо робив щосили, хоч не міг не дивуватися чудності всієї цієї справи. Чому все це робиться так таємно? Чому бояться навіть слово голосно мовити? Лише почав він думкою ставити собі ці запитання, як ураз у мізку зародилася страшна підозра і тієї ж миті з берега раптом почувся совиний крик. Дивуючись, як воно сова опинилася в такому непідходящому місці, він зробив крок, щоб забрати нову партію брухту. Аж ось із темряви стрибнула людина, скеруавши на нього затьмареного з трьох боків ліхтаря. Засліплений, він одскочив і заточився. Тоді з револьвера, що був у руці в того чоловіка, гримнув постріл, неначе з гармати. Джо цієї миті лише й міг збагнути, що в нього стріляють, і що ноги самі хотять тікати. Якби він і схотів, то не міг би залишитись отут і давати пояснення цій розлюченій людині з димливим револьвером у руці; отже, він і припустив чимдужче вниз до берега; дорогою нагнався на другого чоловіка, що вистрибнув з-поза другої купи брухту, теж тримаючи в руці затьмареного з трьох боків ліхтаря. Цей швидко схопився на ноги й заперчив із револьвера наздогін хлопцеві, який чкурнув униз під насип. Женучи до човна, той скочив

у воду. Піт-Француз сидів біля корми, а Фриско-Кід тримав уже весла напоготові.

Скерувавши човна передком до моря, вони спокійно чекали на нього. Весла хоч і були наставлені, але вони не ворушили ними, бо з берега стріляли. Другий човен стояв ближче до берега, був навіть наполовину витягнутий на берег. Біл силкувався зсунути човен у воду і гукав на Кокні, але цей джентльмен цілком знетямився і плюскався у воді, поспішаючи слідком за Джо. Не встиг Джо влізти в човен через корму, як Кокні за ним і собі поліз. Отож, перевантажене залізом суденце замалим не перевернулося і неабияк зачерпнуло води, а це було небезпечно. Тим часом ті обидва, на березі, знов зарядили свої револьвери й почали стріляннину... На цей раз їм пощастило. Знялася тривога. Почулися голоси та крики на суднах, що стояли вздовж молу, яким пробігали ті, які стріляли. Десь удалині пролунав пронизливий поліційний свист.

— Забирайтесь геть! — заревів Фриско-Кід. — Ми через вас затопимося. Ідіть, допоможіть вашому товаришеві.

Але тому зуби клацали з переляку, і він не міг ні говорити, ні поворухнутися.

— Викинь сей пошефільний геть із шовна, — наказав із корми Піт-Француз. Тієї ж миті куля розтрощила весло в його руці, але він спокійно витяг запасне.

— Джо, допоможіть! — наказав Фриско-Кід.

Джо зрозумів, і вони разом підхопивши людину, яка збожеволіла з жаху, викинули її за борт. Дві-три кулі плюхнули біля Кокні, як він випірнув, саме в пору, бо Біл, зсунувши таки з берега свого човна, тут його й витяг.

— Ну, гайда! — гукнув Піт-Француз.

Кілька ударів веслами — й вони опинилися поза зоною вогню.

Проте в човні був завеликий тягар, й легке суденце могло щохвилини затопитися. З капітанового наказу Джо почав кидати залізо у воду, а тим часом ті, які сиділи на веслах, гребли. Плисти стало безпечніше, але як вони чер-

канули бортом «Сліпучого», човен так скантувався, що перевернувся у воду, обдарувавши при цьому рештою брухту морське дно. Джо та Фриско-Кід випірнули, попліч буксуючи йолика за фалень. Піт-Француз допоміг їм видертися на палубу.

Вони вже кінчали вичерпувати з човна воду, коли на кін з'явився Біл зі своїм спільником. Усі заходилися гарячково працювати, і перш ніж Джо встиг опам'ятатися, грот та клівер були вже на місці, кітву витягли, і «Сліпучий» линув униз фарватером. Біля якихось темних мілин Біл та Кокні попрощалися й відпливли своїм човном. Піт-Француз у каюті проклинав на всі лади й усякими діалектами невдачу і топив лихо у пляшці.

X. СЕРЕД БЕРЕГОВИХ ПІРАТІВ

Чим далі відпливали вони від берега, то дужчав вітер, і незабаром «Сліпучий» так скантувався, що надвітряний бік його поринав у воду мало не до поруччя кокпіту. На нарядді в них висіли ліхтарі. Судном керував Фриско-Кід. Джо сидів поруч і обмірковував події цієї ночі.

Далі дурити себе він не міг. Події промовляли за себе. У голові йому вирували всякі думки. Якщо він і зробив щось негаразд, то несвідомо — міркував він — а тому було не за минуле соромно, а страшно за майбутнє. Він опинився в товаристві злодіїв та розбишак, тих берегових піратів, що про їхні дикі вихватки він чув лише поголоски. І от тепер він сам потрапив до них, знає про них таке, що зараз їх можна до в'язниці посадити. Саме це й примусить їх пильнувати його, як ока, а це зменшить його шанси на втечу. А проте він таки втече за першої нагоди.

Тут пасмо його думок перервав шквал; він із такою силою хитнув «Сліпучого», що той дуже скантувався, і хвиля аж на палубу хлюпнула. Фриско-Кід жваво поставив проти вітру, а разом зарифував грота, а там заходився зарифляти

й далі; робив це сам-один, бо Піт-Француз лежав у каюті, а Джо лише без діла дивився.

Шквал, що мало не перекинув «Сліпучого», тривав недовго, але він віщував негоду. Незабаром вихор і справді почав налітати подувами з півночі. Грот не забирав вітру, а тому полоскався й шарпався так, що здавалося, от-от роздереться у шмаття. Судно скажено кидалося на розбурханому морі. Усе наче б то змішалося, але навіть недосвідчене око Джо спостерігало певну організованість серед цього замішання. Він пересвідчився, що Фриско-Кід наперед знає, що й коли треба робити. Усе це спостерігаючи, Джо засвоїв собі ту істину, що її не знаючи, люди часто життя своє занапащують, а саме: мусиш знати, на що ти спроможний.

Фриско-Кід знав, на що він спроможний, а тому був певний у собі. Був розважний, не втрачав самовлади, робив усе хутко, та неабияк. Не було тут недбалості. Кожного рифа закріплено на шталі. Звичайно, щось несподіване могло трапитися, але ні наступний шквал, ні навіть сорок таких шквалів не спромоглися б порвати його рифових вузлів. Він покликав Джо, щоб той допоміг підтягнути грота, вибираючи ґафель-гардель. Пройти бушпритом та взяти одного рифа на клівері — це була вже дурниця проти того, що зроблено; отже, за кілька хвилин вони знов сиділи в кокпіті. За Кідовим приводом Джо вибрав клівер-шкота й, раніш ніж піти до каюти, щось на фут спустив висувного кіля. У запалі боротьби зі стихією неприємні думки на деякий час розвіялися. Беручи собі за приклад Фриско-Кіда, Джо зберігав самовладу.

Виконував накази свого товариша негайно й моторно. Поєднавши свої кволі сили в боротьбі проти бурхливої стихії, вони її таки подолали.

Джо знов наблизився до свого нового товариша, що стояв біля румпеля й керував судном.

Він був гордий і за нього, і за себе. Коли ж він прочитав у Фриско-Кідових очах мовчазну ухвалу, то почервонів так, мов молоденька дівчинка, що вперше почула комплімент.

Але тієї ж миті майнула йому думка, що цей хлопець — злодій, звичайнісінький злодій, і він інстинктивно від нього відсахнувся. Йому ще ніколи не доводилося зазирати у прірву життя. Добірні книжки, які він читав, вихваляли чесність і правдивість, і ще змалку звик він жахатися злочинців. Тому, відсторонившись трохи від Фриско-Кіда, він сидів мовчки. Але Фриско-Кід увесь поринув у керування судном і не звернув уваги на раптову зміну в настрої нового товариша.

Та Джо дивувала одна річ: думка, що Фриско-Кід — злодій, відштовхувала його, а сам Фриско-Кід — ні. Чесна людина відчула б відразу до нього, а його тягло до цього хлопця. Кід йому подобався; чому саме він і сам не знав.

Якби Джо був старший, то зрозумів би, що в цьому хлопці його ваблять прекрасні риси характеру: самовлада, мужність, упевненість у собі, сміливість і якась прирождена лагідність та доброзичливість. Але через свій недосвід Джо гадав, що це власна зіпсованість перешкоджає йому зацурати Фриско-Кіда. Червоніючи за цю свою ваду, він не міг затлумити в собі тієї палкої симпатії, яка зростала в ньому до цього, якогось надзвичайного, пірата.

— Підтягни фалень човна на два, на три фути! — наказав йому Фриско-Кід, що його ока ніщо не могло втекти. З човном, якого потягнено причалом на дуже довгій фалені, було негаразд. Він то відставав, туго напружуючи кодолу, то, навпаки, стрибав уперед так послабляючи кодолу, що здавалося, от-от упірне під одного з тих високих білих хребтів, що ревли зажерливо з усіх боків. Джо переліз через поруччя кокпіту на палубу, вийшов на слизький трапець і попрямував до кнехту, де прип'ято човна.

— Будь обережний! — погукнув до нього Фриско-Кід, і тієї ж мить важка хвиля так ударила в бік «Сліпучого», що той весь перехилився. — Залиш одного швага на кнехті й підтягни, коли фалень послабне.

Для новака це була дуже важка робота. Джо розкрутив кодолу до останнього швалу; тримаючи одною рукою за кі-

нець, другою збирався знову накручувати кодолу, та враз човен, підхоплений гривою хвилі, сіпнув і натягнув кодолу так, що Джо не зміг утримувати її в руках; кодола випорснула й захльоскала в борт. Джо в розпачі схопив за кінець, але його потягло за край слизької палуби.

— Покинь кінець, покинь! — гукнув йому Фриско-Кід. Джо випустив із рук кодолу тієї миті, коли сам він був уже на самісінькому краєчку палуби; човен негайно почав відходити від корми. Джо засоромлено дивився на товариша, чекаючи, що той лаятиме його за незграбність. Але Фриско-Кід лагідно усміхнувся.

— Гаразд, — сказав він, — кістки цілі, й ніхто не опинився за бортом. — Краще загубити човна, ніж людину. Така моя думка. Та власне, ніякої шкоди й нема. Ось ми його впіймаємо. Піди спусти ще на два фути висувного кіля, потім вертайся сюди й роби те, що я скажу. Тільки не хапайся, роби все спокійно й упевнено.

Джо спустив висувного кіля й повернувся. Фриско-Кід поставив його біля клівера.

— Поклади стерно за вітром на борт! — крикнув Фриско-Кід, усім своїм тілом налягаючи на румпель. — Віддай! Так. Добре. Тепер допоможи мені з грот-шкотом.

І разом працюючи попліч, вони налагодили грота. Джо вже цілком захопився роботою. «Сліпучий» вип'явсь диба, як перегінний бігун, і погнав за вітром: напнуті вітрила його гули, шкоти торохкотіли дрібушечками.

— Віддай клівер-шкота!

Джо зробив це. Клівер напнувся й судно завернулося на другий галс. Від цього маневру Піта-Француза жбурнуло з ліжка аж на інший кінець каюти, на підлогу, де він і лежав, нічого не тямлячи. Фриско-Кід стояв притулившись до румпеля та скеровуючи судно назад пройденим допіру шляхом; глянувши на п'яного Піта-Француза, який лежав на підлозі каюти, він сказав з огидою:

— Який собака! Ми затопимося, а він і пальцем не ворухне.

Двічі кружляли вони на тому самому місці, й нарешті Джо пощастило угледіти човна, що гойдався в темряві під блиском зірок.

— Устигнемо, ще й як устигнемо! — сказав Фриско-Кід, скеровуючи «Сліпучого» за вітром, прямісінько до човна й помалу-малу збавляючи ходу.

— Хапай!

Джо перехилився за борт, піймав кодолу й прикрутив до кнехта. Відтак вони знову повернули й попливли далі. Джо почував себе ніяково, що завдав такого клопоту. Але Фриско-Кід хутко заспокоїв його.

— О, це нічого... це з кожним буває попервах. Є такі, що забувають, як їм самим було важко всього навчитися, й лають новака, як зробить не те, що слід. Я ніколи не лаю. Бо сам добре пам'ятаю...

І він розповів Джо про різні свої пригоди з тих часів, ще коли він маленьким хлоп'ям уперше опинився на морі, й про жорстокі кари, що на нього накладали. Він просунув кінець движкої кодоли крізь шийку румпеля, й цю розмову вони провадили, сидячи під захистом кокпіту.

— Де ми? — запитав Джо, коли вони проминали маяка, що миготів на прискалку.

— Козячий острів. По той бік острова в них тут навігаційна школа й порохівні. Дуже добре місце для рибалок... особливий сорт тріски. Ми перейдемо на навітряний його бік, тоді навпростець і кинемо кітву біля острова Янголів, де розташований карантин. Там і будемо стояти, поки Піт-Француз не протверезиться та й не скаже, куди далі пливти. Тепер ти можеш піти в каюту й трохи поспати. Тут я й один впораюсь.

Джо заперечно похитнув головою. Він надто перехвилювався, і на сон його не забирало. Та як йому й думати було про спочинок, коли «Сліпучого» кидало то вгору, то вниз, і бризки шумовиння хмарами здіймалися з-під бушприта. Одяг на ньому майже зовсім протрях, і він волів залишатися на палубі та милуватися видовищем.

Вогні Окленда дедалі меншали, вони вже ледве миготіли в нічній темряві, а на південь, спускаючись із горба в долину, милями тяглися вогні Сан-Франциска. Від поронного будинку до Телеграфного Горба Джо упізнавав головні квартали міста. Десь там, серед тих вогнів, що миготіли в темряві, був і будинок його батька; може, зараз, цієї самої хвилини його згадують і журяться за нього. Там, у затишному своєму ліжку спить Бессі... Ранком вона прокинеться і буде дивуватися, чому брат її Джо не прийшов до сніданку. Джо здригнувся. Майже зовсім розвиднилося. Голова його поволі схилилася на Фриско-Кідове плече, й він умить заснув.

XI. КАПІТАН І КОМАНДА

— Прокидайся! Зараз кинемо кітву.

Джо схопився на ноги і збитий з пантелику незвичайною обставиною не міг зразу второпати, де він. Усе перебуте за день забулося уві сні. Нарешті він згадав. Вітер, як розвиднилось, вщух, і тільки там ген-ген вода мружилася чималими брижами. «Сліпучий» помалу наближався до затишку скелястого острова. Небо було ясне; повітря сповняла бадьорлива свіжість ранку. Море, беручись жмурками, наче всміхалося у променях сонця, що на сході здіймались над обрієм. На півдні височів острів Алькатрас із гарматами коронованих шпилів, звідки фанфари сурм вітали день. На заході між Тихим океаном і Сан-Франціскою затокою роззявляла свою пащу Золота Брама. Разом із припливом, цілком оснащене, туди на всіх вітрилах повільно простувало судно. Це було дуже мальовничо. Джо протер свої заспані очі й милувався із краєвиду, поки Кід не наказав йому йти на передок готуватися до спускання кітви.

— Розмотай-но сажнів із п'ятдесят ланцюга, — скомандував Кід, — і будь напоготові.

Він обережно скеровував судно на вітер, разом із цим віддаючи клівер-шкота.

— Віддати клівер-нираля!

Джо, бачивши, як усе це робилося минулої ночі, швидко й добре упорався.

— Тепер кинути кітву!

Ланцюг із неймовірною швидкістю порснув у воду — й «Сліпучий» став нерухомо. Фриско-Кід пішов допомогти Джо, й вони разом спустили грота, убрали його, як слід, усе підв'язали равентами й закріпили ґік на секторі.

— Ось тут відро, — сказав Фриско-Кід, передаючи його Джо. — Вимий палубу, але, бодай що, не лякатися мені ні води, ані бруду! Ось і дряпак! Пошаруй ним добренько так, щоб тут усе блищало. Коли впораєшся із цим, вичерпай воду із човна. У нього сьогодні вночі, здається, трохи розійшлися защільнення. Я піду вниз готувати сніданок.

Незабаром по всій палубі весело захлюпала вода, а дим, що посунув із печі каюти, обіцяв щось смачне. Працюючи, Джо інколи зводив голову й роздивлявся навкруги. Те, що бачили його очі, не могло не припасти до душі будь-кому зі здорових хлопців, а Джо саме й був такий. Романтика цієї обстанови якось незвичайно підбадьорювала його, й він почував би себе цілком щасливим, якби міг забути, хто його нові товариші. Думка про це й про Піта-Француза, що спав там унизу п'яний, отруювала йому всю красу цього ранку. Він не звик до таких речей, і ця груба життєва правда вражала його. Хлопець податливіший, може, й збочив би з дороги, але з Джо сталося навпаки: в ньому лише зміцніло бажання бути морально чистим і непохитним та зберегти пошану до себе. Скинувши оком навколо, він зітхнув. Чому люди не можуть бути чесними й правдивими? Надто вже не хотілося йому розлучатися з усією цією обстановою. Проте події минулої ночі дуже вразили його.

Він знав, що коли хоче зостатися вірним до себе, то мусить тікати звідси.

На цьому його роздуми перервалися: його покликали снідати. Тут він упевнився, що Фриско-Кід знається на кухарській справі не гірше, як на морській.

Отже, він гаразд ушанував сніданок Фрискового виробу. Подано рисову кашу з конденсованим молоком, біфштекс зі смаженою картоплею, та ще й добрячої французької булки з маслом і каву. Піт-Француз із ними не снідав, хоч Фриско-Кід не раз намагався розбудити його. За кожним разом він лише щось бурмотів, гарчав, напіврозплющував свої п'яні очі й знов починав хропіти.

— Ніколи заздалегідь не вгадаєш, коли це до нього приступить, — пояснив Фриско-Кід Джо, коли той, перемивши посуд, знов вийшов на палубу. — Іноді цілий місяць мине, й нічого з ним не буває, а то цілий тиждень день у день він у такому стані. Іноді буває лагідний, а іноді з ним просто небезпечно; найкраще його не чіпати й не навертатися йому на очі; тільки не здумай перечити йому, а то біда буде.

— Ходімо купатись, — раптом сказав він, враз переходячи до приємнішої теми.

— Плавати вмієш? — Джо потакнув головою.

— Що це таке? — спитав Джо, наміряючись у воду стрибнути, й показав на берег затоки, де стояло кілька будівель та багато наметів.

— Карантин. На китайських пароплавах привозять багато віспяних, отож їх затримують тут, поки лікарі не скажуть, що вони не рознесуть пошести. І знаєш, вони щодо цього дуже суворі тут, бо...

Плюсь! Коли б Фриско-Кід перед тим, як стрибнути у воду, домовив своє речення, він би позбавив Джо великого клопоту. Але він не скінчив своєї думки, й Джо стрибнув у воду слідком за ним.

— Ось що, — запропонував Фриско-Кід за пів годинки, коли вони обоє, ладнаючись вилізати з води вхопились за ватерштага, — наловімо риби на обід, а відтак надолужимо те, що ми не доспали цієї ночі. Що ти на це скажеш?

Вони кинулися навипередки з води, але Джо знову якось шубовснув у воду, й коли йому нарешті пощастило видертися на палубу, Фриско-Кід встиг витягти на світ божий пару добрих вудок із великими гачками й бочку від макрелі з солоними сарделями.

— Це знадок, — сказав він. — Настромлюй на гачок цілу. Вони не розбирають. Хапають знадок просто з гачком і тягнуть — тут їм і каюк. Той, хто не перший спіймає рибу, муситиме почистити геть усю.

Грузила пірнули у воду, і волосині довелося спустити аж сімдесят футів, доки вони спинилися.

Грузило Джо ледве черкнуло дна, як щось засмикало волосінь. Почавши намотувати, він поглянув на Фриско-Кіда й побачив, що той, вочевидь, спіймав гарну рибину. Почалося палке змагання на швидкість; руч у руч висмикнули хлопці свої мокрі волосини...

Та Фриско-Кід був досвідченіший у цій справі: його риба опинилася в кокпіті перша. Риба Джо — трифунтова тріска — потрапила туди теж, але на хвилинку загаявшись. Він був у радісному захваті. Це було чудово! Такої величезної риби він не тільки сам ніколи не ловив, а й не бачив, щоб спіймав хто інший. І знову закинуто вудки, і нову пару риб долучено до тих, що спіймали раніше. Це був чудовий спорт! Джо, напевне, не заспокоївся, поки б не виловив усю рибу в затоці, та Фриско-Кід порадив йому припинити.

— Та тут нам на три обіди вистачить, — сказав він, — навіщо ж далі рибу нищити? До того ж, чим більше наловиш, тим більше тобі доведеться чистити, а тому раджу кинути цю справу негайно. Я йду спати.

XII. ДЖО ХОЧЕ ПОЇХАТИ, НЕ ПОПРОЩАВШИСЬ

Джо не журився, а ще радий був, що не перший спіймав рибу; це допомагало йому здійснити маленький план, який спав йому на думку, коли він купався. Кинувши у відро

з водою останню почищену рибину, він почав роздивлятися навколо. До карантинної станції було не більш, як пів милі. Він міг добре розгледіти солдата-вартового, який ходив туди й сюди. Зайшовши до каюти, Джо з хвилинку прислухався, як хропли ті, хто спали. Щоб узяти пакунка з речами, треба було так близько пройти повз Фриско-Кіда, що він вирішив не брати його. Вийшовши знов на палубу, підтягнув човна, стрибнув у нього й відчалив.

Він прямував на карантин і спочатку веслував дуже обережно, боячись, як би з поспіху не зчинити небажаного шуму. Але дедалі дужче почав загрібати веслами й нарешті пішов нормальною ходою. Бувши уже на пів дорозі, він знов розглянувся навколо. Утечу можна було вважати за забезпечену, бо якби й вона виявилась, то «Сліпучий» не встиг би його наздогнати: Джо швидше за нього дістався б берега, де був би під захистом людини, яка носить уніформу — солдатів дядька Сема.

Раптом із берега до нього долинув звук пострілу, але він сидів спиною до берега й навіть не потурбувався озирнутися. За першим пострілом гримнув другий, і куля влучила у воду на відстані двох футів од весла. За цим разом він озирнувся. Солдат на березі наводив рушницю на нього, напевно, ладнаючись вистрілити втретє. Джо загнався на слизьке. Спокуса була велика: ще кілька добрих ударів веслами — й він на березі, де безпечно; але з цілком незрозумілих йому причин саме на тому березі стоїть солдат Сполучених Штатів і стріляє в нього з рушниці. Побачивши, що солдат націлюється втретє, Джо почав хапливо повертати назад. Човен став на місці, а солдат, опустивши рушницю, не зводив із нього очей.

— Мені потрібно попасти на берег! Дуже важливо! — крикнув йому Джо. Солдат заперечливо похитнув головою.

— Але мені дуже важливо, кажу ж вам! Дозвольте мені пристати!

Джо стурбовано озирнувся на «Сліпучого». Постріл, очевидно, збудив Піта-Француза. Отже, грота вже піднято, й у цей момент шлюп зривав кітву й налагоджував клівера.

— Тут не можна приставати. Чорна віспа! — крикнув солдат.

— Проте я повинен виладуватися! — стримуючи щось подібне до ридання, вигукнув Джо і знову взявся за весла.

— У такому разі я застрелю вас! — потішив його солдат і знов підніс до плеча рушницю.

Тоді Джо почав швидко міркувати. Адже острів великий; може там далі немає солдатів, щоб йому виладуватися, а там хай його заарештують; хай він заслабне на чорну віспу — це краще, ніж повертатись до піратів. Він напростував човна уздовж берега й почав скажено гребти праворуч. Затока була глибока, а до найближчої поворітки, за якою він міг би сховатися, було далеко. Якби він був досвідченіший у морських справах, то скерував би човна в іншому напрямку, змірку-вавши, що тоді його вороги підпадуть під супротивний вітер... А так «Сліпучий» ішов за вітром, і це допомагало йому наздоганяти човен.

Деякий час не можна було сказати, хто переможе, бо вітер був невеликий і дмухав поривами. Раптом рвучкий подих вітру посунув шлюпа вперед так, що човен від нього був на відстані лише кількох десятків ярдів, але тут вітер враз якось ущух, і грот «Сліпучого» звис, ліниво клапаючи й гойдаючись туди й сюди.

— Ось як, фі ф мене украділь моя шофен! — закричав Піт-Француз і побіг до каюти по рушницю.

— Я попереджуй фас, фі сарас з шофна насад. Колі ні, я буду стріляйт!

Але ж добре тямлячи, що солдат пильнує з берега все, що тут коїться, він не наважився вистрілити навіть у повітря.

Джо ця загроза не злякала. Він, в якого ніколи ніхто не стріляв, за ці останні двадцять чотири години зазнав «вогню» вже двічі. Одним разом більше, одним разом менше — тепер це для нього не мало ваги. Отож він гріб шалено, не зважаючи на Піта-Француза, що в дикій люті загрожував йому найжахливішими карами, як він тільки попадеться

йому до рук. Справа ускладнилася втручанням Фриско-Кіда, що почав бунтувати.

— Тільки спробуйте застрелити його, й я поклопочусь про те, щоб вас повісили, — погрожував він. — Залиште його. Він добрий, чесний хлопець. І йому не місце тут із нами; він не може пристати до нашого паскудного брудного життя!

— А-а, й ті тюді ж! — у лютій нестямі залементував Француз. — Ф такім расі я тебе вб'ю, — й він кинувся на хлопця. Фриско-Кід примусив його пробігти за собою від кокпіта до бушприта й назад, але тут міцний подув вітру приневолив Піта припинити цю гонитву й знову вдатися до попередньої. Підскочивши до румпеля й послабивши грот, як цього вимагав ходовий подув вітру, він скерував шлюп прямісінько на Джо. Той востаннє щосили гребнув веслами, відтак, у розпачі, спустив їх...

Піт-Француз попустив грот-шкота, й коли судно зменшило ходи, обгинаючи тепер нерухомого човна, витяг звідти Джо.

— Ти тільки мовчи! — прошепотів Фриско-Кід, коли розлючений француз прив'язував фаленя, — не відказуй, дай йому вилаятися, так ліпше буде!

Проте в Джо озвалася вся його англосаксська кров, і він не послухав цієї пересторо ги.

— Послухайте ви, містере Піте-Французе або як ще вас там звуть! — сказав він. — Ви повинні знати, що я хочу від вас піти й піду. Отже, найкраще, що ви можете зробити, це виправити мене на берег. Якщо ви цього не зробите, то не буду я Джо Бронсон, якщо не запроторю вас до в'язниці!

Фриско-Кід із жахом чекав, що далі буде. Піт-Француз остовпів: якесь хлоп'я... на його власному судні... і насмілюється так із ним розмовляти... Це ж просто нечувана річ! Він знав, що, затримуючи в себе Джо, він порушує закон, але й відпустити його він боявся: хлопець надто багато знав про його судно й про те, що це судно поробляє. Погрожуючи

в'язницею, хлопець сказав йому прикру правду. Єдине, що залишалося — це залякати хлопця.

— Ось як, фі мене закрошуфав ф'ясница? Колі так, то й фі пітете сі мной туди!... — люто заверещав француз. — Мінулій ніч і фі буф з нами ф чофен. Фітпофідайт мені: фі буф із нами, фі краф салізо, краф? Фі біг. І фі ще насмілійсь казаті, що фі міне надіслай до ф'ясница? Ха, ха, ха...

— Так, але ж я не знав, — відказував Джо.

— Ха, ха... Смішно. Фі це скашіть суддя — фін теш сміяться.

— Кажу ж вам, що я не знав, — відважно повторив Джо. — Я не знав, що потрапив до злодіїв!..

З цих його слів Фриско-Кіда всього немов підкинуло; якби Джо поглянув на нього, то побачив би, як обличчя йому зашаріло вогнем.

— Але тепер, — казав Джо далі, — я це знаю й тому вимагаю, щоб ви мене виладували на берег. Законів я не знаю, але знаю, що чесно й що нечесно, й коли я зробив що-небудь зле, я ладен відповісти перед кожним суддею, й у цій справі хай мене судять усі судді Сполучених Штатів. А ось ви, містере Піте, цього сказати не можете!...

— Фі так кашете? Туше гарно! А фсе ж такі фі є феликий слодій!

— Ні, я не злодій! І ви ще раз мене так назвати не посмієте! — Джо зблід і весь тремтів, але тремтів не з жаху.

— Слодій — повторив француз, збиткуючись.

— Ви брешете! — Джо недарма зростав серед товаришів, він добре знав, до чого призведуть оці його слова, а тому за хвилину він без особливого дивування підвівся із підлоги, ошарашений французовим кулаком, який влучив йому саме в перенісся, так що аж у вухах загуло.

— Повторіть це ще раз! — загрозливо здіймаючи свій стиснутий для нового удару кулак, прокричав француз.

У Джо були сльози в очах, сльози озлості, проте на погляд він був цілком спокійний і надзвичайно серйозний.

— Ви брешете, називаючи мене злодієм, Піте. Можете вбити мене, а я таки скажу вам, що брешете.

— Ні, ви його не вдарите! — Фриско-Кід, наче кішка, підскочив до француза й, відштовхнувши, не дав йому вдарити вдруге. — Не чіпайте його!!! — і несподівано витягши важкого залізного румпеля, він із такою зброєю став між Джо й французом. — Ви вже й так надто сягнули! Чи ви не розумієте, дурна людино, що це за хлопець? Він правду каже. Він має рацію і добре це знає, можете забити його, а він від слів своїх не відступиться. Дай мені твою руку, Джо, — обернувшись до останнього, сказав Фриско-Кід і простяг руку, яку той потис. — У тебе є мужність, і ти не боїшся це показати.

Вуста французові болісно скривив усміх, але люті вогники в очах виказували його справжні почуття.

— А, ось що, фін не хоше, шоп я його назфаф ляскафий імена. Такий гра буфайт міш матрос. Ну, тафайте... Як це казаль... фсе прощайт і фсе сабувайт. Тобре? Туше тобре, прощайт і сабувайт.

Він протягнув Джо свою руку, але той не взяв її. Фриско-Кід ухвально хитнув головою, а Піт-Француз, усе ще знизуючи плечима й посміхаючись, пішов до каюти.

— Фі спускайт грот і прямуйт на Мисливський мис! — крикнув він звідтіль. — Я сготую обід сам, і фі побашите, що фін пуде туше смашний. Піт-Франсус — фелйкий майстер щото кулінарія.

— Він завжди так, якщо хоче звести на лад, то враз добрішає і сам готує обід, — становлячи румпеля на місце й виконуючи наказ, увернув Фриско-Кід. — Але надто йняти йому віри не слід, — додав він.

Джо потакнув головою, але нічого не промовив. Йому не хотілося говорити. Він ще весь тремтів від усього, що допіру пережив, і, перевіряючи себе, не міг знайти нічого такого, чого б йому треба було соромитись!

XIII. ЗАПРИЯТЕЛЮВАЛИ

Опівдні знявся морський вітер і дедалі то міцнішав, налітаючи тепер подувами з Тихого океану. Острів Янголів швидко зникав позаду, а берегова смуга Сан-Франциска, що повз нього, ніби виорюючи воду, йшов «Сліпучий», чимраз яскравішала. Незабаром вони вже на превелику силу продиралися між незчисленних суден, що прийшли сюди з усіх усюд.

Відтак їм довелося перетинати лінію, якою ходили напхом набиті пасажирами фері-боти, що крейсували між Сан-Франциско та Оклендом. Один із таких пароплавів-паромів проходив так близько повз них, що пасажири стовпилися біля облавка подивитись на гарного вітрильника й хлопців, які сиділи в його кокпіті. Джо заздро дивився на обличчя, що схилилися понад поручнями. Усі вони йдуть до себе додому, а він навіть не знає, де саме опиниться з волі Піта-Француза. Він мало не загукав: «Рятуйте!» — та вчасно схаменувся, зрозумівши все безглуздя такого вчинку. Він відвернувся й очима мимохіть почав блукати по горішній, огорнутій димом, частині міста. Він дивився й думав, які дивні шляхи людей і кораблів на морі. Фриско-Кід скоса стежив за ним і так вірно вгадував його думки, наче б той їх голосно проказував йому.

— Мабуть, родичі там десь угорі? — несподівано запитав він, махнувши рукою в напрямку міста. Джо навіть здригнувся з подиву, що його думку так вірно вгадано.

— Так, — сказав він просто.

— Розкажи мені про це.

Джо живо змалював йому своє рідне гніздечко; йому доводилося пригадувати найменші подробиці, бо Фрискові запитання одно одне побивали. Усе його цікавило, а надто місіс Бронсон та Бессі. Запитанням про дівчинку, здавалося, кінця-краю не буде. Деякі з них були такі незвичайні та невихитрувані, що Джо ледве стримував усмішку.

— Тепер розповідай про своїх, — закінчивши нарешті, свої оповідання, сказав Джо.

Обличчя Фриско-Кіда раптом немов закрижаніло, прибрало якогось суворого вигляду, що його Джо досі ще не бачив. Він стояв, недбало похитуючи ногою туди й сюди, а тоді похмуро поглянув угору, на гротові блоки, де, між іншим, усе було гаразд.

— Ну, та що ж — розпочинай, — заохочував його Джо.

— У мене немає родини.

Ці чотири слова відрубисто вилетіли йому з рота, а тоді губи враз зціпилися.

Джо зрозумів, що торкнувся болючого місця, й, щоб виправити помилку, сказав:

— Розкажи тоді за родину, яка в тебе була. — Йому й на думку не спадало, що на світі є хлопці, в яких не було ніколи родини, й що він ще гіршого болю завдає.

— Ніколи не було нікогісінько!

— Та як же воно? — Тепер уже Джо зацікавився й пустив свою обережність за вітром.

— І сестер не було?

— Ні.

— А мати?

— Не пам'ятаю її... дуже малий був, коли померла.

— А батько?

— Я мало його бачив. Він все плавав... а потім загинув.

— Боже мій! — Джо не знав, що й казати. Запанувала важка тиша; лише було чутно, як дзюрчала вода під кормою «Сліпучого».

Аж ось прийшов Піт-Француз заступити їх коло стерна, доки вони обідатимуть. На цей раз обидва хлопці були аж раді йому: за обідом уся ніяковість розвіялась, бо ж обід, як і обіцяв шкіпер, був справді чудовий. Відтак Фриско-Кід пішов заступити Піта, і поки той обідав, Джо заходився мити посуд і порядкувати в каюті. Пізніш усі троє зійшлися коло стерна, і капітан, намагаючись бути особливо ґречним, розважав їх оповіданнями з життя перлярів у південних морях.

Так збіг день. Сан-Франциско залишилося далеко позаду. Вони обійшли Мисливський ріг і тепер простували вздовж берега Сан-Матео. І раптом Джо побачив компанію велосипедистів, що обгинали скелю. Вони гнали тим самим шляхом до Сан-Бруно, яким і він свого часу їздив своїм велосипедом. Було це лише з місяць-два перед тим, а тепер йому здавалось, що з того часу минули цілі роки, так багато він пережив.

Затим вони повечеряли й попорядкували, «Сліпучий» уже вийшов далеко й минув болотяні мілини, за якими тулилося містечко Редвуд. Сонце зайшло, вітер ущух, і «Сліпучий» ледве посувався вперед. І раптом вони побачили, що просто їм назустріч, забираючи вітрилами рештки вітру, йде інший шлюп. Фриско-Кід одразу ж упізнав у ньому «Північного Оленя». Піт-Француз, пильненько придивившись, притакнув і, вочевидь, зрадів цій зустрічі.

— Це судно Червоного Нелсона, — повідомив Фриско-Кід Джо. — Він відчайдух; але як орудує, то вже не схибить! Я боюся, коли він з'являється. Він завжди заварює щось непевне; оце вже вони наважилися на якусь велику справу й хочуть утягти до неї й Піта. Піт-Француз завжди краще за них поінформований у будь-якій справі.

Джо головою потакнув. Він із цікавістю дивився на вітрильника, що наближався до них. Хоч на розмір він був і трохи більший за «Сліпучого», та збудовано його за тим самим типом: усе розраховано на швидкість ходи. Розміри грота нагадували ті, що бувають на перегонових яхтах, і на ньому стриміли кінці для трьох рифів на випадок бори. На нарядді й на чардаку все було на своєму місці, й не було нічого зайвого. Починаючи з бігучого такелажу й закінчуючи стоячим, усе доводило, що тут панує лад і керують чудові моряки. «Північний Олень» підходив до них у згустілому присмерку й нарешті став на кітву недалеко від них. Піт-Француз зробив те саме, і відтак човном попрямував візитувати їх. Хлопці, чекаючи його повернення, простяглися на даху каюти.

— Подобається тобі це життя? — порушив мовчання Джо. Фриско-Кід підвівся на лікоть.

— Як сказати? І так, і ні. Мені подобається ця морська прохолода, солона морська вода, я люблю цей простір, я люблю волю, але не люблю я... — він замовк, наче язик відмовлявся коритись йому, відтак раптом випалив, — крадіжу не люблю!

— Чого це ти тоді тут залишаєшся?

Цей хлопець подобався Джо більше, ніж він наважувався сам собі признатись, і тепер його несподівано охопив місіонерський запал.

— Кину, як навернеться щось інше.

— А чому не зараз?

Джо став уже на тому, щоб зробити це зараз; і якщо цей хлопець теж вирішив утекти, то чому б їм не чкурнути удвох?

— Куди я піду? Що я робитиму? У мене на всьому світі немає жодної душі, що могла б мене підтримати... ніколи не було. Я вже намагався одного разу й дістав такої пам'ятки, що вдруге так наосліп не зроблю!

— Ось що, якби мені з усієї цієї історії видертися, то я прямуватиму простісінько додому. Я починаю гадати, що батько мій урешті-решт таки мав рацію. Ну, так ось, чому б і тобі не податися разом зі мною?

Це був безпосередній необміркований порив душі, і Фриско-Кід зрозумів це.

— Ти сам не знаєш, що кажеш, — сказав він. — Ти лише уяви собі, що ось я раптом з'явився разом із тобою до твого батька. Як ти гадаєш, що він на це скаже? Що скажуть інші? Що він про мене думатиме? І що він зі мною зробить?

Джо стало якось прикро. Він відчув, що під впливом моменту зробив пропозицію, яку виконати не зможе. Тепер він собі яскраво уявляв, що це було б, коли б він з'явився до батька в дім із таким невідомим для нього суб'єктом, як Фриско-Кід; ні, про це й думки не може бути. Забуваючи про своє скрутне становище, він думав тепер лише про

Фриско-Кіда, напружуючи свій мозок, щоб винайти засіб урятувати хлопця із цього оточення.

— Він, — далі провадив Фриско-Кід, — може передати мене до рук поліції і вирядити до якогось притулку. А я згоден умерти, аніж датися на ідеї. Й, крім того, Джо, ти знаєш, що я зовсім іншого кола. Там, серед ваших, я навіть не знав би, як мені поводитися; я почував би себе рибою, яку витягли з води. Ні, ясно, що мені ще треба почекати, а потім виберуся звідси. А ось тобі так треба якомога швидше вибратися звідціль додому. Я допоможу тобі, висадовлю на берег за першої нагоди, й хай там потім Піт-Француз що хоче робить.

— Ні, я на це не згоден, — палко відказав Джо. — Я зовсім не хочу, щоб хтось постраждав від того, що я втік. А тому й не намагайся що-небудь робити для мене в цьому напрямку. Я втечу, будь покійний, і якщо мені лише пощастить щось вигадати, я все ж таки зроблю так, щоб нам утекти разом. У будь-якім разі, там побачимо. Що ти на це скажеш?

Фриско-Кід похитав головою і, дивлячись угору на зоряне небо почав мріяти про те життя, яким він бажав би жити, й яке здавалось для нього недосяжним назавжди. Як ще ніколи, почував тої миті Джо, наскільки серйозна річ — життя. Він лежав мовчки й напружено думав про це. З «Північного Оленя» долинало до них нерозбірне гудіння голосів; із берега по воді котилися звуки церковного дзвону, і літня ніч поволі обгортала їх своєю теплою темрявою.

XIV. НА ОСТРЕЙКОВИХ МІЛИНАХ

І час, і світ зникли кудись, аж ураз гострий голос Піта-Француза розбудив хлопців.

— Оддавайт кітфу! — закричав він. — Фі, Джо, віддавайт реванти! — Мерщій! Хутко! Кід браф за кліфер!

Джо незручно було працювати в пітьмі, бо він ще не знав гаразд назви речей і те, де їх йому знайти; але він швидко

орієнтувався; коли він закінчив із ревантами й скинув їх до кокпіту, йому наказали стати на підмогу, щоб підтягти грота. Відтак знялися з кітви й поставили клівера. Після цього вони склали в бухті гарделі, усе обладнали й повернулися на корму.

— Туше тобре, туше тобре, — похвалив француз, коли Джо перескочив через поручні кокпіту. — Чудофо! Фі бутете гарний моряк! Я це вше знай!

Фриско-Кід підняв покришку однієї зі скринь у кокпіті й запитливо поглянув на Піта-Француза.

— Конешно, — відповів той, — чіпляйте ліхтарі. Фриско поніс до каюти запалювати червоні та зелені ліхтарі, потому вони разом із Джо пішли на передок, щоб начепити їх на нарядді.

— Сьогодні вони не братимуться до своєї роботи, — стиха сказав Фриско-Кід.

— До якої роботи? — спитав Джо.

— Та до тої великої, про яку я казав. Десь тут поблизу вони мають її обробити. А справа, здається, серйозна, бо Піт щось ніби вагається, боїться чи що. Червоний Нелсон, той коли завгодно ладен на все, та лихо в тім, що, мабуть, він не має певних відомостей, і без Піта-Француза йому нічого не можна починати.

— А куди ж ми зараз прямуємо? — спитав Джо.

— Не знаю... наче в напрямку Острейкових мілин.

Ця прогулянка обійшлася без будь-чого надзвичайного. Серед ночі несподівано подув ходовий вітер і вперто дмухав із годину. Відтак попустив і зробився несталим, подуваючи то з того, то з іншого боку. Піт-Француз не відходив від стерна, тоді як Джо й Фриско-Кід або натягали, або тримали на ослабі відповідні шкоти.

Джо сидів і дивувався з того, як француз знає, куди скеровує судно. Йому здавалося, ніби вони блукають у непроникливій пітьмі, що огортала їх. Високо в повітрі з Тихого океану насувався густий морок, і хоч самі вони проходили

під ним, проте він огортав їх страшенною пітьмою, заступаючи світ зірок.

Та Піт-Француз, ніби інстинктивно, угадував потрібний напрямок і, відповідаючи на запитання здивованого Джо, вихвалявся, що «чув нюхом».

— Я почуфайт, коли пуде прибій, фітер, фтача, я нафіть земля почуфайт, — пояснював він, — запіфняю фас. Чому, я сам не росумій, я лише знайт, що земля. Я почуфайт так тобре, як коліп мій рука виростаф дофгій, дофгій, на кілька міль дофгій, і я земля нею зачіпаф, і почуфаф, що ось фона тут лешит.

Джо запитливо поглянув на Фриско-Кіда.

— Це так, — ствердив той. — Коли довго живеш на воді, починаєш почувати землю здалека. Коли маєш добрий нюх та відчуваєш дух землі, ще затим її побачиш.

Щось по годині Джо із того, що робив француз, зрозумів, що вони наближаються до мети. Він якось зосередився й те й робив, що вдивлявся вперед у темряву, наче очікуючи, що там ось-ось повинно щось заманячити. Джо, хоч як вдивлявся, а нічого, крім пітьми, не бачив.

— Кід, вимірюфати, — скомандував Піт. — Я гадайт, що вже час.

Фриско-Кід зняв зкріплену на даху каюти довгу тонку ялину, став посеред судна й спустив кінець ялини у воду насторч.

— Близько п'ятнадцати футів, — відрапортував він.

— Дно який?

— Мул.

— Трішечки почекайт і зноф міряйт.

За п'ять хвилин ялину знову спустили у воду.

— Дванадцять футів... скойки.

Піт-Француз, зрадівши, тер руки.

— Туше тобре, туше добре, — казав він, — я щоразу тошно уціляф. Старого не обманіт, я зафшти фірно казаф.

Фриско-Кід, далі виміряючи ялиною, оголошував наслідки. Джо лише дивом дивувався, і як це вони можуть так добре знати морське дно.

— Десять футів — скойка, — монотонним голосом оголошував Кід. — Одинадцять футів — скойка. Чотирнадцять футів — м'яко. Шістнадцять футів — мул. До дна не доходить!

— А, канал, — сказав на це Піт.

Протягом кількох хвилин повторювалось це «до дна не доходить».

Потім Фриско-Кід раптом гукнув:

— Вісім футів — твердо!

— Так, — сказав Піт-Француз. — Джо біжить фперед і прифодить за фітер-кліфер. Кід, готуй кітфу.

Джо розшукав і віддав кафель-нагель, і вітрило, спустившись, лягло на нірал.

— Фітдайт! — залунала команда, і кітва бухнула у воду, забираючи дуже мало ланцюга.

Фриско-Кід віддав багато кодоли й закріпив кінець. Тоді вони зняли вітрила, усе облагодили й пішли спати.

Коли Джо прокинувся й вийшов до кокпіту, щоб подивитися, що діється, була година шоста. Вітер і хвиля значно побільшали. «Сліпучого» підкидало й розгойдувало туди й сюди, й він люто шарпав і натягав якірного ланцюга. Щоб не впасти, Джо мусів ухопитись за рею. День був олив'яно-сірий, жодних ознак сходу сонця, а небом линули важкі хмари.

Джо очима шукав берега. На відстані півтори милі маячила вузька піскувата смуга, на яку бурхливо набігали хвилі. Далі проступали болотяні мілини, а ген-ген здіймались височини Контра-Коста.

Поглянувши у другий бік, Джо, здивований, побачив невелике вітрильне судно, що гойдалося на якорі, на відстані кількох ярдів від них. Воно стояло проти вітру, і в той момент, як хвиля підкинула його, Джо міг ясно прочитати його назву — «Летючий Голландець». Це було одно з тих суден, що він побачив ще в Оклендській затоці. Трохи ліворуч він побачив і «Привида», а ще далі стояли з пів дюжини об'якорених невеличких шлюпів.

— А що я казаф?

Джо швидко озирнувся через плече. Піт-Француз, вийшовши з каюти, роздивлявсь навкруги, мов тріумфатор. — Що я казаф? Старого не підманеш, от як. Я шукай шлях у пітьмі так саме тобре, як і при сонці. Я знай. Я фше знай.

— Що, буде буря? — спитав Фриско-Кід із каюти, де він розпалював вогонь.

Француз протягом кількох хвилин із серйозним виглядом обслідував море й небо.

— Може пути, що тмухне міцніш, а може стихне, — зробив він свій непевний висновок. — Шфидше готуйт снітанока, тоді спробуємо половити острейок.

З усіх кают вітрильників підіймався дим — прикмета, що всі лагодилися до сніданку.

Щодо «Сліпучого», то ця справа відібрала в нього небагато часу, і незабаром знявши одного рифа коло гроту, він уже ладнався знятись з якоря.

Джо був дуже зацікавлений. Це, без сумніву, були острейкові мілини, але в який, чорти б його взяли, спосіб збираються вони ловити острейок у такім бурхливім морі? Як це робиться, він дізнався дуже швидко. Піднявши одну з мостин кокпіту, Піт-Француз витяг звідти дві крицеві трикутні рами. До горішнього кутка з кінців трикутника, до спеціально зробленого вушка, він міцно прив'язав кінець грубої кодоли. Від цього вушка мало не під прямим кутом розходилися сторони трикутника, футів чотири або п'ять завдовжки; унизу вони сходилися із третьою стороною трикутника, яка була у дразі за підвалину. Той підвальний бік трикутної рами становив пластівку з ярд завдовжки, озброєну цілою низкою гострих, довгих, крицевих зубців. До зубчастої пластівки й до інших сторін трикутника була підв'язана сітка із дуже грубого шпагату; сітка ця, як цілком вірно вгадав Джо, і повинна була забирати одірваних зубцями від морського дна острейок.

Прив'язавши кодолу до кожної драги, їх спустили за борт з обох боків «Сліпучого». Коли вони досягли дна й по-

чали черпати на вільно відпущеному канаті, то стали дуже гальмувати рух судна. Джо, доторкнувшись до одної з кодол, зараз же відчув, як вона сіпається і як скрегоче зубцями драга, віддираючи від дна острейок.

— Тягніть! — скомандував Піт-Француз.

Хлопці ухопилися за натягнуті кодоли й витягли драги. У сітці було повнісінько тванюки, мулу й острейок, дрібних, а подекуди й великих.

Усе, що було в сітці, викинули на палубу, поки вдруге закинуті драги забирали нових острейок, вони заходилися сортувати вилов. Великі острейки кидали в кокпіт, решту викидали за борт. Робота йшла без перепочивок, бо вони ледве встигали впоратися з одним виловом, як доводилося витягати другий. Коли все закінчили, посортувавши острейки, драги довелося витягти, щоб Піт-Француз міг дати «Сліпучому» новий курс.

Усі інші шлюпи так само захопилися виловами. Іноді якийсь із вітрильників наближавсь до «Сліпучого», і тоді обмінювалися привітаннями й вульгарними жартами. Але загалом, це була важка робота. Не минуло й години, як у Джо з незвички вже боліла спина, і всі пальці були порізані в кров гострими краями слизьких скойок.

— Так тобре, — казав Піт-француз. — Фі шфидко навшилися. Туше шфидко.

Джо сумно усміхнувся, він радий був би, щоб настав уже обідній час. Іноді, як витягали неважку намітку, хлопці, відсапавшись, встигали перекинутися якимось словом.

— Це острів Аспарґус, — сказав Фриско-Кід, вказуючи на берег. — Так його, принаймні, звуть рибалки й матроси плоскодонних суден. Пожильці того острова звуть його островом Фермерської Затоки. А це, — указав він трохи праворуч, — Сан-Леандро. Звідси його не видко, але він там.

— Чи ти був там коли? — спитав Джо.

Фриско-Кід потакнув головою і кивнув йому, щоб допоміг тягти драгу з правого борту.

— Це так звані занедбані мілини, — знову заговорив Кід, — вони нікому не належать, отже, острейкові пірати лише ману пускають, приходячи сюди й удаючи, немов вони працюють тут.

— Чому лише ману пускають?

— Тому що вони пірати, й їм вигідніше робити наскоки на мілини приватних власників.

Він махнув рукою на схід та південний схід.

— Приватні острейкові мілини — там далі, й якщо не буде бурі, увесь цей флот наскоче на них сьогодні вночі.

— А як буде буря? — запитав Джо.

— Ми наскока не зробимо, й Піт-Француз сказиться, — тільки й всього. Не любить він, коли погода перешкоджає йому. Не скидається на те, щоб хвиля вгамувалася, а під час південно-західного вітру нема гірше, як цей берег. Може, Піт затнеться й захоче залишитися тут, та краще було б утекти, поки бурі немає.

Спочатку здавалося, що погода кращає. Упертий південно-західний вітер помітно стихав, і близько півдня, коли вони, під час обіду, об'якорились, з-поза хмар час від часу, ніби розриваючи їх, визирало сонце.

— Усе ніби гаразд, але я недарма давненько тут плаваю по цій затоці; отже, й знаю, що буря тільки у силу вбирається, щоб задати нам доброго прочухана.

— Я гадайт, що ти Кід прафий, — погодився Піт-Француз. — Але фсе ш таки «Сліпучий» стоятиме тут. Минулого разу ми пійшов геть, а ніч буф чудо-фий. А тому ми сьогодні не біг геть. От як! Туше тобре!

XV. ДОСВІДЧЕНІ МОРЯКИ ПІД БУРЮ ОБ'ЯКОРИЛИСЯ

По півдні об'якореного «Сліпучого» розгойдували й підкидали хвилі, а увечері вітер почав зрадливо тихшати. Отже, за прикладом Піта-Француза, й решта суден, які полювали на острейок, заохотилися зробити вночі наскок. Проте всі

вони ретельно оглядали свої якорі й спускали ще запасні. Піт-Француз наказав обом хлопцям сісти в човна, і вони, ризикуючи, що їх перекине, вивезли другого якоря; на чималій відстані й приблизно під прямим кутом до першого спустили вони його в море. Піт-Француз зараз же віддав багато ланцюга та кодоли, щоб «Сліпучий» міг відійти назад футів на сто з гаком, щоб його не так гойдало.

Сидячи в кокпіті, що захищав від негоди, Джо дивився на безкраїй бурхливий морський простір. Острейкові мілини були майже у відкритому морі, і вітер вільно гнав тут хвилі, гнав миль на дванадцять, здіймаючи їх так високо, що здавалося, судна от-от щоглами в море пірнуть.

Уже саме перед світанком ген-ген заманячив шматок вітрила, він дедалі зростав, наближаючись, і врешті-решт усі пізнали в ньому грот «Північного Оленя».

— Такий пошефільний, — гукнув Піт-Француз, вискочивши з каюти, щоб подивитись. — Коли-небуть, казаль я фам, фін пуде кррак... і звішайна кінець, і нема пільш Нелсон, нема пільш «Ліфнічний Олень».

Джо запитливо подивився на Фриско-Кіда.

— А воно так, — сказав той. — Нелсонові треба було залишити, принаймні, хоч одного ріфа; два, звичайно, ще краще. А ось він йде собі з усіма вітрилами, наче б то хтось женеться за ним. Він уже занадто розгулявся; без потреби недбалий. Я з ним плавав, знаю його звичку.

«Північний Олень», здіймаючись і поринаючи на хребтах пінявих хвиль, мчав на них, наче якийсь величезний птах.

— Не лякайся, — сказав Фриско-Кід. — Це він лише пробує, як близько може пройти повз нас, не зачепивши.

Джо, потакнувши, здивовано пильнував цього захватного видовища. «Північний Олень», носом догори, підскочив у повітрі так, що весь бак йому заголився, відтак пірнув униз, що аж передка геть укрило морським шумом, і вітрильник стрімголов промчав повз них, а його грот-рея мало не торкнулася нарядця «Сліпучого». Нелсон, стоячи біля

штурвала, пролинув повз них, помахавши рукою та весело зареготавши в обличчя Піту-Французові, розгніваному його небезпечним фортелем.

Обходячи їх за вітром, чудове судно одного разу так скантувало, що його рудовате дно випірнуло з води аж до висувного кіля; здавалося, що воно ось-ось перевернется, але воно знов виправилося й помчало вперед, як божевільне. Воно пройшло повз них на траверзі з правого боку. Вони бачили, як спустили на ньому клівера, кинули за борт одного якоря, далі, поставивши судно проти вітру, кинули ще й другого, на великій відстані від першого. Відтак спустили на корму грота й закріпили його.

— Ах, тругої такої лютини на весь світ немає!

Французові очі горіли захопленням перед таким мистецтвом мореплавства; Фриско-Кідові очі крила теж вільга.

— Наче справжня яхта, — сказав він, заходячи до каюти. — Наче яхта, тільки краще.

Уночі вітер подужчав і так щось об одинадцятій досяг тієї стадії, яку Фриско-Кід визначав «виє». На «Сліпучому» мало спали.

Один Джо ліг і заплющив очі. Піт-Француз щохвилини бігав на палубу. Двічі, виходячи туди, він ще відпускав ланцюга й кодолу. Джо лежав на своєму ліжку, прислухався й марно силкувався заснути. Він і не боявсь, а просто не звик засипати під таку гуркотнечу, під такий рев і галас. Він також не міг уявити собі, щоб судно не загинуло, коли його отак несамовито гойдає. То воно так перехилялося на свої бімси, що здавалось, ось-ось перекинеться, то його раптом підкидало вгору, а звідти кидало вниз із таким гуркотом, що дивно ставало, як це дно йому не тріщилося на тріски.

І знов раптова хвиля, підхопивши, так його швиргала вгору, що все воно стрясалось, гойдалось, кожна дошка стогнала й, лементуючи, рипіла.

Одного разу навіть Фриско-Кід прокинувся; він усміхнувся до Джо й сказав йому:

— Це те, що зветься «причепилося». От, побачиш, що буде вранці. Коли частину цих суден не пошпурляє на берег, то я не я буду.

Сказавши це, він перевернувся на другій бік і заснув. Джо заздрив йому. Щось о третій годині ночі він почув, що Піт-Француз виповз і порається біля клюзів. Джо із зацікавленням слідкував за тим, що він робить, під поганеньким світлом лампи, яка несамовито розгойдувалася; він побачив, що француз витягає дві бухти кодоли, які далі виніс на палубу; отже, Джо здогадався, що він хоче здовжити кодоли й закріпити їх на клюзах.

О пів на п'яту Піт-Француз розклав вогонь і погукав хлопців пити каву. Потому вони вийшли до кокпіту подивитись на жахливу картину бурі. Понад диким простором шаленої води займався сіро-тьмяний світанок. Берегову лінію острова Аспарґуса ледве видко було, але виразно чути було гомін й гуркіт набережного прибою; коли добре розвиднилося, то виявилось, що за ніч судно віднесло принаймні на пів милі.

Теж саме сталося й з іншими судами: «Північний Олень» стояв мало не проти них, «Примха» — на відстані кількох сотень ярдів, а між ними та берегом лежали у дрейфі решта острейкових суден, що змагалися з бурею.

— Двох не вистачає, — сказав Фриско-Кід, що наставив бінокля на берег.

— Ось одне! — гукнув він. А тоді, уважніше подивившись, додав: — Це «Піди Спитай Її». Це судно може розбитися вщент за якусь мить; сподіваюся, що команда на березі.

Піт-Француз подивився в бінокль, а тоді подивився й Джо. Він міг ясно бачити, як бідолашне судно підіймалося й опускалось на хвилях, і розгледіти на березі людей, які були його командою.

— А де ж «Привид»? — запитав Піт-Француз.

Даремно шукав його Фриско-Кід уздовж берега; аж перевівши бінокля на море, він знайшов це судно, що безпечно стояло на якорі з навітряного боку.

— Я ладен закластися, що за ніч цей шлюп не відтягло й на сто футів. Може він зачепився за удачливий ґрунт.

— Мул, — визначив Піт-Француз. — Натрапиль на суцільний шматок мулу. Коли цей шлюп витримал, то фін молодця! Пофірте мені! Ф їх якір легкий, тільки на мул годиться. Я їм казаф: трепа прати фашкого якоря, а фони ліше сміялись. Коли непуть шалкуватимуть, навірно пошалкують.

На одному із суден, що дрейфувало, заманячив клаптик вітрила; вочевидь, шлюп силкувався вприснути з пазурів смерті. Деякий час вони дивились, як шалено кидало угору й униз це судно і як йому майже не щастило зсунутись із місця.

Піт-Француз відірвав їх від цього діла.

— Ідіть сюди! — крикнув він. — Тафайте тфа рифі на грот. Ми шфидко фтікатимем!

Вони цілком були захоплені своєю роботою, коли їх відірвав від неї голосний крик. Просто на них шалено мчав, як навіжений, «Привид». Піт-Француз підскочив як кішка, і вихопивши на ходу ножа з кишені, перерізав ним кодолу запасного якоря. Судно притягнуло до ланцюгового якоря, й посунуло ліворуч саме вчасно, бо наступної миті Привид промчав тим самим місцем, на якому допіру стояв «Сліпучий».

— Дивіться, воно стояло на чотирьох якорях! — вигукнув Джо, побачивши аж чотири кодоли, що майже поземо воліклися услід.

— Два з них не якорі, а острейкові намети, — пирхнув Фриско-Кід. — Тепер вони спускають пічку.

І справді, двоє парубків виряжали за борт прив'язану до кодоли піч.

— А он! — вигукнув Фриско-Кід. — Дивіться, в Нелсона теж один риф, це означає, що буря виє неабияк.

«Північний Олень» простував до них, здіймаючи шум; грудьми зустрічаючи бурю, мов грізне морське страховисько. Червоний Нелсон помахав до них рукою, а за п'ятнадцять хвилин, коли вони знімалися зі свого єдиного якоря, що залишився, Нелсон уже обійшов їх із надвітряного боку.

Піт-Француз простежив за ним захопленими очима, хоч і промовив зловісним голосом:

— Коли непуть фін, пам'ятай мій слоф, коли непуть фінфіть, та й на морське дно!

За хвилину «Сліпучий» із підріфленим клівером полетів хвилями, напружуючи всі свої сили в боротьбі зі стихією. Це була важка, уперта й небезпечна боротьба; треба було дивитись, щоб не понесло на берег, і Джо лише дивувався, як може таке маленьке судно хоч одну хвилину витримати таку скажену бурю. Проте поволі воно відійшло від берега й небезпечних мілких місць на більшу глибину і, трошки послабивши грота, зайшло за скелясту стіну молу Аламеда, який був на відстані кількох миль. Тут вони побачили «Північного Оленя», який спокійно стояв на якорі, сюди ж протягом наступних годин дісталася й решта суден, що залишилися цілі. Не було лише «Привида», якому, напевне, довелося позразкувати з «Піди Спитай Її» й скинути свою команду на берег.

Пополудні вітер несподівано спав, і погода відразу зробилася майже зовсім літня.

— Це погано, — сказав Фриско-Кід увечері, коли Піт-Француз від'їхав йоликом, щоб провідати Нелсона.

— Що погано? — спитав Джо.

— Що? Погода, звичайно! Занадто несподівано заспокоїлася, не встигла вигулятись; а поки не вигуляється, вона до краю заспокоїтися не може. Вона щохвилини може знов розгулятися, якщо я хоч трохи на цій справі розуміюся.

— А куди ми звідціль подамося? — спитав Джо. — Чи знову до острейкових мілин?

Фриско-Кід похитав головою

— Не можна вгадати, що саме утне Піт-Француз. Із залізом у нього не вигоріло; вислизнули й острейки; ну, то його, звісно, бере така озлість, що він, мабуть, здатен утяти щось шалене! Мене не здивує, якщо він вирушить разом із Нелсоном у Редвуд-Сіті, де вони почали ту велику справу, про яку я тобі казав. Десь там вона в них.

— Проте, я не бажаю в цій справі брати ніякої участи, — рішуче сказав Джо.

— Звичайно, ні, — відповів Фриско-Кід. — Та коли там в нього буде Нелсон зі своїми людьми, то Піт-Француз вряд чи схоче втягати в цю справу ще й тебе.

XVI. ФРИСКО-КІДОВА ЗАПОВІТНА СКРИНЬКА

Розмова вичерпалася, і з годину хлопці лежали на даху каюти мовчки. А тоді ані слова не сказавши, Фриско-Кід зійшов униз і запалив світло. Джо чув, як він шпортався там у каюті, а трохи згодом тихесенько погукав його на ім'я. Увійшовши, він побачив, що Фриско-Кід сидів окрай лавки, а на колінах у нього була розкрита морська скринька, а в руках дбайливо згорнутий часопис.

— Чи схожа вона на цю дівчинку? — спитав він, розгортаючи часопис і показуючи Джо. Це був малюнок на пів сторінки: двоє дівчаток і хлопчик про щось радилися на великому горищі старовинного будинку. Дівчинку, яка промовляла, змальовано лицем до глядача.

— Хто? — спитав Джо, здивовано дивлячись то на малюнок, то на лице Фриско-Кіда.

— Твоя... твоя сестра... Бессі.

Він неначе на превелику силу наважився вимовити це ім'я; в голосі йому бриніла і якась побожна пошана ніби йшлося про щось невимовно святе.

Джо збентежився. Він не бачив ніякого зв'язку між цими двома, та взагалі гадав, що дівчатка — то дурні створіння, і не варто гаяти на них час, мріючи про них! «А він аж зашарівся увесь навсправжки», — подумав Джо, помітивши рум'янець на обличчі Фриско-Кіда. Сміх його поривав, і він ледве міг стриматися.

— Ні-ні, не треба так! — викрикнув Фриско-Кід, вириваючи з його рук малюнка й тремтячими пальцями ховаючи

його у свою скриньку. Відтак він, уже зовсім іншим голосом сказав:

— Я гадав... я гадав... що ти зрозумієш... мені здавалося... а ти... — Губи йому затремтіли, і він похапцем відвернув лице, щоб заховати несподівану вільгу на очах. Миттю Джо опинився поруч із ним на лаві й обійняв його. Він зробив це, не міркуючи, у мимовільному захваті. Ще тиждень тому він ніяк не міг би уявити себе в такому смішному становищі: обіймати хлопця. Отже, тепер це здавалося йому цілком природним. Він не розумів, у чім тут річ, але відчував, що це, йому незрозуміле, багато важить для його товариша.

— Ну мерщій, кажи, я зрозумію, — домагався він.

— Ні, не зрозумієш! Не зможеш.

— Ні, зрозумію! Кажи! — Фриско-Кід здригнувся й, заперечуючи, похитав головою.

— Я не можу зрозуміти. Я це більш відчуваю, а як саме висловити — не знаю.

Джо, заохочуючи, погладив його плече, а той казав далі.

— Бачиш... адже я мало знаю про те, як живуть на суходолі... у мене ніколи не було ні братів, ні сестер, ні товаришів. Я й сам не знав, як мені цього бракує... ось тут чогось бракує, — і він притис руку до грудей. — Чи відчував ти коли голод, справжній голод? Ну, так оце мов голод, інакший, звісно, голод; що воно отаке, я й сам не знав! І ось якось... давно було це... натрапив я на часопис, і в ньому оцей малюнок: дві дівчинки розмовляють із хлопцем. І мені здалося, як це, мабуть, добре бути таким, як вони; ну ось, я й почав міркувати, як і про що вони говорять; міркував, аж доміркувався, що я самотній.

Але надто мріяв я за ту дівчинку, яка дивиться прямісінько на тебе з малюнку. Я лише про неї й гадки мав; і потроху вона для мене немов почала оживати. Бачиш, це я сам собі придумав; знав, що це лише навіяння, а проте вона таки справді була мов жива. Коли я згадував про людей, про працю, про важке трудове життя, то знав, що та дівчинка —

навіяння, але думавши про неї, забував за це; важко мені це пояснити. Я не знаю, чому... Я не вмію пояснити.

Джо почав собі пригадувати всі свої вимріяні пригоди на суходолі й на морі. Так, він починав розуміти.

— Звичайно, — це було з мого боку нерозумно, дурнісінька фантазія, — казав далі Фриско-Кід, — проте мати за друга й товариша отаку дівчинку було, на мою думку, найвищим раюванням і щастям. Я вже казав, що це було дуже давно, і я тоді був зовсім маленьким хлоп'ям... це було тоді, як Червоний Нелсон прозвав мене Фриско-Кід; я з того часу так і залишився з цим ім'ям. Що ж до цієї дівчинки на малюнку, то я лише те й робив, що витягав малюнка й дивився на неї; а часами щось негаразд учинивши, мені бувало соромно дивитись на неї.

Згодом, коли вже я злітнів, то почав дивитись на неї інакше. Я ставив собі питання: а що якби ти, Фриско-Кід, коли-небудь і справді зустрів таку дівчинку? Яким би ти їй видався? Чи став би їй до вподоби? Чи могла б вона хоч трішечки заприятелювати з тобою? І я силкувався стати ліпшим, зробитися таким, щоб їй або дівчатам, до неї подібним, не соромно було знатися зі мною.

— Ось тому я й почав учитися читати. Ось тому я і втік. Ніккі-Ператта, хлопець-грек показав мені літери і, лише навчившись читати, я зрозумів, що піратство є злочин. Я звик до цього ремесла; всі, кого я лише знав, здобували собі на прожиток у цей спосіб. Проте, скоро я дізнався, що це недобре, я втік, хотів цей промисел кинути назавжди. Колинебудь я розкажу тобі, як утікав і через що знов таки повернувся до цього життя.

Звичайно, коли я був малим, дівчинка... вона здавалася, та й зараз іноді здається, мені живою; це тому, що я занадто багато думаю про неї. Але ось тепер, оповідаючи тобі все, мені спадає на думку ось що: вона для мене, мов те інше, добре, чисте життя, яким я волів би жити. А коли б я міг так жити, то побачив би і таких дівчат, і таких людей, як її... як твої батьки, хотів я сказати. Ну, й ось, я думав за тебе, і за

твою сестру, і от чому... я сам не знаю... Звичайно, це так, пуста фантазія. А ти, мабуть, багато таких дівчаток знаєш?

Джо потакнув головою.

— Ну, то розкажи мені про них що-небудь... що хочеш, — додав він, помітивши тінь сумніву, що промайнула на обличчі Джо.

— О, це дуже просто, — хоробро почав Джо. Він до деякої міри розумів цей голод Фриско-Кіда, і йому здавалося дуже простим задовольнити його, хоча б почасти.

— Насамперед треба сказати, що вони подібні... гм... вони подібні до дівчаток.

Він замовк, визнаючи свою повну поразку в цій справі. Фриско-Кід терпляче чекав, на обличчі йому відбивалася певна надія почути щось важливе.

Джо мужньо набирався духу. Перед його очима у свічаді уяви швидко чергувалися образи дівчаток, що з ними він учився в школі — сестер його товаришів й товаришок його сестри — тоненькі дівчата, товстулі, високі й куцоногі, ясноокі й чорноокі, кучеряві, чорнявочки й білявочки — одним словом, цілісінька низка всіляких на вигляд дівчаток. А проте, він не міг вийти зі свого утрудливого становища, не знав, що йому сказати про них Фриско-Кідові. Він у всякім разі не був мазунчиком, який панькається з дівчатками... ну, то звідки ж йому знати, що вони з себе уявляють?

— Усі дівчата подібні одна до одної, — з розпачем сказав він нарешті.— Вони зовсім такі, як і ті, що ти їх знаєш, Кіде, такі самісінькі.

— Та, адже я не знаю жодної!...

Джо свиснув.

— І ніколи не знав?

— Ні, знав одну — Карлоту Джіспарді. Але вона не розуміла англійської, а я італійської; до того ж вона померла. Ну, нічого, хоч я й ніколи не був знайомий із дівчатками, та мені здається, що знаю я про них стільки, скільки й ти.

— А я, певне, знаю більше про всілякі пригоди на морі, ніж ти, — відказав Джо.

Обидва хлопці розсміялись. Але за хвилину Джо поринув у роздуми. Йому раптом спало на думку, що він не вмів цінувати все те добре, що дало йому життя. Ще вдома батько й мати більше важили для нього, а тепер він відчув, що цінує і сестру, і товаришів, і друзів. Він завжди їх не дооцінював; ну, а відтепер усе буде по-іншому!.. Поклик Піта-Француза урвав їхню розмову; обоє побігли на палубу.

XVII. ФРИСКО-КІД ОПОВІДАЄ СВОЮ ІСТОРІЮ

— Піднімайт ґрот і знімайт з якор! — крикнув до їх француз. — Йти до «Піфнічний Олень», пез фогонь.

— Мерщій! Віддай реванти! — наказав Фриско-Кід. — Тепер берися до дрик фалів, от там той кінець... віддай. І не підтягай вище ніж я. Так! Швидше! Після підтягнемо. Біжи на корму й захожуйся біля грот-шкоту! Перестав стерно!

Під натиском напнутого грота «Сліпучий», якого ще притримував на дні якір, басував, мов той кінь нетерплячий. Аж ось якір шарпонувся, визволився, і шлюп опинився на волі.

— Віддай шкоти! Іди сюди, на передок, допоможи із ланцюгом! Готуй клівера!

Фриско-Кід, що мріє про дівчатко з ілюстрованого часопису, кудись зник, тут керував рішуче й владно інший Фриско-Кід — матрос. Він побіг на корму завертати, а Джо, наспівши, з тріском підтягнув клівера; в цей самий момент в імлі ліворуч від них пройшов «Північний Олень»; він скидався на якогось почварного кажана.

— Ах, ці клопці! Що фони там уся ніч шпортаються! — пролунав голос Піта-Француза. А тоді грубий голос Нелсонів відповів:

— Не турбуйся, Френчі, Кід мій учень, і досі мені не доводилося червоніти за нього.

«Північний Олень» — було судно прудкобіжніше за «Сліпучого», а тому, зневітрюючи свої вітрила, старався бути у хлопців на видноті. Вітер вперто дув із заходу, й відчувало-

ся, що він незабаром міцнішатиме. Зірки раз у раз ховалися у важку масу хмар, що мчали небом. Це вказувало на міцний рух повітря там угорі. Фриско-Кід очима обслідував небо.

— Має бути страшенна буря ще перед ранком, як я й казав, — зробив він свій висновок.

Кілька годин згодом обидва судна стояли біля Сан-Матео, віддавши кітви не більш як на довжину кодоли. Біля берега манячила маленька пристань, проте невелика яхта, наскільки їм це було видко, стояла на якорі біля бакану недалечко від них.

За звичайною традицією, у них усе було напоготові, щоб знятися щомиті з якоря і, розпустивши вітрила, утекти.

Обидва йолики нечутно відійшли від «Північного Оленя». Червоний Нелсон дав одного зі своїх людей Піту-Французові, отож у кожному човні було по два чоловіки. Вигляд у цих людей був непринадний — так принаймні здавалося Джо: обличчя в них були такі люті й похмурі, що аж дрижаки брали.

Капітан «Сліпучого» зашморгнув пряжку кобури з револьвером, поклав у човен рушницю й два сувої товстої кодоли. Відтак налив усім вина, й, стоячи в темній каюті, вони випили за успіх експедиції. Червоний Нелсон був теж озброєний, а його люди мали лише свої звичайні маринарські ножі за поясом. Вони сідали в човни, уживаючи всіх застережливих заходів, щоб не наробити галасу.

Піт-Француз напутив хлопців, щоб не вступили якоїсь там штуки.

— Ось це, Джо, був би слушний момент утекти, якби вони не взяли човна, — пошепки сказав Фриско-Кід, коли обидва йолики сховалися у тіні берега.

— А нащо ж «Сліпучий»? — почулася несподівана відповідь Джо. — Підняти вітрила й податися звідси — це одна мить!

Фриско-Кід задумався. Дух товариськості неабияк проймав цього юнака, й думка, що він завдасть скрути своєму компаньйонові, була йому не до душі.

— Як на мою думку, то це було б не дуже чесно покинути їх отам на березі, — сказав він. — Звісно, я знаю, що вся їхня справа — погана справа, але пам'ятаєш ту ніч, коли нас обстрілювали й ти водою пробирався до човна? Адже ми не покинули тебе, чи не так?

Джо хіть не хіть мусів погодитись із цим, але тут йому спало на думку інше.

— Та вони ж пірати, злодії, розбійники. Вони порушують закони, ми ж із тобою не хочемо бути законопорушниками. Зрештою, ми ж їх не кинемо напризволяще. У них залишиться «Північний Олень». Ніхто не заважить їм утекти на ньому, а нас вони не наздоженуть поночі.

— Ну що ж, спробуймо!

Фриско-Кід, хоч і погодився, але було йому це не дуже до вподоби — здавалося дезертирством.

Вони продралися вперед і почали ставити грота. Кітву вони, якщо треба, могли відтяти, щоб не гаяти часу, витягаючи її. Але ту ж мить, як зарипів їхній коловорот, із пітьми почулася засторога:

— Тсс! — А далі слова, промовлені голосним, шепотом. — Покиньте це!

Глянувши в той бік, звідки долинули звуки, вони побачили в пітьмі біле обличчя людини, яке дивилося на них, перехилившись за поручні другого шлюпу.

— Та це лише юнга того судна, — сказав Фриско-Кід. — Мерщій, працюй далі.

Але тільки-но зарипів їхній блок, як знову почувся той самий голос.

— Кажу вам, покиньте це, бо я вам такого дам! — Цю загрозу драматично підсилило клацання пістольного замка. Фриско-Кід скорився й із бурчанням пішов до кокпіту.

— Це нічого, ще буде, тисяча нагод, — ніби втішаючи, шепнув він Джо. — Піт-Француз не такий дурний, чи ж не так? Він передбачав, що ти, може, схочеш драла дати, і поставив вартового.

З берега не долітало нічого, що б могло вказати на те, як там посувається справа піратів. Не було чутно гавкання собаки, не було видко вогнів, проте в повітрі відчувалося, що от-от щось вибухне.

Нічна тиша сповнена була якоїсь напруженості, немов про запас берегла всі страхіття й жахи. Хлопці це відчували дуже гостро і сиділи в кокпіті, пригорнувшись один до одного.

— Ти обіцяв оповісти мені, як ти тікав і чому повернувся, — насмілився нарешті сказати Джо.

Фриско-Кід, нахилившись до його вуха й намагаючись казати якомога тихше, почав розповідати історію свого життя.

— Бачиш, коли я замислив тікати, в мене не було нікого, хто міг би мені допомогти в цій справі. Я знав, що єдиний для мене вихід — це дістатися на берег, знайти там собі яку-небудь роботу і влаштуватись так, щоб я міг учитися. Я думав, що зробити мені це буде легше в селі, ніж у місті. І от я втік від Червоного Нелсона. Я плавав тоді з ним на «Північному Олені».

Однієї ночі на Аламедських острейкових мілинах я прошився на берег і дав стрекача. Нелсон не зміг мене спіймати. Але на тому березі жили фермери-португальці, й у жодного з них не знайшлося роботи для мене. До того ж був непідхожий час — зима. Уже це одне виказує, як мені бракувало досвіду щодо життя на суходолі. Я собі заощадив був кілька доларів і от простував усе далі й далі від берега, шукаючи роботу по селах та купуючи собі у крамницях хліба й сиру. Як же ж мені було холодно спати вночі на вільному повітрі без ковдри! Я завжди такий був радий, коли нарешті наставав ранок. Але найгірше, як до мене ставилися люди. Усі вони дивилися на мене підозріло, не ховаючись з цим; іноді мене навіть цькували собаками або просто гнали геть. Здавалося, що на суходолі мені місця немає. Кишеня моя спорожніла. Саме коли я вже почав голодувати, мене й заарештували.

— Заарештували? За що?

— Ні за цапову душу! Мабуть, просто за те, що я живу на світі. Однієї ночі, щоб було тепліше спати, я зарився в стіг сіна; прийшов сільський поліцай і арештував мене, як волоцюгу. Спочатку гадали, що я відкілясь утік, і скрізь телеграфували мої прикмети. Я пояснив, що в мене на світі немає батьків, але дуже довго мені не йняли віри. А тоді, що ніхто не заявляв на мене ніяких прав, суддя відіслав мене до притулку в Сан-Франциско.

Він замовк, напружено вдивляючись у берегову пітьму. Пітьма й тиша ніби поглинули тих, що виїхали на берег; не чутно було нічого; тільки вітер дужчав.

— Я гадав, що просто вмру в цьому притулку. Це була справжня в'язниця! Нас зачиняли й охороняли, наче справжніх злочинців. І все це ще можна було б терпіти, якби ж то я міг заприятелювати там з іншими хлопцями, але ж то все були діти вулиці, найгіршого ґатунку; вони брехали й чинили всякі паскудства... вони були боягузи, не мали ані єдиної іскри мужності, аніякого поняття про честь і шляхетну поведінку. Одне, що мені сподобалося там, це книжки. О, я там багато-багато читав. Проте мені цього все ж таки це було досить. Я нудився без волі, без сонця, без моря. Та й що ж я таке зробив, що мене потрібно було тримати у в'язниці серед такої банди хлопців? Адже я не злочин вчинив; навпаки, хотів кинути злочинне життя; я хотів стати кращим — і от яка мені за це припала нагорода! Бачиш, я був ще надто малий, щоб доміркуватися до чогось.

Мріялось мені інколи сонце, що грає на воді й на білих вітрилах «Північного Оленя», який розтинає хвилі, й тоді мене така журба пронімала, що був я сам не свій. А тут ще хлопці почнуть чіплятися зі своїми огидними жартами, ну мені терпець і урветься: в нестямі було кинуся та й наб'ю усіх. А доглядач за це зачиняв мене в карцер і карав. Ну, отож я й не міг далі терпіти: вигодивши мить, утік. А що на суходолі не знайшлося мені місця, то й зачепився я за Піта-Француза й знов опинився на морі. От і вся казка. А тільки

я трохи дійду літ, щоб самому чесно на хліб заробляти, то знов спробую втекти.

— Спробуємо зі мною, — тоном наказу вимовив Джо й поклав руку на плече новому товаришеві. — Ось, як воно буде! А щодо...

Кац! Розлігся револьверний постріл. Бац, бац! І один по одному заторохкотіли часті постріли. Людський голос дико пролунав і завмер. Хтось залементував: «Рятуйте!». Обидва хлопці скочили на ноги, швидко підняли грота й все наладнали для втечі. Те саме зробив і хлопець на «Північному Олені». На яхті прокинувся чоловік, перелякано висунув голову і, побачивши два невідомі судна, миттю сховався. Напруженому чеканню прийшов край, настав час для вчинків.

XVIII. НОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПРИПАДАЄ НА ДЖО

Підтягнувши як треба якірного ланцюга, Фриско-Кід і Джо заспокоїлись; усе в них було напоготові, залишалося підняти клівера й рушати. Вони напружено вдивлялися в берег. Крики завмерли, але то тут, то там почали займатися вогні. До їхнього слуху долинув тріск блоків і талів, і вони почули наказ Червоного Нелсона: «Спускайте!» і «Віддати!».

— Піт-Француз забув змазати їх, — кинув Фриско-Кід про талі.

— Прохолоджуються там? — крикнув їм хлопець із «Північного Оленя» і, примостившись на даху каюти, почав обтирати обличчя, спітніле від напруженої роботи, бо довелося йому ставити гроти.

— Мабуть, вони щасливо вихопилися, — помітив Фриско-Кід.

— У вас все напоготові?

— Так, усе як слід.

— Слухайте-но сюди, ви, — не ризикуючи вистромити голову, крикнув їм чоловік з яхти. — Краще було б вам тікати геть звідціля!

— А ви краще сидіть собі там тихо, — відповіли йому. — Ви турбуйтесь за себе, а ми самі за себе подбаємо.

— Якби то я міг звідси видертися, я б вам дав прочухана! — погрозився він.

— Щастя ваше, що не можете, — відповів йому хлопець із «Північного Оленя».

І він замовк після цього.

— Ось вони наближаються! — несподівано сказав Фриско-Кід, звертаючись до Джо.

Човни шугнули з темряви, вони йшли рівнодально. Там ішла якась суперечка, це чути було з роздратованого тону Піта-Француза.

— Ні, ні, постафити на «Сліпучому»! — кричав він. — «Піфнічний Олень» туше шфідко піг, піг, такш фідко, що фтік зофсім, і я пільш не пачіф його. Покладіть його на «Сліпучий». Як? Що фі казаль?

— Гаразд, хай так, — погодився Червоний Нелсон. — Після поділимо! Тільки жвавіше. Гей, хлопці, сюди! Поможіть підняти, я не можу, мені руку зламано.

Він наспотички виліз із човна, звідти викинули на борт кодоли, і всі, крім Джо, узялися тягти. Голосні крики, виплеск весел, хруск блоків, ляскання вітрил — усе це казало, що з берега ладнаються до гонитви.

— Ну, — командував Червоний Нелсон, — тепер усі разом, тільки не впустіть, бо таке тягарисько розтрощить човна. Ну, ось іде! Добренько тягніть, раз, ще раз, і ще раз, гей, хто-небудь ще там поможіть!

Хоч діла ще не доведено до краю, проте всі вже знесилилися і кликали на допомогу. Джо глянув униз, за борт, щоб побачити, що воно за річ така важка, і вгледів невиразні обриси невеличкого конторського сейфа.

— Ну, ще раз, усі разом! — знову почав командувати Червоний Нелсон. — З розгону та не спиняйтесь. Го-го-го! Ще раз! Ще! Сюди його!

Надсаджуючись і важко дихаючи та напруживши м'язи, вони, засапані, нарешті скинули цю надзвичайно важку річ

на борт, докотили її до кокпіту, перекинули через поручні й спустили в кокпіт; далі прочинили двері до каюти, й відтак сейфа протягнуто підлогою аж у найдальший кінець скрині висувного кіля. Червоний Нелсон пильно стежив за всім. Його ліва рука безпорадно висіла, а з пучок раз по раз монотонно капала кров. Проте він наче не помічав цього так само, як і того гомону, що він зняв був серед людей на березі, тієї бурі, яка от-от загрожувала налетіти на них — про це принаймні свідчили звуки, що долинали звідти.

— Прямуйте на Золоту Браму, — сказав він Піту-Французові, повертаючись, щоб іти геть. — Я подбаю за те, щоб іти слідом, але на той випадок, якщо я в темряві вас загублю, ми зустрінемось ранком біля Фаралонів.

По цій мові він стрибнув у човен до свого товариша і, помахавши на прощання здоровою рукою, гукнув:

— А там до Мехіко, до Мехіко, хлопці-молодці, туди, де вічне літо!

Саме тієї миті, як «Сліпучий» знявся з якоря й вилаштовувався, дотримуючи курсу і разом стаючи за вітром, із пітьми виринув за самісінькою їхньою кормою темний вітрильник, що буксував. Кокпіт цього незнайомого судна був перевантажений людьми, і всі вони щось голосно, люто кричали, угледівши піратів. У голові Джо промайнула думка побігти вперед і обрізати фалі, щоб «Сліпучого» заарештували. Як він сказав напередодні Пітові-Французу, йому нічого було соромитися, і він не боявся стати перед судом. Але його спинила думка про Фриско-Кіда. Він хотів узяти його з собою на берег зовсім не на те, щоб хлопця ув'язнили: отож і він ураз зацікавився, щоб «Сліпучому» пощастило втекти.

Шлюп переслідників оббіг їх, щоб іти слідком, але поночі напоровся на яхту, що стояла об'якорена. Пасажир з яхти, вирішивши, що нападають на нього, дико вереснув, скочив на палубу й стрибнув у воду. Піт-Француз скористався нагодою і, поки ті рятували бідолаху, «Сліпучий» щез у нічній темряві.

«Північний Олень» зник ще раніше. Отже, коли Джо й Фриско-Кід налагодили все й прибрали, шлюп уже йшов у відкритому морі. Вітер дедалі міцнішав, і «Сліпучий», хоч і скантовуючись, проте хутко линув по ще дуже бурхливому морі. Не пройшло й години, як праворуч замаячили вогні мисливського мису. Фриско-Кід пішов до каюти варити каву. Джо залишився нагорі, стежачи, як в пітьмі з'являються вогні південної частини міста Сан-Франциско, й міркуючи, куди саме вони простують. Мехіко! Плисти в чисте море таким вщухлим суденцем. Це ж неможливо! Так принаймні здавалося йому, бо його уява про плавання в океані обмежувалась океанськими пароплавами й справжніми кораблями з міцним наряддям. Він майже досадував на те, що не перерізав кодоли, і дуже хотів поставити Піту-Французові тисячу різних запитань. Та ледве він рота роззявив, як той шановний добродій наказав йому піти униз, напитися кави й залишитися в каюті. Слідом за ним прийшов до каюти й Фриско-Кід; Піт-Француз сам-один узявся вивести судно із затоки в чисте море. Джо двічі чув, як передок якогось судна розрізає хвилі, й одного разу ліворуч побачив якийсь вітрильник, що йшов руба на вітер. Але темрява все огорнула, і більш він його не бачив, може тому, що він йшов за вітром.

На світанку хлопців покликали, й вони вийшли на палубу заспані. Настав сірий холодний ранок, вітер майже перетворився на борву. Джо, здивований, побачив білі намети карантину на острові Янголів. Сан-Франциско маячив тьмяною плямою на південному обрії. Ніч, що забарилася на заході, на їхніх очах поступалася геть перед ними.

Піт-Француз допіру провів судно крізь Ракунську протоку і тепер не зводив очей з яхти, що розгойдувалася на хвилях десь із на пів милі від їхньої корми.

— Вони думають спіймати «Сліпучого», го-го! — і він взяв курс просто на Золоту Браму.

Яхта, що переслідувала його, пішла слідом. Джо стежив за нею кілька хвилин. Вона, вочевидь, брала рівнолежного курсу й посувалася значно швидше.

— Таким курсом вони одним духом захоплять нас! — викрикнув він. Піт-Француз усміхнувся.

— Фі так гадайт! Ні, фони шфидше, а ми їм затуляйт вітер. От почекайт, зарас попачим. Фони йдуть шфидше, але ми фикодимо на фітер і кінець-кінцем ми їх поп'ємо, нафіть і ф тому разі, як фони насміляться перетнути квильоріз, на що фони нафряд чи нафажаться. Дифіться! Глядіть!

Попереду хвилі здіймалися аж до неба, із гуркотом розсипалися бризками й шумовинням. Серед цього хаосу побережна парова шхуна, заточуючись, мов п'яна, бралася до затоки: то її підносило сторчма, оголяючи водою зрошене днище, а то палубою, лісом завантаженою, вона вся заюрювалася в шум. То була чудова картина боротьби людини зі стихією. Джо забув про будь-який жах, ніздрі йому тремтіли, очі блищали, передчуваючи неминучу боротьбу.

Піт-Француз узувся у цератові чоботи, одяг таку ж і шапку. Джо теж був одягнений у запасний непромокальний одяг. Відтак йому й Фриско-Кідові звеліли пригвинтити до підлоги каюти сейфа. Глянувши якось серед роботи на виписане золотими літерами ім'я власника сейфа, він зі здивуванням прочитав: «Бронсон і Тейт». Та це ж прізвище його батька та компаньйона! Виходить, це їхній сейф, і їхні гроші. Фриско-Кід, забиваючи останнього цвяха в підлогу каюти, підвів голову й мимоволі подивився туди, куди втопив очі, немов зачарований, Джо.

— Оце так! — шепнув він. — Твій батько?

Джо потакнув головою. Тепер він усе збагнув. Зробили наскок у Сан-Андреасі, де в батька великі каменярні, і в тому сейфі, очевидячки, були гроші для розрахунків із робітниками.

— Ані чичирк їм про це! — попередив він Фриско-Кіда.

Фриско-Кід погодився.

— Піт-Француз, у всякім разі, прочитати цього не може, — пробурмотів він, — а Червоний Нелсон — той навряд чи знає твоє ім'я. А все ж таки це здорово вийшло. Вони його зламають і поділять гроші за першою нагодою, так що я й не знаю, що ти тут можеш вдіяти!

— А от будемо живі, побачимо!

Джо вирішив зробити все, щоб захистити батькове майно. У найгіршому разі гроші загинуть. Якби його не було тут, то напевне загинули б, а так він хоч має нагоду врятувати їх, може спробувати повернути ці гроші. Нові обов'язки так і сипалися на голову Джо. Ще кілька днів тому йому доводилося дбати лише за себе; трохи згодом він усвідомив свою відповідальність за майбутній добробут Фриско-Кіда; ще згодом усвідомив деякі обов'язки щодо свого становища, до своєї сестри, до своїх товаришів і друзів; а от тепер події сплелися в такий ланцюг, що на нього покладається новий обов'язок — обов'язок щодо власного свого батька. Від нього вимагалося щось надзвичайно серйозне, й він хоробро йшов назустріч цій вимозі. Якщо майбутнє його було й непевне, то сам у собі він був певний над усе, й ця упевненість, цей стан його духу надавав йому рішучості. Отже, він усвідомлював зараз, що з віри у свої сили виростає упевненість, а упевненість дає силу.

XIX. ХЛОПЦІ ОБМІРКОВУЮТЬ ПЛАН ВТЕЧІ

— Йде на нас! — крикнув Піт-Француз.

Обидва хлопці кинулися до кокпіту. Вони саме стояли біля хвилеріза. Величезна хвиля футів із сорок заввишки піднесла високо понад ними свого шумного хребта, викрадаючи на цей момент у них вітер і загрожуючи на гамуз потрощити вутле судно, немов якусь яєчну шкаралупку. У Джо перехопило дух. Це був жахливий момент! Піт-Француз скерував судно просто на хвилю, й «Сліпучий» злетів на її гриву, на хвильку зупинився там і ринув у роззявлену пащу. Повертаючи, щоб дати вітрильникам в інтервалах забрати вітру, вони йшли назустріч хвилі й так пробивали собі путь серед морського виру. Була мить, коли їх мало не поглинула білогрива хвиля; бурхливе море підкидало й шпурляло шлюп, ніби якийсь легкий корок.

Джо був у нестямі й відчував себе поза світом і поза простором. От це життя! Бо ж життя, воно — рух! Життя — динаміка!

О, це, звичайно, була зовсім не та щоденщина, якою він жив так довго! Матроси на тягаровому пароплаві збилися докупи на палубі й махали своїми ceратовими шапками, і навіть сам капітан, стоячи на своєму містку, щиро захопився сміливістю цього невеличкого суденця.

— Еге, дивіться, бачите! — Піт-Француз показав назад.

Яхта, що гналася за ними, не відважилася зробити того, що вони, й непевно хиталася туди й сюди по той бік хвильорізу. Гонитва скінчилася. Повз них, утікаючи від бурі, немов наляканий птах, промайнуло й лоцманське судно — так швидко, що коли воно проносилося повз тягарового пароплавця, то здавалося, що він стоїть нерухомий.

За пів години «Сліпучий» летів димливою поверхнею схвильованого моря, пірнаючи і виринаючи серед хвиль Тихого океану. Вітер міцнішав, і тому довелося зарифити й клівера, й грота. Налагодивши вітрильники, вони повною ходою йшли до Фаралонів, що були аж за тридцять миль. Вони встигли зварити й з'їсти свій сніданок, коли з'явився «Північний Олень», що від берега брався в південно-західному напрямку. Його штурвала приготовлено, і на палубі не було жодної душі.

Піта-Француза обурювала така недбалість.

— Це єдина киба Черфоного Нелзона, що фін нічого не поїться. Йому море по коліна! Колись фін загине. Їй-бо, загине.

Три рази обійшли вони навкруги «Північного Оленя», хором щосили гукаючи, доки їм, нарешті, пощастило викликати когось на палубу. Зараз же підняли вітрила, і обидві шкаралупки пустилися хвилями Тихого океану... Це було конче потрібно, поінформував Фриско-Кід: треба було вийти на широкий простір, поки ще всім своїм шалом не вибухла буря, бо інакше їх могло погнати на каліфорнійський берег. Їжею й водою вони можуть запастися на березі, коли буде

краща погода. Він повіншував Джо, що той не страждає на морську хворобу, за це саме похвалив його й Піт-Француз, стаючи враз після цієї похвали в кращі стосунки зі своїм новим матросом.

— Знаєш, що ми сьогодні зробимо? — шепнув Фриско-Кід Джо, як вони разом лагодили обід. — Ми цієї ночі стягнемо Піта-Француза вниз...

— Стягнемо Піта-Француза униз?

— Так, лише смеркнеться, стягнемо й зв'яжемо, як слід; відтак загасимо вогні й попростуємо до берега, а тоді зайдемо до будь-якої затоки, щоб утекти від Червоного Нельсона.

— Так, — відказав Джо, — це було б дуже добре, якби я міг проробити це сам. Але прохати тебе допомогти мені в цій справі — це однаково, що примусити тебе зрадити Піта-Француза.

— Ось саме про це я й хотів ще сказати. Я згоден тобі допомогти, якщо ти мені дещо пообіцяєш. Піт-Француз узяв мене до себе тоді, коли я втік із притулку, коли я вмирав із голоду, й мені не було куди подітися... Отже, я не можу відплатити йому за це в'язницею. Це було б ганебно. Скажи, адже батько твій не допустив би, щоб ти порушив своє слово?

— Ні, звичайно, ні! — Джо знав, як свято батько його додержував свого слова.

— Тоді ти мусиш дати мені одну обіцянку, а твій батько повинен ужити заходів, щоб ти її виконав. Обіцяй мені, що не віддаси під суд Піта-Француза.

— Гаразд! Ну, а ти ж як? Та ж ти не можеш після цього плавати з ним знов на «Сліпучому».

— О, за мене не турбуйся! Кому я потрібний? Я досить дужий, маю досвід у морських справах і за простого матроса можу найнятися скрізь. Подамся куди-небудь у світи й почну вдруге будувати своє життя.

— Коли так, то ми з цією справою зачекаємо.

— Як зачекаємо, з якою справою?

— З тим, щоб зв'язати Піта-Француза й втекти.

— Ні, ні, сер! Цю справу вирішено.

— Слухай сюди: я вмиваю свої руки. Я перший подамся до Мехіко, якщо ти мені не даси одної обіцянки.

— А якої саме?

— Ось якої. Ступивши на берег, ти віддаєшся мені до рук, звіряєшся на мене. Ти про життя на суходолі нічогісінько не тямиш — так принаймні ти мені казав. А я вже якось із батьком улаштую... Я знаю, що можу це улаштувати, щоб ти опинився у належному оточенні, щоб міг учитися, здобути освіту, щоб не був піратом або простим матросом. Це ж те, до чого ти прагнеш, чи ж не так?

Хоч Фриско-Кід і не відповів на це ані слова, та на обличчі йому було написано, як він цього прагне.

— І цим самим ти лише дістанеш належне, — казав далі Джо. — Ти мене захистив, ти врятував гроші мого батька. Він тобі буде зобов'язаний.

— Але я зовсім не задля цього ладен це зробити. Я невисокої думки про людину, яка щось робить, сподіваючись на відплату.

— Заспокойся! Скажи, скільки, на твою гадку, коштувало б моєму батькові розшукати цього сейфа, скільки він мусів би заплатити детективам? Дай мені ту обіцянку, якої я від тебе вимагаю, та й по тому. Я все владнаю, а якщо тобі не сподобається, то встигнеш відмовитися. Ну, обіцяй! Отак гаразд!

Вони погодилися на цім і заходилися обміркувати план на цю ніч.

Але буря, що налетіла з північного заходу, готувала «Сліпучому», його команді щось цілком для них несподіване. По обіді їм довелося зарифувати удвоє й грот, і клівер, а проте буря ще й далі дужчала. Море розбурхалося так, що величезні, страшні буруни мчали один за одним безперестанними ланцюгами водяних гір. Це було жахливе видовисько, але разом воно й захоплювало своєю величчю! Обидва судна бачили одне одного лише тої миті, коли їх виносило на гребінь хвилі. Хвиля те й робила, що заливала кокпіт або пере-

кочувалася каютою. Отже Джо відрядили вичерпувати воду. О третій годині Піт-Француз, вигодивши мить, на мигах сповістив «Північного Оленя», що він збирається віддати морського якоря. Цей спеціальний морський якір складався з плесковатого, зробленого з вітрильного полотна ланцюга, отвір якого тримався відкритим за допомогою заготованих перекладин. До нього припасовано кабельтови так, щоб його найбільших розмірів поверхня могла стати проти хвиль. Шлюп тоді пішов би багато швидше, міг би встояти так проти хвиль, як і проти вітру — становище в бурю найбезпечніше.

Червоний Нелсон махнув рукою, що зрозумів і пропонує здійснити це. Піт-Француз пішов на передок спускати морського якоря, наказавши Фриско-Кідові враз, як наспіє потреба, покласти стерно «на вітер». Француз зупинився на краю слизької палуби, чекаючи слушного моменту. Тієї ж миті надзвичайно висока хвиля підхопила «Сліпучого», він злинув на її гриву, й буйним поривом вітру його поставлено на рівний кіль. Отже, раптом, через страшенний натиск вітру, усі наряддя навітряні на талрепах, грот, клівер з усіма блоками й штагами, а разом з усім цим і Піт-Француз із морським якорем з тріском й грюкотом шубовснули за борт. Якимсь чудом пощастило капітанові вчепитися за ватерштаг, відтак обхопити одною рукою бугшприта. Хлопці чимдуж побігли допомогти йому видертися на палубу, а Червоний Нелсон, перед очима якого зчинилася ота катастрофа, поспішив на допомогу.

XX. МІЖ ЖИТТЯМ І СМЕРТЮ

Якщо Піт-Француз і постраждав, упавши за борт, то таки не так, як його морський якір, що злетів разом із ним. Гафель із грота пространив його наскрізь, і тепер він був уже ні до чого! Уривки його, що плавали в воді вздовж борта, тримали судно в косому схилі, що було не зовсім то безпечно.

— Прощай, мій «Сліпучий». Не підеш ти пільш на фсі фітрила, ніколи не переганятимеш кляті якти.

Так лементував капітан, стоячи в кокпіті, й очі йому сльозами зайшли, дивлячись на цю руїну. Буйний порив вітру нагнав і перекотив через судно гриву хвилі.

— Немає змоги врятувати судно? — прошепотів Джо. Фриско-Кід, заперечуючи, похитав головою.

— І сейф, отже, теж загине?

— Звичайно, — відповів Кід. — Тут іншого судна нам не дістати навіть за всі капітали Сполучених Штатів. Нам залишається лише думати про те, як врятувати самих себе.

Нова хвиля перекотилася через них, і човен, що вже давно потонув, вдарився у корму й розлетівся на трісочки. Аж ось високо над ними, на гребні буруну з'явився «Північний Олень».

Джо мимоволі відхитнувся — йому здалося, що це судно повинно зараз злетіти прямісінько на них. Але вже наступної миті воно пірнуло вниз і опинилося глибоко під ними. Це було чарівне видовище, якого Джо ніколи не міг забути. «Північний Олень» гойдався в сніжно-білому шумі, його поручні були залиті хвилею, і вода струмила на палубу пінявими водоспадами. Повітря було насичене бризками, що немов сповивали все навколо млою нереального. Один із матросів, стоячи окрай палуби, з небезпекою для життя пробував відігнати переповненого водою човника. Хлопець, розуміючи всю небезпеку, що загрожувала його життю, перехилившись що змоги було через поручні кокпіту, простягав йому ножа. Другий матрос, широко вимахуючи руками, вертів колесо штурвалу. Він намагався керувати свого шлюпа на вітер. Обіч нього з підв'язаною рукою стояв Червоний Нелсон. Капелюх йому злетів, і мокре волосся кучерями маяло на вітрі.

Від нього так і віяло невгамовністю, силою та відвагою. Щось надлюдське було в ньому в цю мить, і раптом Джо охопило якесь побожне до нього чуття: уявивши собі, які великі можливості закладені в цій людині, йому

шкода стало, що так їх змарновано на непутяще. Злодій і грабіжник!

У ту блискавичну мить Джо ніби збагнув таємницю успіху й невдачі. Життя відхилило йому завісу, щоб він міг прочитати й зрозуміти одну з його істин. Героїв створено з тої самої глини, що й Червоного Нелсона, але в них є те, чого йому бракує: уміння зробити вибір належний, моральна рівновага й суворий духовний контроль над собою, коротко кажучи, усе те, що так часто «проповідував» йому батько.

Усе це миттю промайнуло в думках Джо. Але тут «Північний Олень», високо сягнувши в повітря, на грудях могутньої хвилі перелинув понад їхнім передком.

— Пошефільна людина, пощефільна людина! — репетував Піт-Француз, з подивом дивлячись на те, що діється. — Фін гадайт, що змоше перекинути фітрильник! Фін загинайт, ми фсі загинай! Треба йому пуло іти сюди! О, пошефільна, о пощефільна людина!

Проте гаяти часу було не можна. Червоний Нелсон пішов на вдачу. Вигодивши слушний момент, він перекинув грота й знову притримав під вітер.

— Ідуть до нас, будь напоготові! — гукнув Фриско-Кід Джо.

«Північний Олень» підлетів до їхньої корми, нахилившись так, що вікна каюти сховалися під водою; підлетів так близько, що, здавалося, мусив би був затопити їх, але примхлива хвиля знову відкинула одне судно від другого. Червоний Нелсон, побачивши, що з цією спробою не пощастило, зараз удався до іншого способу. Круто повернувши стерно, «Північний Олень» підставив грота реї, що заходила за борт «Сліпучому». Піт-Француз стояв ближче за всіх, а така нагода могла тривати лише одну хвильку. Отже, він підстрибнув, наче кішка, й учепився за кодолу обома руками. «Північного Оленя» відтак жбурнуло назад, і, розгойдуючись, він раз у раз зануряв у хвилі Піта, що висів на кодолі. Та той тримався міцно й видирався все

вище, щоразу як виринав із води; і так доти, поки нарешті не злетів у кокпіт тієї самої миті, коли Червоний Нелсон готувався повторити свій маневр.

— Тепер твоя черга, — сказав Фриско-Кід до Джо.

— Ні, твоя, — відповів Джо.

— Але я досвідченіший за тебе в цих справах, — відказав Фриско-Кід.

— Проте я плаваю не згірш за тебе, — відказав той.

Хто його знає, чим би закінчилася ця суперечка, якби швидкий перебіг подій не звів її нанівець. «Північний Олень» перекинув вітрила й з головокрутною швидкістю йшов на них, так нахилившись, що, здавалося, ось-ось перекинеться... Це було чудове видовисько. Тієї ж миті вибухнула така скажена борва, що гриви хвиль аж скипіли, а «Північний Олень» зник за величезною водяною горою; і коли хвиля спала, то там, де було судно, здивовані хлопці вже не побачили нічогісінько, крім грізно бурхливих хвиль. Не ймучи собі віри, вони все ще вдивлялися туди — та «Північного Оленя» й сліду не було... і на безкрайому просторі бурхливого океану вони були самісінькі.

— Хай спасе Господь їхні душі! — урочисто, вимовив Фриско-Кід.

Джо надто здивований несподіваною катастрофою не міг вимовити ані слова.

— Чисто змила... Через баласт пішли прямісінько на дно, — задихаючись, вимовив Фриско-Кід. Відтак, турбуючись уже про своє становище, він сказав далі: — Тепер нам треба подбати про себе. Це був останній подув бурі, проте море буде ще бурхливішим, коли вітер почне спадати. Допоможи мені, тільки другою рукою тримайся. Нам треба, якось налагодити, щоб можна було плисти.

І вони разом із ножами в руках, проплазували туди, де пливли уламки наряддя й морського якоря, що ніби скували судно, заважаючи його рухові. Фриско-Кід керував цією важкою роботою. Джо виконував його накази, мов

досвідчений матрос. Щохвилини вали перекочувалися через передок судна, обливаючи хлопців і кидаючи їх із боку в бік, наче пару цяцьок-воланів. Почали вони з того, що міцно прив'язали до передніх бітсів головні уламки; відтак, важко дихаючи, перебуваючи більше під водою, аніж над водою, вони відрізували й розплутували фали, шкоти, штаги й талі. Кокпіт швидко набирав води, і вони ледве встигли закінчити роботи, поки вона його не затопила. Нарешті все було розібране, крім навітряної снасті. Фриско-Кід надрізав тальрепі. Вітер зробив за нього решту. «Сліпучий» швидко кинув позад себе всі уламки, став на вітер, наскільки це дозволяла напружена кодола, прив'язана до передніх бітсів, і зупинився — ні вітер, ні море не перебаранчало цієї нерухомості.

З хвилину порадівши зі своїх успіхів, юнаки кинулися до кокпіту, якого було вже наполовину заллято водою. Усе, що було в каюті, плавало. За допомогою двох відер, що вони спорудили собі зі скринь, почали вичерпувати воду. Це була робота, що доводила до одчаю, тому що вода лилася на них назад кадками, проте вони не відступали, і як зайшла ніч, «Сліпучий» весело коливався на морському якорі. Фриско-Кід правду казав: буря вщухла, хоч вітер, змінивши свій напрямок, усе ще дув досить міцно.

— Коли судно витримає, то будемо біля берега Каліфорнії взавтра вдень. Тепер нам більш нічого не залишається, як чекати.

Вони мало розмовляли, пригноблені загином товаришів і цілком вичерпані; воліли мовчки сидіти й тулитися один до одного, щоб було тепліше й затишніше. Ніч була жахлива, і з холоду дрижаки їх брали. На судні не було жодної сухої нитки, усі продукти, ковдри — все без винятку наскрізь просякло солоною водою.

Часом комусь із них удавалося задрімати, але то був сон короткий і неспокійний: кожен прокидався раптом і зі сну так кидався, що будив товариша.

Нарешті розвиднилося, і вони роздивилися навкруги. Вітер ущухав, і море полагідніло. «Сліпучий», безперечно, урятувався. Берег був ближче, ніж вони гадали; його скелясті прискалки темно й грізно вимальовувались у світанковому сивому присмерку.

Коли ж зійшло сонце, вони побачили жовті прибережні піски в білім шумі прибою, а далі — вони очам віри не йняли — грона будинків і димуючі димарі якогось міста.

— Санта Крус! — викликнув Фриско-Кід, — уже не потонемо.

— То ж сейфа врятовано? — спитав Джо.

— Сейфа? Авжеж! Тут немає рейду для великих судів, але ж ми, прямісінько за вітром, зайдемо в річку Сан-Лоренсо, а там є щось подібне до маленького озерця й дока. Вода гладісінька, як люстро, й тобі не понад голову. Я тут колись був із Червоним Нелсоном. Ну, рушаймо! Устигнемо саме на сніданок.

Витягши запасні кодоли, він наклав вузли на ту частину кабельтового морського якоря, що стояла сторчма, і протягнув нову біжучу кодолу до корми. Відтак він віддав із передніх бітсів. «Сліпучий» пірнув униз, повернувся і став передком до берега. За допомогою двох запасних весел та двох ковдр, мокрих, як хлющ, від морської води, вони влаштували фальшиву щоглу й вітрило. Коли це все було налагоджено, Джо відштовхнувся від уламків, що плавали поза кормою, а Фриско-Кід узявся до стерна.

XXI. ДЖО ТА ЙОГО БАТЬКО

— Ну, то як же? — викрикнув Фриско-Кід, закріпившись з передка й із корми «Сліпучого» біля маленької пристані й сідаючи окрай її. — Що ми далі робитимемо, капітане?

Джо здивовано звів голову.

— Чому це... я... у чім річ?..

— А хіба ти тепер не капітан? Адже тепер команда — я. То, будь ласка, давати накази.

Джо зрозумів, до чого це йдеться.

— Тепер швидше вся команда снідати... тільки... почекай хвилинку!

Він чкурнув униз і взяв зі свого пакету гроші, що захопив був, тікаючи з дому. Відтак замкнув на ключ каюту, й вони пішли до міста шукати ресторан. Джо їв і тим часом виробляв план надалі. Поснідавши, розповів його Фриско-Кідові. У касира він дізнався, коли йде перший поїзд до Сан-Франциска. Він глянув на годинника.

— Ледве-ледве поспію на цей поїзд, — сказав він Фриско-Кідові. — Тримай каюту на замку й не пускай нікого на шлюп. Ось тобі гроші. Обідай й взагалі харчуйся у ресторанах. Суши свої ковдри й простирадла та ночуй у кокпіті. Завтра я повернуся. Тільки до каюти не пускай нікогісінько. До побачення.

Швидкома стиснувши йому руку, він помчав на станцію. Пробиваючи його квитка, кондуктор здивовано поглянув на нього. І це було зрозуміло, тому що серед його пасажирів не було звичаю подорожувати в маринарських чоботах і цератових шапках. Але Джо було байдуже, він навіть не помітив здивування кондуктора. Він купив газету, очима затопився й думкою поринув у її зміст. Ураз йому впала у вічі цікава замітка:

«Мабуть, загинули.

Буксирний пароплав Королева Морів, що його найняли Бронсон та Тейт, без жодного наслідку повернувся зі своєї подорожі, що мала за мету розшукати сейф, якого уночі проти вівторка вкрали нахабні пірати з їхньої контори в Сан-Андреасі. Доглядач маяка в Фаралонах підтверджує, що бачив у середу вранці два шлюпи, що в саму бурю вирушали в море. Досвідчені моряки кажуть, що вони, напевне,

загинули разом зі своїм злочинницьки здобутим скарбом. Пройшла чутка, що крім десятьох тисяч доларів золотом, у сейфі були дуже цінні документи».

Прочитавши це, Джо з полегкістю зітхнув. Ясно було, що тоді в Сан-Андреасі нікого не забили, тому що про це згадали б у газеті. А якби вони знали про його пригоди, то теж не проґавили б нагоди написати про це в статті.

На станції в Сан-Франциско юрба зацікавлено дивилася, як одягнений у цератові чоботи й шапку хлопець гукнув на кеба й від'їхав. Джо дуже поспішав. Він знав, коли батька можна застати в конторі, й боявся, щоб не проґавити, бо наближалася година ланчу, й батько міг піти додому.

Хлопець-розсильний, що відчинив двері, з-під лоба глянув на Джо, коли той заявив, що йому треба бачити містера Бронсона. Не пізнав Джо і старший клерк у цьому неприкаянному приблуді.

— Ви не пізнаєте мене, містере Вілісе?

Містер Віліс поглянув на нього ще раз.

— Як? То це ви, Джо Бронсон? Та на ласку Божу! Звідки це ви нам на голову спали? Ідіть туди! Ваш батько в кабінеті.

Містер Бронсон, забачивши Джо, припинив диктувати стенографові й, поглянувши на сина, спитав:

— Агов! Де ти був?

— Плавав, — несміливо відповів Джо, бо ще не знав, як його прийме батько, й тому стояв та нервово м'яв у руках шапку.

— Недовга подорож. Ну, й що ж? Щасливо в плавбі?

— Як сказати... — Він зрозумів уже по тому, як підморгнув йому батько, що справи його непогані. — Не можна сказати, щоб кепсько, але, так би мовити, якщо взяти до уваги...

— Що взяти до уваги?

— Ні, не те... я хочу сказати, що могло б бути гірше, й водночас не могло бути краще.

— Це цікаво. Сідай, — відтак, звертаючись до свого стенографа, містер Бронсон сказав: — Ви можете іти, містер Бравне, сьогодні ви мені більш не будете потрібні.

Джо ледве стримувався, щоб не розридатись: батько так ласкаво прийняв його, ніби нічого надзвичайного й не трапилося. Він наче повернувся з прогулянки або, як доросла людина, з ділової подорожі.

— Ну, тепер Джо, розповідай! Ти оце почав говорити загадками й розпалив мою цікавість, що мені так і кортить усе від тебе почути.

І Джо сів і розповів усе, що він пережив із вечора в понеділок і аж до цієї хвилини. Він розповідав якнайдокладніше за кожний найдрібніший факт, не забуваючи переказати всі свої розмови з Фриско-Кідом і повідомити про свої відносно останнього плани. Обличчя йому пашіло, й він був дуже схвильований, переказуючи всі свої враження; також зворушений був і містер Бронсон. Він слухав його, не перебиваючи, й лише підганяв у ті моменти, коли Джо запинався.

— Тепер ти бачиш, що краще закінчитися це не могло, — сказав Джо, закінчивши своє оповідання.

— Як сказати, — відказав містер Бронсон, — це може так, а може й не так.

— Я не розумію! — Джо відчував гостре розчарування, що батько так стримано висловився. Він гадав, що звістка про повернення сейфа заслуговує на щось більше. Містер Бронсон зрозумів те, що зараз відчув Джо, бо провадив далі.

— Щодо сейфу, слава тобі й честь, Джо. Тобі відкрито широкий кредит, якого ти цілком заслужив. Ми з містером Тейтом уже витратили п'ять тисяч доларів на розшуки цього сейфу. Справа була такої для нас ваги, що ми оголосили нагороду в п'ять тисяч доларів тому, хто знайде, а сьогодні навіть обмірковували, що слід цю суму збільшити. Але, синку мій, — містер Бронсон підвівся й ласково поклав руку на плече Джо, — у світі є речі дорожчі за золото й цінні доку-

менти, які можна дістати за гроші. Я кажу про тебе самого. Як ти гадаєш, чи ти б згодився продати за гроші, за мільйон усе, що в тобі є найкращого?

Джо заперечливо похитав головою.

— Ну, ось це я й хочу сказати. У цьому вся справа. Життя людини ні за які гроші купити не можна, за гроші не можна виправити також життя змарнованого; не можна за гроші зробити чудовим, повним, змістовним життя нікчемне, покривлене, почварне. Якже тепер із твоїм життям, Джо? Як відіб'ється все пережите тобою на твоєму житті, на твоєму? Чи почнеш ти його спочатку взавтра, післязавтра або пізніш? Ти розумієш? Так невже ж ти хоч на одну хвилину міг подумати, Джо, що я можу однаково розцінювати твоє життя й якісь жалюгідні цінності в сейфі? І тому, поки мені не доведе цього час, хіба можу я сказати, що ці твої пригоди закінчилися якнайкраще? Такі переживання, вони можуть піти й на добре, й на лихе! Один долар від другого не відрізняється нічим, і доларів у житті скільки завгодно, проте жоден Джо не скидається на мого Джо; і на світі не може бути такого, який міг би замінити мені його. Невже ж ти не бачиш тепер, не розумієш, Джо?

Голос містера Бронсона ледве-ледве здригнувся, і в ту ж мить Джо розридався; він ридав так, що, здавалося, серце в нього розірветься. Він ніколи не розумів свого батька й лише тепер відчув, як він його зажурив, не кажучи вже про матір та й сестру. Але за ці чотири бентежні доби погляди його на життя й на людство неабияк прояснилися. Маючи кебету переказувати свої думки словами, він почав говорити про те, чого навчив його цей досвід, до яких висновків привели його розмови з Фриско-Кідом, його спілкування з Пітом-Французом, картина як «Північний Олень» із Червоним Нелсоном пірнув у морський вир. Містер Бронсон слухав і теж зрозумів.

— А як же з Фриско-Кідом? — запитав Джо, скінчивши про себе.

— Судячи з того, що ти про нього розповідаєш, цей хлопець багато обіцяє, — цього разу містер Бронсон приховав жартливий вираз — мені здається, він здатний сам за себе подбати.

— Тато! — Джо вухам своїм не вірив.

— Ну, розміркуємо зараз. У цю мить він власник половини п'ятьох тисяч доларів, друга половина належить тобі, бо сейфа врятували ви, і треба вам було трохи запізнитися з цією справою, і ви одержали б ще більше, тому що ми з містером Тейтом вирішили збільшити нагороду.

— О! — у Джо промайнула нова думка, — з цього боку улаштувати це легко: я просто зрікуся своєї частки. Але є інший бік справи, Фриско-Кід не цього, властиво, шукає. Йому потрібні друзі... і... і хоч ти про це нічого не сказав... друзі багато потрібніші, багато дорожчі за гроші й за гроші їх купити не можна. Йому потрібні приятелі й змога здобути освіту, а зовсім не дві тисячі п'ятсот доларів!

— А чи ти не гадаєш, що краще здатися на його власне слово в цій справі?..

— Е ні, це все в нас уже погоджено!

— Погоджено?

— Так. Він командир на морі, я на суходолі. Отже, я зараз і мушу дбати про нього.

— Ну, як так, то ти зараз у цих переговорах начебто маєш уповноваження його адвоката? Гаразд! Зроблю тобі таку пропозицію: дві тисячі п'ятсот доларів залишаться у мене на схованці до його першої вимоги. Відтак ми візьмемо його до себе в контору на іспит, скажемо, на рік. Щодо науки, то або ти можеш його вчити (бо я певен, що ти сам візьмешся тепер до науки серйозно), або він може ходити на вечірні курси. Потім, коли він складе іспит, я дам йому цілком таку ж, як і тобі, змогу здобути освіту. Усе залежатиме від нього самого. Ну що ви, пане адвокате, можете ще сказати на захист інтересів вашого клієнта?

— Що я приймаю вашу пропозицію.

Батько й син потиснули один одному руки.

— Що ж ти зробиш зараз, Джо?

— Надішлю телеграму Фриско-Кідові й побіжу додому.

— Ну, то почекай хвилину, дай мені протелефонувати до Сан-Андреаса й переказати містерові Тейту добру звістку, а потім і я піду з тобою.

— Містере Віліс, — виходячи з контори сказав містер Бронсон, — сейф, якого вкрадено в Сан-Андреасі, знайдено, і тому ми сьогодні будемо святкувати з нагоди цієї щасливої події. Будьте ласкаві повідомити службовців, що решту робочого дня вони вільні. І ось що, — уже заходячи до ліфту, додав він, — не забудьте дати відпустку і хлопчикові-розсильному.

ЗВІР ПРЕДКОВІЧНИЙ

I

Сем Стюбнер переглядав свою кореспонденцію хапливо й недбало. Як і личить менеджерові професійного боксу, він давно вже звик до найрізноманітніших та найхимерніших листів. Кожен дивак-спортсмен, аматор чи реформатор боксу конче вважав за свій обов'язок повідомити його про свої вигадки. Стюбнер наперед готовий був до повсякденної порції несподіванок, що їх приносила пошта, починаючи від погроз порішити його і до трохи миролюбніших намірів дати йому ляпаса. З поштою отримував він усіляку всячину: то талісмани (від кролячих лапок до щастядайних підків), то безвідповідальні пропозиції якихось незнайомців забитися на дрібні гроші або й на цілих чверть мільйона доларів. Колись він отримав був поштою голярського ременя зі шкіри лінчованого негра, а тоді ще висушеного на сонці пальця білої людини, труп якої знайдено в Долині Смерті, і відтоді набрався певності, що пошта вже нічим не здивує його. Проте сьогодні вранці він дістав такого надзвичайного листа, що перечитав його й удруге, а сховавши до кишені, потім знову витяг, щоб перечитати втретє. На конверті стояв штемпель якоїсь нечуваної поштової філії в окрузі Сискію. Лист був такого змісту:

«Шановний Семе!

Ви знаєте мене хіба що на ім'я, бо прийшли на ринг, коли я давно вже покинув нашу справу. Але ж вірте мені — я не

спав. Я стежив увесь час за спортом, і за вами особисто: відтоді як Кел Офмеп подолав вас, аж до вашого останнього матчу з Натом Белсопом, і гадаю, що ви найуміліший з усіх менеджерів, що бували колись на арені.

І тому я хочу запропонувати вам одну річ. Маю я тут такого видатного боксера, що й світ подібного до нього не бачив. І це не підробка... Крам справжній, добірний. Що ви скажете про хлопця двадцяти двох років, вагою понад двісті двадцять фунтів — хлопця, який може наносити удари, про які я не мріяв ніколи? Це мій син, Пат Глендон-молодший. Під цим іменем він виступатиме. Я все гаразд обміркував. Але найкраще б вам прибути до нас першим поїздом.

Я виплекав і вивчив його. Усе, що я будь-коли знав, я вклав йому в голову. І, може, ви мені не повірите, але він додав ще й від себе. Це самородний боксер. Щодо відчуття часу й простору він цілковите диво. Час він уловлює до одної секунди, а відстань — до одного дюйма. Він і думати про це не потребує — це інстинкт. Його найкоротший поштовх заспокоїть супротивника швидше, ніж удар з усього розгону всіляких недотеп.

Тепер багато розводяться про те, що біла раса має перевагу над іншими.

Отже, він — утілення всіх оцих сподівань. Приїздіть і самі побачите.

Колись, подорожуючи з Джефризом, ви кохалися в полюванні. Приїздіть — і матимете й полювання, й рибну ловлю такі, що ваші кінематографічні «бойовики» здадуться вам убогим шматтям. З вами піде полювати Пат-молодший. Сам я вже не ходак і не їздець, тим-то й запрошую вас сюди. Бажав би я сам бути йому за менеджера, та про це годі й балакати. Я вже скінчена людина, мабуть, скоро мені й нокаут. Отож мерщій прибувайте. Я хочу передати хлопця вам. Ця справа — скарб для вас обох. Проте договір скласти хочу я сам.

Прихильний до Вас Пат Глендон».

Стюбнер спершу подумав, що це жарт, адже боксери відомі жартуни: учитуючись у листа, він угадував у ньому то хитре перо Корбета, то добродушну вигадку Фіцсимонса.

Але ж якщо лист правдивий, на нього слід звернути увагу, це безперечно. Пат Глендон залишив ринг ще до його часів. Він тільки раз хлопчаком бачив, як Пат тренувався з Джеком Демпсі. І вже тоді називали його Старий Пат, і на рингу він уже не виступав. Він з'явився ще в часи Салівена й провадив боротьбу за давніми «Лондонськими правилами призового боксу», і тільки в останніх своїх виступах дотримував нових, щойно тоді впроваджуваних правил маркіза Квінсбері.

Який боксер або аматор боксу не чув про Пата Глендона? Звісно, людей, що бачили його в силі, дуже небагато лишилося на світі, і мало вже було таких, що взагалі бачили його. Проте ім'я його записано в літописах боксу, і жоден спортивний довідник не проминає його. Щоправда, його слава була якась незвичайна. Нікого з боксерів не ставили вище за нього, а тим часом сам він жодного разу не став чемпіоном. Йому страшенно не таланило, і він був знаний, як боксер-невдаха.

Чотири рази він мало не отримав звання чемпіона у важкій вазі — підстав на це йому не бракувало. Перший раз то було на баржі в санфранциській бухті: супротивник, здавалося, уже геть знемігся, аж тут Пат Глендон увередив собі руку. Потім на одному з островів, що на Темзі, боксуючи у воді, коли вода піднялася до шести дюймів, він зломив собі ногу саме в той момент, коли перемога була вже певна. Багато кому в пам'ятку той матч у Техасі, коли супротивник Патів уже був здавався, але саме вскочила поліція і боротьбу довелося припинити. І, нарешті, матч у клубі залізничників: там Пат став жертвою таємної змови між негідником суддею і гуртом осіб, зацікавлених, щоб його було переможено. Усе йшло гаразд, але коли Пат Глендон нокаутував супротивника ударом правої в щелепу, а лівою в сонячне сплетіння, суддя спокійнісінько

дискваліфікував його за порушення правил. Усі секунданти, усі експерти з боксу, увесь спортивний світ — усі знали, що про заборонений удар годі було й казати. Але Пат Глендон, дотримуючи боксерської традиції, скорився присудові. Скорився й поставив цей випадок на карб звичайної своєї безталанності.

Такий був Пат Глендон. Стюбнера бентежило тільки одне: автор цього листа Пат чи ні? Він узяв листа з собою на роботу. «Куди подівся Пат Глендон?» — цими словами зупиняв він того дня всіх спортсменів. Але жодна душа цього не відала. Дехто гадав, що він уже помер, проте певного нічого ніхто не міг сказати. Редактор спортивного відділу одної ранкової газети переглянув свій архів і запевнив, що повідомлень про смерть Пата Глендона ніде не було. Лише Тім Доновен напутив Стюбнера.

— Та звісно, що Пат живий! — сказав він. — Чого б йому вмирати? Такий дужий чолов'яга, та й себе він ніколи без пуття не надуживав. Він збив собі купу грошенят і не розтринькав їх, а повкладав у різні підприємства. Мав аж три шинки! І він здорово заробив, одного дня продавши їх. Ото саме тоді я й бачив його востаннє. Тому вже літ з двадцять, може, й більш. Його дружина саме померла. Він ішов до катера. «Куди, старий?» — питаю я. А він: «Подамся до лісу! — каже. — Досить із мене. Прощавай, Тіме, друзяко!» І ото відтоді я вже не бачив його. Живий він — безперечно!

— Кажеш, у нього дружина померла? — запитав Стюбнер. — А діти в нього були?

— Авжеж, одне дитинча. Він ніс його на руках, коли ми побачились.

— То був хлопчик?

— А хто його зна!

Сем Стюбнер не вагався більше і ввечері вже сидів у пульманівському вагоні, що мчав його в найглухішу закутину північної Каліфорнії.

II

Уранці поїзд викинув Стюбнера на полустанку Дир-Лік. Але йому з добру годину довелося потинятися по вулиці, поки не відчинили єдиного тут шинку. Та ні, шинкар нічогісінько не знав про Пата Глендона, навіть не чув про нього. Якщо він і живе в цій околиці, то хіба десь далі, в горах.

Не чув нічого про Глендона й завсідник цього закладу, що саме нагодився. У готелі Стюбнер теж ні про що не довідався. Він натрапив на слід лише, як відчинено крамницю й пошту. Авжеж, Пат Глендон живе тут, тільки хтозна в якій глушині. Треба їхати диліжансом до Олпайна, за сорок миль відсіля. Олпайн — це табір дроворубів. Від Олпайна верхи Антилоповою долиною, далі через перевал до Ведмежого струмка. Пат Глендон живе десь за тим струмком. В Олпайні напевне знають, де саме. І сина має, теж Пат. Крамар сам його бачив. Років зо два тому він був якось у Дир-Ліку. Старого ж Пата років із п'ять тут не видно. Бувало, усе купував припаси у крамниці й платив чеками. Старий був уже зовсім сивий і такий чудний! Більше крамар про них нічого не знав, але в Олпайні хлопці покажуть йому все.

Стюбнер був цілком задоволений. Молодий Пат Глендон існував-таки напевне, і зі старішим вони вдвох живуть у горах. Переночувавши цю ніч у таборі дроворубів у Олпайні, менеджер уранці подався верхи стежкою через Антилопову долину. Він проїхав перевал і спустився до Ведмежого струмка. Їхав він увесь день тією дикою й суворою околицею і лише надвечір став підійматись долиною Пінто. Стежка тут була така крута й тісна, що він не раз мусив злізати з коня та йти пішки.

Була одинадцята ночі, коли він зупинився перед рубленою хатиною. Два величезні ловецькі пси привітали його гучним гавкотом. Пат Глендон відчинив двері, кинувся гостеві на шию й увів його в хатину.

— Я знав, що ви прибудете, Семе, голубчику, — промовляв Пат, кульгаючи по кімнаті. Він заходився розпалювати

вогонь, готувати каву й підсмажувати великий кусень ведмедини. — Малий сьогодні вдома не ночує. У нас м'яса забракло, й він надвечір пішов полювати оленів. Але я більше нічого не скажу. Пождіть, поки самі побачите. На ранок він повернеться, і ви його випробуєте.

Онде й рукавиці. Але почекайте — ви його побачите!...

Що ж до мене, то я людина скінчена. Мені в січні пішло на вісімдесят перший рік. Колишньому боксерові дожити до такого віку — це зовсім незле. Але я завжди глядівся, Семе, по ночах не швендяв, свічки, як то кажуть, з двох кінців не палив. А моя свічка була таки добра, і я з неї умів скористатися — ви це мусите визнати, як подивитеся на мене. Я й сина цього навчив. Що ви скажете про двадцятидвохлітнього юнака, що зроду не вживав спирту й не палив тютюну? А це ж він такий! На зріст велетень і життя своє провадить на волі. Зачекайте-но, поки побуваєте з ним на ловах. Ви порожнем захекаєтесь, а він тягтиме все справилля та ще й здорового оленя — нічого. Він виріс на повітрі й ні взимку, ані влітку не спав під дахом. Завжди спить на вільному повітрі — так я виховав його. Єдине, що мене турбує — як він спатиме в місті та як терпітиме тютюновий дим на рингу. Дим — це страшна річ, як на рингу задихаєшся в розпалі бою. Але досить, Семе, голубчику. Ви стомилися, й вам охота спати. Почекайте, ви його побачите, отоді!

Однак Пат Глендон довго ще по-старечому базікав і не давав Стюбнерові склепити очі.

— Він, мій малий, оленя на бігу може загнати, — почав він знов. — А мисливське життя — це найкраще тренування для легенів. Він небагато й знає про інше життя, хоч деколи й почитує всякі книжки та віршики. Він дитя природи, ви це побачите одразу, лише на нього глянете. У ньому стара ірландська заправа. Іноді він як замріється — і я вже боюся, що він вірить у чарівниць, фей та інших домових. Природу він любить, як ніхто, а міста боїться. Він багато читав, але найбільше місто, що він за життя бачив — це Дир-Лік.

Він тої думки, що міста слід знищити: в них забагато людей. Тільки два роки, як він уперше побачив справжнього поїзда.

Іноді мене турбує думка: чи не помилився я, що виховував його серед природи? Проте це виховання дало йому міць, витривалість і життєву силу, як у буйвола. Жоден городянин із ним не впорається. Звісно, Джефриз, коли він ще був у найкращих своїх літах, міг би трохи зморити його, але тільки трохи. Мій малий міг би переломити його, як соломинку. Але з першого погляду цього ніяк не скажеш. Просто диво дивне. Спочатку він здається лише вродливим хлопцем — тільки що м'язи в нього не такі, як в інших. Заждіть, ви побачите його і самі зрозумієте.

Як він любить усілякі квітки, галявинки, сосни, коли місяць на них світить, хмари на заході сонця! А то ще дивиться з верхів'я Лисої гори, як сонце сходить. Він завше малює всякі образи й читає віршики про Люцифера, про ніч... Книжки він роздобув у рудоволосої вчительки. Але це все в нього через молоді літа. Він втягнеться до гри, аби лиш розпочати. Проте будьте готові й до несподіванок, поки він перші дні звикатиме у великому місті.

Прегарна ознака: жіноцтва він боїться. Жінки не скоро стануть йому навпоперек дороги. Він не розуміє цих створінь та й дуже мало їх бачив у наших горах. Та сама вчителька із Семсон-Флейта, що напакувала йому голову віршиками — вона здорово залюбилася в нього, а він і на думці не мав нічого. Волосся в неї — чисто золото... Нетутешня вона, а знизу, з долини. Потроху вона зовсім упала в розпач і бігала за ним, геть сором забувши. І як ви гадаєте, що зробив малий, коли зрозумів, у чім справа? Він перелякався, як заєць. Захопив укривала та ловецьке справилля й утік у гори, ліс. Цілий місяць я його не бачив, а потім він раз прокрався до мене поночі й знов утік перед світом. І подивитися не хотів на її листи. «Спали їх», — сказав мені. Я їх і спалив. Двічі приїздила вона верхи із Семсон-Флейта, й мені дуже було жаль її. Стужилася дівчина за хлопцем, з обличчя було знати. Три місяці опісля вона кинула школу й поїхала до себе

додому. Тоді мій малий повернувся, і ми знов стали жити вкупі.

Еге ж бо, жінки занапастили чимало порядних боксерів, але його вони не подужають. Він червоніє, мов дівча, тільки-но перша спідниця гляне на нього трохи пильніше.

Вони всі на нього задивляються. Але коли він б'ється... а він же й б'ється, не приведи Господи! в ньому спалахує дика ірландська кров і скеровує його удари. І не подумайте лишень, що він самовладання втрачає. Я навіть замолоду не бував такий стриманий, як він. Ота запальність мене й підводила. Але він — мов лід! Він одночасно палкий і льодовий, наче електричний дріт під напругою в холодильнику.

Стюбнер куняв, але бубоніння старого розбурхало його. Сонний, він прислухався.

— Присягаюся небом, я зробив із нього справжнього борця, дав йому добрі кулаки, і ноги міцні, й очі зіркі. Я гаразд розуміюся на боксі й уважно стежив за всіма новинами. Припадання, кажете? Розуміється, він обізнаний у всіх прийомах, як зберегти силу. Він ніколи не подасться на два дюйми, коли досить і півтора. Якщо захоче, стрибне, мов кенгуру. Захист? Стривайте — ви самі побачите. Це він ще краще робить, як напад. Він не поступився б і перед Пітером Джексоном, а Корбета побив би в найкращу його пору. Кажу вам, я навчив його всього, усіх способів, а він сам ще й удосконалив мою науку. Він — геній боксу. І в нього було досить товаришів, щоб із ними тренуватися. Я показав йому всі тонкощі, а вони навчили його страшенних ударів. Тут такі хлопці, що ніколи не торопіють і нічого не бояться. Коли доходить до клінчу, вони чисто скажені бугаї або дикі ведмеді. А він грається з ними. Чуєте, що я вам кажу? Грається з ними, як ви або я гралися б із цуценятами.

Стюбнер знов був задрімав і знов прокинувся від бубоніння старого.

— Найдивніше те, що він не вважає бокс за серйозну справу. Бокс дається йому так легко, що це наче забавка для нього. Але заждіть, хай-но натрапить па меткого

борця. Ви тільки заждіть! Він як увімкне струм у цьому своєму холодильнику, та як сипоне градом найдобірніших, теоретично обґрунтованих ударів, то ви тільки очі вирячите з дива!

У холодному присмерку гірського світанку старий Пат раптом потяг Стюбнера з ліжка.

— Онде він іде стежкою! — хрипко прошепотів старий. — Виходьте хутчій, подивитесь на найкращого боксера, якого будь-коли бачив ринг, другого такого ринг і за тисячу років не побачить!

Менеджер, потираючи обважнілі зі сну очі, подивився в одчинені двері й побачив у лісовому прорубові молодого велетня. Однією рукою він тримав рушницю, а з плечей його звисав здоровий олень, хоч ступав юнак так легко, ніби ноша нічого не важила. На ньому був простий синій комбінезон, розстібнута в комірі вовняна сорочка, а замість черевиків — мокасини. Стюбнер помітив, що хода його пружиста, як у кішки. Годі було й подумати, що в ньому двісті двадцять фунтів ваги, не рахуючи вбитого звіра. Юнак одразу справив на менеджера надзвичайне враження. Сила юнакова була безперечна, але від нього пашіло й чимось особливим і незвичним. Це був новий тип, зовсім відмінний від звичайного типу боксерів. Він здавався не юнаком двадцятого сторіччя, а створінням цих нетрів, нічною блудящою примарою з чарівної казки чи давньої легенди.

Стюбнер скоро зрозумів, що молодий Пат не з говірких. Коли старий Пат познайомив їх, він, слова не кажучи, простяг руку й мовчки взявся до роботи — розпалив огонь і приготував сніданок. На запитання батькове, де він забив оленя, син вимовив лише два слова. «На Південному перевалі».

— Одинадцять миль через гори! — гордо пояснив старий. — А стежка така, що серце трісне.

Снідали чорною кавою, коржами та неймовірною кількістю смаженої на жару ведмедини. Парубок завзято поглинав печеню, і Стюбнер зрозумів, що обидва Глендони

звикли жити майже на самому м'ясі. Розмову підтримував лише батько, але до справи, що лежала йому на серці, він приступив, тільки поснідавши.

— Пате, хлопчику мій, — почав він, — ти знаєш, хто цей добродій?

Молодий Пат кивнув головою і багатозначно глянув на гостя.

— Так, отже, він повезе тебе до Сан-Франциско.

— Я б радніше лишився тут, батьку, — була відповідь.

Стюбнер відчув розчарування. Невже дурно він сюди волікся? Цей парубок — не боксер, коли він не рветься до бою. Здоровань? Але цього ще мало, щоб бути борцем. Усе це не нове. Такі величезні туші звичайно й запливають салом.

Але у старому Паті спалахнула предковічна кельтська лють, і в голосі його забриніли гострі владні нотки:

— Ти поїдеш у місто й битимешся, мій хлопчику. Я тебе виховав на це, і ти мусиш скоритися.

— Гаразд, — несподівано вирвалося десь із глибини юнакових грудей.

— І битимешся, як чорт! — додав старий.

Знов Стюбнер відчув розчарування — в очах юнака не було ні вогню, ні виблиски, коли він сказав:

— Коли ж ми поїдемо?

— О, Стюбнер ще пополює в нас, половить риби та й тебе випробує у боксі. — Він глянув на Стюбнера, і той кивнув головою. — Роздягнись і покажи, що ти вмієш.

Не минуло й години, як Стюбнер геть усе зрозумів. Він сам свого часу був боксером, ще й у важкій вазі, і тому краще, ніж хто інший, міг оцінити хлопця. Зроду він не натрапляв на таке чудове тіло, як у Пата-молодшого.

— Гляньте на округлість плечей! — приказував батько. — Усе в ньому справжнє, здорове, усе до останньої краплинки! Ви маєте перед собою людину, Семе, якої ніколи не було ще на світі. Усі його м'язи вільні. Це не циркач вам і не аматор, що з книжок вчиться спорту. Погляньте на його м'язи — вони так переливаються, мов товсті зміюки. Стривайте, ви

ще побачите, як вони напружаться для удару. Він вам хоч би й зараз сорок раундів витримає, а то й цілу сотню. Ану-но, починайте, уже час.

Вони заходилися боксувати. Кілька трихвилинних раундів із хвилинною перервою, і до Стюбнера повернувся гарний настрій. Цей юнак не виявляв ані крихти обважнілості чи апатії — він лише провадив гру ліниво-добродушно, а удари завдавав влучно й сильно, як уміють природжені досвідчені боксери.

— Не дуже, не дуже, синку, — застеріг старий Пат. — Сем уже не той, що колись!

Це зауваження лише підохотило Сема — старий того й чекав — і він згадав про свій славетний улюблений прийом: відвернув увагу супротивника клінчем і раптово завдав удару в живіт. Та хоч який випад був блискавичний, юнак устиг зрозуміти і ухилився, тим самим послабивши силу удару. Наступного разу він уже й не уникав удару, а просто підставив під кулак ліве стегно. Відстані було декілька дюймів, але ввесь ефект удару пропав. Від тої хвилини, як Стюбнер не п'явся, його кулак неодмінно наражався на стегно.

Стюбнерові колись не раз доводилося боротися зі славетними боксерами, він умів підтримувати свою репутацію в пробних матчах. Але тут годі було про це й думати. Молодий Пат просто бавився з ним, виробляючи те, що йому бажалося. У клінчі Стюбнер відчував себе безсилим немовлям: Пат заганяв супротивника з точністю великого майстра, а до того ще й начебто зовсім не помічав його перед собою. Здавалося, він майже весь час мрійливо дивиться вбік, розглядаючи краєвид навкруги себе. І тут Стюбнер зробив другу помилку. Він подумав, що це в Пата прийом, засвоєний від батька, і спробував удатися до короткого удару, але тієї самої миті його руки були затиснуті й він сам дістав удар у вухо.

— Інстинктивне чуття удару, — зауважив старший. — Цього в голову не втовкмачиш, запевняю вас. Він просто ворожбит. Відчуває удар, не дивлячись, і знає наперед і силу,

й віддаль, і розрахованість. Я цього й не вчив його. Це натхнення. Такий уже він уродився.

У клінчі Стюбнер трохи злісно вдарив молодого Пата в рот. За хвилину, під час другого клінчу, Сем дістав такий самий удар у відповідь. Рух Патів не був дуже хапливий, проте такий міцний, що голова Семові відкинулася назад, аж суглоби затріщали, і він тієї секунди подумав, чи не скрутив собі в'язів. Сем послабив напругу тіла й опустив руки на знак того, що визнає поразку. Відчувши раптову полегкість, він заточився на місці.

— Молодець хлопець, — насилу спромігся він, усе ще відхекуючись, і тільки лице його засвідчувало, в якому він захваті.

Очі старого Пата блищали слізьми з гордощів та радості.

— А як ви гадаєте, що станеться, якщо якийсь негідник удасться до заборонених прийомів? — запитав він.

— Він покладе його на місці! — відказав Стюбнер.

— Ні, він надто холодний для цього. Він просто виб'є з нього всі його шахрайські витівки.

— Що ж, складаймо контракт, — запропонував менеджер.

— Стривайте, ви спершу переконайтесь, чого він насправді вартий, — заперечив старий Пат. — Умови я поставлю нелегкі. Підіть-но зі хлопцем пополюйте. У горах, перевірте його витримку, його дихання. Тоді вже й підпишемо справжній нерушний договір.

Два дні Стюбнер пробув на ловах і побачив усе, що обіцяв йому старий Пат, побачив навіть більше і повернувся виснажений і вже не такий гордовитий. Менеджер добре знався на людях і дуже здивувався, як мало юнак був знайомий із життям; проте він зрозумів, що ошукати його не так легко. Незайманий розум хлопця обертався наразі в обмеженому колі інтересів гірського життя, але його кмітливість і проникливість набагато перевершували середній рівень.

Одне в юнакові видалося загадковим Стюбнерові: його неймовірний разючий спокій, його предковічний невичерпний терпець. Нічим не можна було його вивести з рівноваги.

Він і разу не вилаявся, і не вимовив жодного безглуздого й перекрученого прокльону, як то часто буває навіть у благопристойних хлопців.

— Та я вилаявся б, якби треба було, — пояснив він Семові, коли той став його під'юджувати. — Тільки навіщо мені лаятись? Але як доведеться, то я зумію!

Старий Пат, як і казав, попрощався із сином на порозі хатини.

— Пате, мій хлопчику, скоро я читатиму про тебе в газетах. Я б теж охоче поїхав, та, либонь, уже ніколи не виберуся із цих гір...

Потім, відізвавши менеджера вбік, старий суворо насунув на нього:

— Утямте собі гаразд усе те, про що я стільки разів вам казав. Хлопець він правдивий і чистий. Він нічогісінько не знає про оті брудні махінації з боксом. Я все приховав від нього, кажу вам. Він і не підозрює, які бувають оборудки. Для нього бокс — це романтика, відвага, слава. Недурно я натовк йому голову історіями про колишніх героїв рингу, хоч, ви самі бачили, він так і не запалився пристрастю до боксу. Кажу ж вам, що я вирізав із газет звіти про змагання, аби втаїти їх від нього. А він гадав, що це я для свого альбома. Він і на думці не має, що люди заздалегідь можуть умовитися про наслідки матчу, тож не затягуйте його в будь-які нечесні змови. Не викличте в ньому огиди. Тим-то я й написав у договорі пункт про розірвання його: перша махінація — договір розривається. Ніяких залаштункових поділів та умов із кінооператорами про кількість раундів!.. Ви обидва загрібатимете гроші лопатою. Або грайте чесно, або програєте. Зрозуміли?

Потім старий Пат звернувся із прощальними порадами до сина, що сидів уже на коні. Юнак міцно натягнув поводи й поштиво вислухав старого.

— І хоч би там що — стережися жіноцтва. Жінка — це гріх і прокляття, затям собі! Але якщо вже знайдеш ту справжню, єдину, — міцно тримай її. Вона дорожча

за славу й за гроші. Тільки спершу мусиш переконатися, що вона для тебе справжня, а тоді вже не випускай! Схопи обіруч і тримай міцніше. Держи, хоча б увесь світ розпався. Авжеж, Пате, мій хлопчику, справжня жінка — це... — одне слово, справжня жінка. Це тобі моє перше й останнє слово.

III

Бентежні дні почалися для Сема Стюбнера, коли він приїхав до Сан-Франциско. Не те, щоб молодий Пат мав поганий характер або щоб велике місто дратувало його, як цього побоювався старий, навпаки, він був надзвичайно спокійний і лагідний. Але за своїми любими горами він сумував. Місто його таки приголомшило, хоч навіть серед вуличного гамору ходив він цілком незворушний, як червоношкірий індіянин.

— Я прибув сюди змагатися, — заявив він під кінець першого тижня. — Де ваш Джим Генфорд?

— Такий видатний чемпіон на тебе й глянути не захоче, — відповів Сем. — «Спершу здобудь собі ім'я!» — ось що він тобі скаже!

— Я можу побити його.

— Але публіка цього не знає. Якби ти його подолав, то одразу став би чемпіоном світу. А хіба можна з одного виступу стати чемпіоном?

— Мені можна.

— Та публіка ж цього не знає, Пате! Вона на твій виступ навіть не піде. А гроші нам дає лише глядач, юрба. Тим-то Джим Генфорд і на мить не віддасть тобі уваги. Яка йому із цього користь? До того він ще має щотижня три тисячі доларів на сцені мюзик-холу, контракт на широку. Невже ти гадаєш, він кине все це задля матчу з боксером, що про нього ніхто нічого не чув? Тобі треба спершу себе показати. Почати доведеться з незначних місцевих боксерів, отаких,

як Пузач, Кояінз, Буінії Келлі, Леткн чи Голландець. Якщо ти їх поб'єш, отже, піднімешся на перший щабель. Але далі ти вже підеш угору, як повітряна куля.

— Ну то давайте цих трьох на один вечір усіх, — рішуче заявив Пат. — Улаштуйте це швидше!

Стюбнер зареготався.

— А що? Не вірите, що я їх упораю?

— Та знаю, що впораєш, — запевнив його Стюбнер. — Але це так не робиться. Тобі доведеться перемагати їх одного по одному, а не всіх одразу. Пам'ятай, що я твій менеджер, і справу свою добре знаю. Тут треба щоб поступово, щоб розмірено — можеш мені повірити. Якщо нам пощастить, роки за два станеш чемпіоном і багачем.

Пат важко зітхнув, але потім повеселішав.

— І тоді я зможу все кинути й повернутися додому до старого, — сказав він.

Стюбнер хотів заперечити, але стримався. Хоч і яким дивним здавався цей майбутній чемпіон, менеджер був певен, що, заживши слави, він зробиться таким самим, як і всі його попередники. Та й два роки — термін о який, а тим часом треба ще добре попрацювати.

Коли Пат почав тинятися без діла по кімнатах, читаючи нескінченні поезії та романи, що брав у книгозбірні, Стюбнер відіслав його на ранчо по той бік бухти, під пильніший догляд Спайдера Волша. За тиждень Спайдер повідомив Стюбнера, що доглядати хлопця нема потреби. Цілі дні він пропадав у горах, ловив петругів по струмках та гірських потоках, стріляв перепелиць та зайців, вистежував того самого меткого оленя, що десяток років не давався жодному мисливцеві. Спайдер ледащів та обростав салом, а його підопічний безперервно тренувався.

Як Стюбнер і сподівався, власники боксерських клубів висміяли його «новачка». Та хіба всі ліси не переповнено цими «новачками», що претендують на чемпіонство? Іспитовий матч раундів на чотири — це ще можна дозволити Але справжнє змагання?! Стюбнер, однак, твердо вирішив,

що дебют молодого Пата відбудеться у справжньому матчі, і врешті-решт завдяки своєму імені, домігся цього. Після довгої тяганини один із клубів погодився дати Пату Глендонові дебют у п'ятнадцять раундів із Буйним Келлі, на приз у сто доларів. Молоді боксери часто брали імена ветеранів рингу, тим-то нікому й на думку не спало, що новак був сином великого Пата Глендона. Стюбнер мовчав — він приберігав цю сенсацію на майбутнє.

Настав вечір змагання, якого чекали цілий місяць. Стюбнер непокоївся не в жарт. Його професійну репутацію було поставлено на карту. Юнак за всяку ціну мусив узяти приз, і Стюбнер остовпів, побачивши, як Пат, просидівши у своєму кутку на рингу яких-небудь п'ять хвилин, раптом зблід, а лице йому покрила хвороблива жовтизна.

— Сміливіше, хлопчику, — сказав Стюбнер, ляскаючи його по плечі. — Першого разу завжди страшнувато, а Келлі ще зумисне примушує чекати, щоб супротивник розхвилювався.

— Ні, це зовсім інше, — відповів Пат. — Це дим тютюновий. Я не звик до цього.

Менеджерові одразу полегшало. Хоч би був чоловік дужий, як Самсон, але якщо він проймається непевністю, йому не сягнути боксерської слави. А щодо тютюнового диму — юнак згодом звикне до нього, та й годі.

Вихід молодого Пата публіка зустріла мовчанням, але коли під канатом на ринг проліз Буйний Келлі, його привітали голосними вигуками. Постать Келлі цілком відповідала його імені. Це був чолов'яга лютий на вигляд, увесь порослий чорним волоссям, із ґудзуватими м'язами. Важив він добрих двісті фунтів. Пат із цікавістю подивився на свого супротивника, але той у відповідь злостиво ошкірився. Їх відрекомендували публіці, і вони, як то заведено, потиснули один одному руки. Проте рукавиці їхні ледве торкнулися одна одної.

— Стережися, парубче! — Келлі відштовхнув Патову руку й просичав, — я тебе ковтну, як щеня!

Рух Келлі викликав сміх у залі, і всі голосно й весело намагалися доміркуватися, що сказав Келлі.

Повернувшись до свого кутка й чекаючи гонгу, Пат запитав у Стюбнера:

— Чого це він на мене розлютувався?

— Та він і не думає лютувати, — відповів Стюбнер. — Це він просто залякує. Так завше базікають.

— Але ж який це бокс? — здивувався Пат, і Стюбнер, позирнувши на нього, зауважив, що очі йому були такі самі спокійні й сині, як і завжди.

— Будь обережний, — попередив Стюбнер, коли прозвучав гонг до першого раунду, і Пат схопився на ноги. — Він може накинутись, як людожер.

Справді, Келлі рвонув до Пата з дикою люттю, ніби ладний його проглинути. Пат невимушено и спокійно ступив кілька кроків, розрахував відстань і тицьнув правицею у щелепи супротивникові. Тоді зупинився й уважно подивився на Келлі. Змагання було закінчено. Келлі впав долі, мов поранений бик, і лежав непорушно, поки суддя нахилившись над ним, відлічував належні десять секунд. Коли секунданти підійшли підвести Келлі, Пат їх випередив.

Він узяв величезне непорушне тіло, відніс його в куток і передав його секундантам.

Пів хвилини опісля Келлі підвів голову й закліпав очима. Він безглуздо оглянувся навкруги й хрипким голосом промовив до одного із секундантів:

— Що трапилося? Стеля обвалилася, чи що?

IV

Хоч усі гадали, що Глендонові в першій його перемозі пощастило цілком випадково, але Стюбнер усе ж таки домігся йому другого матчу, тепер із Руфом Мейсоном. Матч відбувся за три тижні в приміщенні Сієрра-клубу. Публіка навіть не встигла помітити, що, власне, сталося. Руф Мен-

сон був боксер важкої ваги, відомий на всю округу своєю вмілістю і спритом.

Коли прозвучав перший гонг, боксери зустрілися на середині рингу.

Жоден із них не кинувся на супротивника. Зігнувши руки в ліктях і майже торкаючись рукавицями, вони ніби обмацували один одного. Так тривало секунд із п'ять. А тоді несподівано сталося те, що хіба один із сотні глядачів устиг розгледіти. Руф Мейсон зробив правою фальшивий випад. Можливо, це був не тільки випад, а й загрозлива спроба майбутнього удару. Ось у цю мить Пат і ударив. Вони стояли так близько один від одного, що кулак Патів пройшов віддаль не більш як у вісім дюймів. Короткий прямий поштовх лівою від плеча — оце й усе. Удар потрапив у підборіддя, і здивовані глядачі побачили тільки, як ноги Руфові Мейсонові підібгалися, і він упав па підлогу. Суддя хутко кинувся відлічувати секунди. Пат знову відніс супротивника в його куток, і лише за десять хвилин Руф Мейсон зміг за допомогою секундантів підвестися і, насилу переставляючи ноги, дотягтися до своєї вбиральні. Розгублених украй глядачів пойняв страшенний подив.

— Тепер я розумію, — заявив Мейсон репортерові, — чому Буйний Келлі подумав, чи не повалилася на нього стеля.

Коли й Пузач Коліпз вийшов із ладу на дванадцятій секунді першого раунду, тоді, як матч планували на п'ятнадцять раундів, Стюбнер вирішив поговорити з Патом.

— Знаєш, як тебе тепер називають? — спитав він. Пат похитав головою.

— Викидайло Глендон.

Пат чемно посміхнувся. Йому байдуже було, як його називають. Раніш, ніж повернутися у свої милі гори, йому треба було виконати певне завдання, він спокійно виконував його.

— А так не годиться, — казав далі менеджер, значливо хитаючи головою. — Ти мусиш давати суперникам більше часу, більше можливостей.

— Я ж приїхав сюди, щоб змагатися, чи ні? — здивувався Пат.

Стюбнер знов похитав головою.

— Справа ось у чому, Пате. У боксі доводиться бути шляхетним і великодушним. Навіщо ображати інших боксерів? Та й щодо публіки це негаразд. Вона за свої гроші жадає мати цікаве видовище. Крім того, ніхто й не захоче з тобою змагатися, якщо так. Ти їх усіх залякаєш. І хіба публіка піде дивитись десятисекундовий бій? Сам поміркуй: ти б згодився платити долар або й п'ять доларів, щоб десять секунд дивитись на матч?

Аргументи Стюбнерові переконали Пата, й він обіцяв подавати публіці триваліше видовище, хоча й зауважив, що сам він волів би ловити рибу, аніж витріщати очі на матчі в сто раундів.

Пат тим часом ще не вибився на будь-яке місце серед боксерів. Завсідники боксу лише реготалися, коли мовилося про нього. Вони тоді відразу згадували його незрозумілі перемоги й дотепне зауваження Келлі про стелю. Ніхто не знав, як Пат боксує, яке в нього дихання, яка витривалість, яка сила й уміння змагатися із сильними супротивниками у тривалій сутичці. Він довів тільки свій хист у блискавичному ударі й те, що йому неймовірно таланить.

У цей час було організовано четвертий Патів матч — із португальцем Пітом Сосо, колишнім різником. Сосо славився найбільше своїми вмілими й несподіваними викрутами на рингу. До цього виступу Пат не тренувався. Натомість він відбув коротку й сумну подорож у гори, де поховав батька. Старий Пат, либонь, знав стан свого здоров'я і своє серце: воно зупинилося одразу, як годинник.

Пат-молодший повернувся до Сан-Франциска перед самим матчем і просто з поїзда пішов переодягатись для рингу, та й то глядачі мусили хвилин десять чекати на нього.

— Не забувай, дай йому час позмагатися, — нагадав Стюбнер, коли Пат пролазив під канатом. — Пограй із ним серйозно раундів десять - дванадцять, а тоді вже кінчай.

Пат старанно виконував менеджерові вказівки, хоч йому було б дуже легко зразу впоратися із Сосо. Далеко важче виявилося відбивати напади верткого португальця, не заподіюючи йому при тому шкоди. Видовище було надзвичайне, й публіка аж нетямилася від захоплення. Ураганні атаки Сосо, його люті випади, відступи й наступи — на все це треба було великої вмілості від Пата, хоч він усе-таки потерпів трохи.

У перервах Стюбнер хвалив його, і все закінчилося гаразд, якби на четвертому раунді Сосо не вдався до одного із найефектніших своїх прийомів.

Коли Пат відповів Сосо ударом по щелепі, той, на превелике диво Пата, опустив руку і, хитаючись, відкинувся назад; очі йому вибалушили, ноги підгиналися, наче в п'ятого. Пат нічого не зрозумів. Удар зовсім не був нокаутом, а супротивник мало не бебехнув на підлогу. Пат теж опустив руки, здивовано розглядав приглушеного супротивника. Сосо відступався, ледве не впавши, потім таки опанував себе, але знов заточився і якось боком наосліп тикнувся вперед.

І тут Пат, уперше й востаннє за свою кар'єру боксера, дався ошукати. Він відступив набік, щоб дати пройти ослабілому супротивникові. Усе ще похитуючись, Сосо раптом зробив випад правою. Удар прийшовся Патові просто в щелепу, і то з такою силою, аж зуби затріщали. Публіка зайшлася від криків захоплення. Проте Пат їх не чув. Він бачив перед собою лише Сосо і його зневажливу посмішку, слабість його де й поділася! Патові було боляче, але багато дужче його вразив самий підступ. У ньому повстала лють, успадкована від батька. Він труснув головою, ніби приходячи до тями, і насунув на супротивника. Усе це зчинилося в одну мить. Пат відвернув увагу Сосо, тоді лівою загилив у сонячне сплетіння, а правою водночас у щелепу. Цей удар розтовк португальцеві рота ще до того, як він безтямний упав на підлогу. Клубні лікарі пів години пововтузилися з ним, поки одволали. На губи Сосо довелося накласти одинадцять швів, а тоді відправити його до шпиталю.

— Мені дуже прикро, що таке трапилося, — сказав Пат Стюбнерові. — Я вийшов із рівноваги. Надалі стежитиму за собою. Батько все попереджував мене. Він казав, що через нестримність програв багато матчів. Я й не думав, що так легко запалююся. Але тепер я вже стримуватиму себе.

Стюбнер повірив йому. Він дійшов до того, що вірив своєму вихованцеві на слово.

— А чого б тобі запалюватись? — сказав він. — Адже ж ти завжди пануєш на рингу.

— Так, завжди й на будь-якій віддалі, — підтвердив Пат.

— Можеш і нокаутувати тоді, коли схочеш, правда?

— Звичайно, можу. Я не хотів би хвалитися, але це в мене вроджене. Зір завжди показує мені слабке місце в супротивника, і я вмію використати це, а чуття часу й віддалі — моя друга натура. Батько казав, що то хист, а я гадав, що то лише влесливі слова. Тепер, коли я спробував битися із цими боксерами, я бачу, що то правда — тобто те, що в мене мозок і м'язи працюють в ідеальному узгодженні.

— Завжди й на будь-якій віддалі, — задумливо повторив менеджер.

Пат тільки кивнув головою, і Стюбнер, повіривши йому, побачив перед собою такі блискучі перспективи, що старий Пат, мабуть, підвівся б із могили, якби дізнався про них.

— Головне: не забувай, що ми мусимо подавати публіці за її гроші цікаве видовище, — сказав він. — Ми з тобою будемо домовлятися, скільки раундів триватиме кожен матч. Наступне змагання в тебе з Летючим Голландцем. Нехай він протримається, скажімо, усі п'ятнадцять раундів, а на останньому ти його виб'єш. Тоді ти покажеш, як і сам умієш боксувати.

— Гаразд, Семе, — відказав Пат.

— Але це буде для тебе іспитом, — попередив його Стюбнер. — Ти, може, й не впораєшся з ним на останньому.

— Слухай-но сюди! — Пат зупинився, щоб надати ваги своїм словам, а потім узяв у руки книжку поезій Лонгфел-

ло. — Якщо я його не подолаю, то ніколи більше не читатиму віршів, а це дещо та важить для мене.

— Ну звісно! — тріумфуючи, вигукнув менеджер. — Хоч я ніяк не втямлю собі, нащо тобі вони всі здалися.

Пат зітхнув, але нічого не відповів. За все своє життя він бачив лише одну людину, що цікавилася поезією: ту саму рудоволосу вчительку, від якої втік у гірські ліси.

V

— Куди це ти? — здивовано запитав Стюбнер, дивлячись на годинника. Пат, що взявся за клямку, обернувсь до нього.

— До наукового лекторію, — відказав він. — Сьогодні один професор читає лекцію про Броунінга, а Броунінга без сторонньої допомоги розуміти важко. Деколи я гадаю, що мені слід би відвідувати вечірню школу.

— Але, хай йому чорт, Пате! — із жахом викрикнув Стюбнер. — Увечері твій матч із Летючим Голландцем!

— Я знаю. Але я ж на ринг вийду о пів на десяту або й за чверть до десятої, не раніш. А лекція скінчиться у чверть на десяту. Як хочете, можете задля певності приїхати за мною машиною.

Стюбнер безпорадно знизав плечима.

— Вам не варто турбуватися, — запевнив його Пат. — Батько завжди казав, що найгірше почуваєш себе перед самим змаганням і що часто боксери програвали змагання, якщо схвилювалися перед тим, не мавши чим заповнити час. За мене можете не хвилюватися. Вам, власне, слід радіти, що я спокійно послухаю лекцію.

І пізніше, увечері, на чудовому видовищі п'ятнадцятираундового матчу Стюбнер не раз усміхався про себе, уявляючи як здивувалися б усі прихильники боксу, дізнавшись, що цей чарівний молодий боксер прибув на ринг прямісінько з лекції про Роберта Броунінга.

Летючий Голландець був молодий швед, відомий надзвичайною навальністю й феноменальною витривалістю у боксі. Він ніколи не відпочивав, завжди йшов у напад і боровся від гонга до гонга. З відстані його руки злітали в повітря, мов ціпи, а зблизька він штовхав плечем, і скоро визволяв руки, як уже робив удар. Він вихром гасав від старту до фінішу, тим і заслужив своє прізвисько. Йому бракувало тільки чуття часу та відстані. І все ж він переміг у багатьох матчах: з десятків ударів котрийсь таки досягав мети.

Патові доводилося добре напружуватись, пам'ятаючи, що він не повинен нокаутувати супротивника до п'ятнадцятого раунду. Хоч він і уник серйозних ушкоджень, проте повністю не міг захиститися від безперестанних вимахів цих рукавиць перед собою. Але це було непогане тренування, і Пат по-своєму був навіть задоволений від такого матчу.

— Ну як, подолаєш? — прошепотів йому на вухо Стюбнер під час перерви після п'ятого раунду.

— Авжеж, — була відповідь.

— Не забудь, що досі ніхто ще не міг його нокаутувати, — попередив Пата Стюбнер раундів через два.

— Що ж, доведеться мені поламати суглоби, як так, — усміхнувся Пат. — Я знаю свій удар: як ударю, то щось та мусить потрощитися. Якщо не він, то мої суглоби.

— А зараз ти б міг його нокаутувати? — спитав Стюбнер після тринадцятого раунду.

— Коли схочете, кажу ж вам!

— Гаразд, Пате, тоді дай йому достояти до п'ятнадцятого.

На чотирнадцятому раунді Летючий Голландець сам себе перевершив. З першим ударом гонга він ринувся через увесь ринг до протилежного кутка, де Пат неквапливо підводився зі свого місця. Зала мало не розсілася від крику й оплесків: Летючий Голландець грав на всю силу. Пат задля жарту зустрів цей ураганний напад пасивним опором і вирішив самому не завдати жодного удару. Протягом усього трихвилинного шаленого шквалу він так і не ударив ні разу.

То було рідкісне видовище оборони: то він затуляв лівою рукою обличчя, а правою живіт; то захищав обома рукавицями обличчя, а ліктями закривав середину тулуба. При цьому він увесь час рухався, зумисне незграбно ворушив плечима або, припадаючи до супротивника, паралізовував його зусилля, сам не пробуючи боронитися й не роблячи випадів, хоч тіло Патове аж похитувалося під барабанним градом ударів.

Глядачі, котрі ближче до рингу, бачили всю сцену й оцінили її, але інші, не розібравши як слід, схоплювалися на ноги, кричали й плескали, гадаючи, що Пат просто не має сили оборонятися під зливою частих ударів. Як тільки скінчився раунд, глядачі в подиві посідали на свої місця: Пат, ніби й не про нього річ — спокійнісінько йшов у свій куток. Від нього мало б лишитися мокре місце, а йому хоч би що!

— Коли тобі пощастить з ним упоратися? — занепокоєно запитав Стюбнер.

— За десять секунд, — була певна відповідь. — Ось пильнуйте!

Коли вдарив гонг і Пат скочив на ноги, усі зрозуміли, що тільки-но зараз він серйозно береться за супротивника. Летючий Голландець теж це зрозумів і, уперше за свою боксерську кар'єру, помітно розхвилювався. Якусь частку секунди простояли вони один проти одного. Тоді Летючий Голландець рвонувся на Пата, і Пат добре розрахованим правим кросом кинув його на землю.

Після цього матчу ім'я Пата Глендона стало широко відомим. Про нього заговорили прихильники боксу й репортери. Адже він перший нокаутував Летючого Голландця! І показав себе генієм в обороні. Його попередні перемоги не були випадкові. Обидві руки в нього однаково дужі. Цей велетень далеко піде! На думку репортерів, сплив уже той час, коли він витрачав свої сили на третьорядних боксерів. Де Бей Мензіс, Рідж Рід, Віл Тарвотер і Ернст Лоусон? Пора їм позмагатися із цим юнаком, що раптом виявив себе таким чудовим боксером. Де його менеджер і чому він не засилає викликів до них?

А далі одного дня прийшла й слава. Стюбнер оголосив таємницю, що цей боксер не хто інший, як син Пата Глендона, старого Пата, легендарного героя рингу. Юнака одразу прозвано «Пат-молодший», прихильники боксу захоплено юрмилися круг нього, а репортери підносили його на газетних шпальтах.

Починаючи з Вена Мензиса й кінчаючи Білом Тарвотером, чотири другорядних претендентів на звання чемпіона прийняли виклик, і їх одного по одному нокаутовано. Патові довелося попоїздити для цього: матчі відбувалися в Голдфілді, Депвері, Техасі й Нью-Йорку. На це пішло чимало часу, бо нелегко організовувати великі матчі, та й боксерам треба було достатньо тренуватися. Протягом другого року Пат викликав і подолав багатьох першорядних боксерів, що заступали йому дорогу до чемпіонства у важкій вазі. На горішньому щаблі твердо стояв Великий Джим Генфорд, непереможний чемпіон світу. Щовище просування Патове усе уповільнювалося, хоч Стюбнер невтомно посилав виклики й збурював громадську думку. З Вілом Кінгом Пат упорався в Англії, а за Томом Гарисоном мусив вибратись мало не в кругосвітню подорож, щоб зустріти його й перемогти саме на Різдво в Австралії.

А призи їхні все більшали й більшали. Замість ста доларів, що заробив був Пат на першому змаганні, тепер він діставав по двадцять – тридцять тисяч доларів за матч плюс такі самі гроші від кінокомпаній. Стюбнер, згідно з договором, що уклав старий Пат, мав свій відсоток і, незважаючи на великі видатки, поступово багатів, так само, як і Пат-молодший. Причиною цього було найперше помірковане й розсудливе їхнє життя. Вони аж ніяк не були марнотратці.

Стюбнера вабила нерухома власність, і Патові навіть і не снилося, скільки менеджер вклав коштів у будівництво прибуткових будинків у Сан-Франциско. Існував потаємний тоталізатор, цілий синдикат, що організовував заклади на матчах, і там могли б дати йому досить точні відомості про

те, скільки нагріб Стюбнер. А ще ж, крім того, Сем чимало отримував і від кіностудій, хоч Пат про це й не чув нічого.

Найважливішим завданням Стюбнера було оберігати молодого боксера, щоб не зазирнув він у те, що діється поза самим рингом. Це було зовсім неважко зробити, бо Глендон анітрохи не цікавився діловою стороною боксу. Куди б не їздили вони, Пат увесь вільний час проводив на ловах або на річках, де є риба. Він мало спілкувався зі спортсменами і відомий був своєю сором'язливістю та нахилом до самотності; він волів відвідувати музеї або читати вірші, аніж базікати з професіоналами.

Менеджер суворо наказав його тренерам і партнерам по тренуванню, щоб тримали язика на зашморзі й не допускали жодних натяків на продажність боксерів. Стюбнер силкувався якомога ізолювати Пата від зовнішнього світу. Навіть інтерв'ю у Глендона брали в його присутності. Раз лише звернулися безпосередньо до Глендона. Це було напередодні матчу з Гендерсоном.

У готельному коридорі хапливим шепотом запропоновано йому сто тисяч доларів. На щастя для цього добродія, Пат стримався і відсторонивши його плечем, мовчки пройшов до свого номера. Він розповів про зустріч Стюбнерові, і той заспокоїв його.

— Усе це жарти. Вони хотіли підсікти тебе, — Стюбнер помітив, як спалахнули гнівом сині очі. — А може, щось і гірше. Якби ти піддався на спокусу, вони б роздзвонили в усіх газетах, і ця сенсація згубила б твою кар'єру. Але щось мені не віриться, щоб аж таке. Тепер воно не трапляється... Колись таке бувало, що і підкупи, і шахрайство, але тепер жоден порядний боксер чи менеджер такого собі не дозволить. Щоб ти знав, Пате, бокс — це чесна гра, так само, як і професійний бейсбол. А чистішого й чеснішого за бейсбол і на світі немає.

Промовляючи ці слова, Стюбнер, однак, чудово знав, що наступний матч із Гендерсоном триватиме не менш як дванадцять раундів — так обіцяно кінокомпанії — і не більше

як чотирнадцять. Він те знав, що ставки величезні і що Гендерсон сам не зацікавлений вистояти понад чотирнадцять раундів.

До Глендона більше не наважувалися звертатись, і він викинув усю ту історію з голови. Тепер він витрачав цілі дні на кольорову фотографію. Це було його останнє захоплення. Він кохався в малярстві, але сам малювати не вмів, тож мусив задовольнятись кольоровою фотографією. Усюди він возив із собою валізу, набиту книжками про цю справу, й годинами висиджував у темній кімнаті, виявляючи та збільшуючи фотокартки. Не бувало ще на світі славнозвісного боксера, котрий так мало приділяв би уваги своїм професійним інтересам. Патові не було про що розмовляти з боксерами й людьми, що стояли близько до боксу, і вони визнали його за людину похмуру й нетовариську. Репутація, що склали йому газети, була не просто перебільшенням, але всуціль неправдою. Репортери змальовували його дужим, як бугай, тупоголовою звірюкою, один недолугий газетяр охрестив його «Предковічним Звіром». Прізвисько припало декому до смаку. Уся писарська шатія його підхопила, і відтоді ім'я Глендона майже ніколи не згадувалося в газетах без цього додатка. Часто в заголовку або під фотографією так і стояло — Предковічний Звір, невеликими літерами, без лапок і без прізвища. Усі знали, про кого тут ідеться. А Пат унаслідок усього цього ще більше замикався в собі, і гіркота, і злість на газетних пародряпів дедалі дужчали в нього в душі. Але щодо самого боксу інтерес його тепер підсилився. Тепер він змагався із сильними супротивниками, і перемоги давалися вже не так легко, як колись. Це були досвідчені борці, володарі рингу, і кожен матч становив своєрідну проблему.

Траплялося, що він не міг нокаутувати їх на заздалегідь призначеному раунді. Так було із Сульцбергером, німцем-велетнем. Пат сподівався «висадити» його на вісімнадцятому раунді, але не пощастило ні тоді, ні на подальшому, і тільки аж на двадцятому він переміг.

Утіха, якої Пат зазнавав від боксу, чимраз більшала і тренувався він тепер теж пильніше й триваліше. Нічим не відволікаючись, багато часу віддаючи полюванню в горах, він завжди бував у найкращій формі. Нещасливі випадки жодного разу не порушили Патової кар'єри, як то траплялося з його батьком. Кістки йому були цілі, він і разу не увередив собі хоча б суглоба, і Стюбнер із потаємною радістю помітив, що його юнак-боксер перестав приказувати, що от назавжди повернеться в гори, коли переможе чемпіона світу Джима Генфорда.

VI

Завершення його кар'єри наближалося. Великий Джим Генфорд прилюдно оголосив свій намір помірятися силами із Глендоном, тільки-но той переможе трьох – чотирьох суперників, які стояли поміж ними. За шість місяців Пат прибрав зі своєї дороги Кіда Макграда і філадельфійця Джека Макбрайда. Залишилися ще Нат Пауерс і Том Конем. І все було б гаразд, якби одній панянці з вищих кіл суспільства не забаглося стати журналісткою та якби Сем Стюбнер не погодився дати інтерв'ю репортерці «Санфранциського кур'єра».

Вона підписувала свої статті «Мод Сенгстер», тобто своїм справжнім ім'ям. Сенгстери славилися своїми статками. Засновник роду, Джейкоб Сенгстер, прийшов на Захід наймитувати, мавши лише укривало за плечима. У Неваді йому пощастило відкрити невичерпні запаси бури. Спочатку він вивозив її на мулах, а згодом проклав залізницю. На прибутки від продажу бури він скупив сотні тисяч квадратних миль будівельного лісу в надтихоокеанських штатах Каліфорнії, Орегоні й Вашингтоні Пізніше він зацікавився ще й політикою: підплачував державних діячів та суддів, удавався до політичних махінацій і зробився одним із найбільших промислових магнатів. Урешті-решт він упокоївся, усіма вшанований і сам в усьому розчарований. Ім'я його залишилося

брудною плямою в історії, але ж, крім імені, він залишив своїм чотирьом синам кількасот мільйонів, щоб було їм через що гризтися. Звади й сварки, що виникли поміж синами — судові, промислові й політичні — бавили ціле покоління каліфорнійців і закінчилися смертельною ворожнечею між чотирма братами.

Молодший із них, Теодор, уже в літньому віці, пережив-ши раптом моральну кризу, спродав свої скотарські ферми та перегонові стайні й ринувся в боротьбу з продажними верховодами рідного штату, зокрема з багатьма мільйонерами. Це була донкіхотська спроба викоренити гріх, що посіяв і викохав старий Дженкоб Сенгстер.

Мод Сенгстер була Теодорова старша дочка. Рід Сенгстерів неодмінно виводив чоловіків-забіяк, а жінок-красунь.

Мод не була винятком. Вона успадкувала від предків любов до пригод і, ще не дійшовши літ, накоїла такого, що ніяк не личило б панянці із її кола. Відданиця, яких пошукати — заміж вона, однак, не виходила. Відбувши подорож до Європи, не привезла звідти титулованого чоловіка. Та й у себе на батьківщині дала одкоша чималій кількості претендентів на свою руку. Вона була спортсменка, стала чемпіонкою штату з тенісу і бентежила світську пресу своїми ексцентричними витівками: то, заклавшись, пройшла пішки із Сан-Матео до Санта-Круса, то на змаганнях у Берлінгемі викликала сенсацію, зігравши в поло в складі чоловічої команди. До того ж вона цікавилася й малюванням і впорядила собі студію в Латинському кварталі Сан-Франциско.

Усе це було нічого, аж поки батько надумався втрутитись і в її особисте життя. Палко боронячи свою незалежність, вона ще не спіткала людини, якій радо б підкорилася, а залицяльники здавалися їй украй нудними, й обурена батьковим втручанням, вона кинула безповоротний виклик громадській думці: назовсім пішла з дому и стала працювати в «Санфранциському кур'єрі». Почала вона з двадцяти доларів на тиждень, але незабаром її платня дійшла до п'ятдесяти. Писала вона здебільшого про концерти, вистави

та вернісажі, хоч не відмовлялася і від суто репортерської праці, якщо передбачала цікавий матеріал. Їй пощастило взяти велике інтерв'ю у Моргана, тимчасом як із десяток нью-йоркських світил журналістики марно цього домагалися. У водолазному костюмі вона спускалася на дно океану біля Золотої Брами і летіла разом із Рудом, Людиною-Птахом, того дня, коли він побив усі рекорди на довготривалість польоту, дістався аж до Ріверсайда.

Проте не слід уявляти собі Мод Сенгстер суворою амазонкою. Навпаки, це була стрункa молода дівчина з сірими очима, років двадцяти трьох – чотирьох, середня на зріст, з на диво маленькими, особливо, як на спортсменку, руками й ногами. До того ж, на відміну від більшості спортсменок, вона вміла бути чарівно жіночною.

Доручення проінтерв'ювати Пата Глендона вона дістала на своє власне бажання. Мод Сенгстер ще жодного разу не бачила призового боксера, якщо не рахувати Боба Фіцсимонса, на котрого вона мимохідь кинула погляд на балу. Та й не було в неї особливого бажання бачити боксерів, принаймні доти, як Пат Глендон прибув до Сан-Франциско тренуватися до матчу з Натом Пауерсом. Тут заважила та репутація, що її Пат завдячував газетам.

«Предковічний Звір»! — на це варто подивитися! З газетних описів у Сенгстер склалося враження про нього, що це потвора, тупа, похмура й люта, чистий звір із глухої хащі. Щоправда, з фотографій цього не можна було сказати; але ж із них видно було, який він кремезний статурою, отож не дивно, якби він і іншими рисами скидався на людину-потвору.

І ось у погоджену зі Стюбнером годину вона в супроводі редакційного фотографа вирядилася до тренувальної зали Кліф-клубу.

А Стюбнер саме перебував у скруті. Пат збунтувався. Він сидів у кріслі боком, звісивши ногу з підлокітника, і поклав на коліна книжку Шекспірових сонетів палітуркою догори. Його обурювало сучасне жіноцтво.

— Чого це їм кортить усюди тицяти носа? — казав він. — Бокс — не їхня справа. Що вони можуть знати про бокс? Мені досить набридли й чоловіки-репортери. На мені візерунків нема. Навіщо їм мене розписувати? Я ніколи не красувався перед жінками в тренувальній залі, однаково, репортерки вони чи ні.

— Але ж вона зовсім не звичайний репортер, — заперечив Стюбнер. — Чув ти про Сенгстерів? Це ті мільйонери...

Пат кивнув головою.

— Ну так ось вона з цієї родини, з вищого кола, одне слово. Вона могла б без роботи любісінько собі жити, як би хотіла. Її батько коштує мільйонів п'ятдесят, а то й більше.

— То навіщо ж вона полізла в газету? Лише хліб відбирає в якогось бідака.

— Таж вона розійшлася з родичами, посварилася через щось саме тоді, як її батько заходився чистити Сан-Франциско. Пішла геть із дому й стала працювати. Але чуєш, Пате, пише вона чудово! Коли щось утне, з нею жоден газетяр у нас не зрівняється.

Пат виявив деяке зацікавлення, Стюбнер відкрив усі заставки.

— Вона й вірші пише, авжеж, розводить усяку там поезію, от як і ти. Але, певно, її вірші ліпші, бо вона видала їх цілу книжку. І про театр пише. Вона бере інтерв'ю в усіх визначних акторів, що приїздять до Сан-Франциско.

— Мені траплялось її ім'я в газетах, — зауважив Пат.

— Звичайно, траплялось. Це тобі велика честь, Пате, що вона про тебе напише. Ти не клопочи собі голови — я буду з тобою і викладу все, що їй треба. Сам знаєш, звичайна моя роль.

Пат вдячно подивився на менеджера.

— Загалом, Пате, пора вже тобі змиритися з усіма цими інтерв'ю. Це твій професійний обов'язок. Голосна реклама та ще й задурно. Ні за які гроші такої реклами не купиш. Преса зацікавлює публіку, публіка розкуповує квитки, а це дає нам наші прибутки.

Стюбнер зупинився й прислухався, а тоді глянув на годинника.

— Мабуть, це вона. Я вийду назустріч і приведу її сюди. Натякну їй, щоб не затягувала інтерв'ю. — На порозі він обернувся. — І поводься чемніше, Пате. Не ховайся в шкаралупу. Порозмовляй із нею трохи, не відмовчуйся, як вона що питатиме.

Пат відклав сонети, узяв газету і тільки поринув у читання, як тут увійшли Мод із Семом, і йому довелося підвестись. Зустріч їхня була несподіванкою для обох. Коли сині очі зустрілися із сірими, здалося, що юнак і дівчина подали одне до одного радісний виклик, ніби кожен раптом знайшов найбажаніше у світі. Але це тривало тільки мить. Обоє вони зовсім не такими уявляли одне одного, тож наступної миті й він, і вона зніяковіли. Вона, жінка, перша отямилася, хоч і знаку не подала, що оце тільки-но була збентежена.

Вона сама підійшла до нього. А він навіть не розумів, що говорив, коли їх знайомили. Нарешті він побачив перед собою жінку — ту, єдину! Він і гадки не мав, що такі на світі існують. Небагатьох жінок, що він їх досі завважував, годі було й порівнювати з цією. Він подумав, що про неї сказав би батько, і чи не таку, як оця, мав він на думці, коли радив міцно тримати обіруч? Пат нараз відчув, що тримає своєю рукою її руку, і подивився на неї із цікавістю й захопленням, дивуючись, яка вона тендітна.

А Мод тієї хвилини силкувалася приборкати в собі навіть відгомін першого інстинктивного поклику. Раптовий потяг до цього чужого чоловіка був дивним, ніколи досі незнаним для неї відчуттям. Але ж до кого? До цього «Предковічного Звіра», здорового тупого самця, що лупить кулаками таких самих тваринних самців, як і він сам! Але вона усміхнулася, помітивши, що він досі не випустив її руки.

— Будь ласка, відпустіть мою руку, містере Глендоне, — промовила вона. — Далебі ж, вона мені самій потрібна.

Він розгублено глянув на неї і, простеживши, куди дивились її очі, побачив затиснені пальці і так незграбно випустив їх, аж кров ринула йому до обличчя.

Вона помітила, як він почервонів, і раптом подумала, що він зовсім не подібний до того образу, що вона собі уявляла. Щоб звір міг так червоніти?! І їй дуже сподобалося, що він не став невимушено перепрошувати. Але ж як нецеремонно він пасе її очима! Утупився в неї, ніби остовпів, а щоки йому пашіли все гарячіше.

Тим часом Стюбнер уже подав їй стільця, і Глендон автоматично сів на свого.

— Він якнайкраще себе почуває, міс Сенгстер, якнайкраще, — почав менеджер. — Що, хіба не правда, Пате? Ти ж ніколи не почував себе краще?

Глендонові це було неприємно. Він спохмурнів і промовчав.

— Я давно уже хотіла познайомитися з вами, містере Глендоне, — сказала міс Сенгстер. — Я ніколи ще не інтерв'ювала боксера, тому ви мені вже пробачте, якщо не так візьмуся до справи.

— Може, ви б хотіли перше подивитися на нього в роботі? — запропонував менеджер. — А поки він переодягатиметься, я вам повідомлю всі нові дані про нього. Ми покличемо Волша, Пате, і покажемо міс декілька раундів.

— Нічого ми не покажемо! — чистим звіром огризнувся Глендон. — Продовжуйте ваше інтерв'ю, міс Сенгстер.

Та інтерв'ю щось не йшло. Розмову підтримував лише Стюбнер, і це страшенно дратувало Мод. Пат усе мовчав. Вона вивчала його тонке лице, широко поставлені ясні сині очі, гарної форми майже орлиний ніс, тверді невинні губи з лагідним і мужнім вигином у кутиках рота. На цьому обличчі не було й натяку на тупість. «Коли все, що про нього пишуть у газетах, правда, то його зовнішність дуже облудна», — вирішила вона подумки. Даремно шукала вона якоїсь прикмети звірячості, і так само даремно силкувалася втягти його в розмову. До того ж вона занадто мало знала про

призових боксерів і ринг, і досить було їй зачепити будь-яке цікаве для неї питання, як її перебивав Стюбнер струменем безперервних відомостей.

— Життя боксерське — це дуже цікаво, — сказала вона і, зітхаючи, додала. — Шкода, що я так погано його знаю. Ну, от скажіть мені, заради чого ви, власне, змагаєтеся. Про матеріальний бік справи я не кажу (останнє стосувалося Стюбнера). Вам бокс дає задоволення? Збуджує дух суперництва?.. Мені важко висловити свою думку, але ви повинні мені допомогти.

Цим разом Пат і Стюбнер заговорили водночас:

— Спочатку бокс мене не цікавив... — почав Пат.

І Стюбнер:

— Бачите, це було для нього надміру легко...

— ...Але потім, — повів далі Пат, — коли довелося змагатися з першорядними боксерами, справжніми майстрами, — коли вже я мусив більше...

— ...Докладати зусиль? — підказала вона.

— Атож, ви мене зрозуміли. — ...більше докладати зусиль, тоді мені стало далеко цікавіше. І все-таки бокс не заполонює мене так, як міг би. Бачите, кожен матч — це проблема, яку я повинен розв'язати своїм мозком і м'язами, хоч досі я щоразу наперед знав, який буде кінець змагання.

— Жодного сумнівного результату матчів, — гордо заявив Стюбнер. — Чистий нокаут не полишає місця на сумніви.

— Ось саме ця певність того, який буде кінець змагання, мабуть, і позбавляє мене всієї привабливості, що мусить бути в боксі, — закінчив Пат.

— Нічого, може, хоч у зустрічі із Джимом Генфордом ти розпалишся, — сказав менеджер.

Пат усміхнувся, але нічого не відповів.

— Розкажіть мені щось про себе, — напосідала Мод. — Ну от, що ви почуваєте під час змагання?

І тут Пат здивував свого менеджера, міс Сенгстер і себе самого, випаливши одним духом:

— Мені здається, що не варто говорити про це із вами. У мене таке відчуття, ніби є багато важливішого й цікавішого, про що нам слід би поговорити...

Він раптом зупинився, збагнувши, що це він каже, хоч і не усвідомивши, чому саме він так заговорив.

— Звичайно, звичайно! — запально підхопила вона. — Ви маєте рацію. Лише тоді й вийде цікаве інтерв'ю, коли побачиш справжнє обличчя людини...

Але Пат знову замовк, а Стюбнер заходився коло статистики. Він порівнював вагу, розмір і об'єм свого чемпіона із даними Сандо, Грізного Турка, Джефриза та інших сучасних важковаговиків. Це дуже мало цікавило Мод Сенгстер, і вона не крила своєї нудьги. Випадково її погляд зупинився на Шекспірових сонетах. Вона взяла книжку й запитливо підвела очі на Стюбнера.

— Це Патова, — пояснив той. — Це його коник — усякі вірші, кольорова фотографія, картинні галереї і таке інше. Тільки, боронь Боже, не пишіть про це в газетах, ви зіпсуєте всю його репутацію.

Вона докірливо глянула на Глендона, і той одразу зніяковів. Міс Сенгстер раптом почула себе чудово. Та цей несмілий юнак-велетень, один із королів боксу, припадає до віршів, відвідує музеї, цікавиться кольоровою фотографією! То який же він Предковічний Звір!? Вона зрозуміла, що і ніяковіє він, бо сором'язливий і вражливий вдачею, а не через своє недоумство. Сонети Шекспірові! Це справді цікаво. Але Стюбнер не дав їй скористатися з нагоди і знов учепився до статистики.

За кілька хвилин Мод мимохідь зробила найголовніший свій хід. Коли вона дізналася, що він читає сонети, первісний гострий потяг знову ожив у ній. Його чудовий стан прегарне обличчя, його невинні губи, ясний зір і високе чоло, не закрите коротко стриженим білявим волоссям, здоров'я й чистота, що пашіли від його істоти — усе це нестримно і майже проти її волі вабило дівчину до нього так, як ніколи жоден юнак її до себе не вабив. А проте вона не могла за-

бути тих брудних поголосок, що їй довелося почути лише напередодні в редакції газети.

— Ви маєте рацію, — сказала вона. — Ми з вами справді можемо поговорити про щось цікавіше. Ось мене турбує одна думка, і ви могли б допомогти мені з'ясувати, в чому тут річ. Ви допоможете?

Пат кивнув головою.

— Можна мені говорити цілком відверто? Без усяких манівців? Я не раз чула всілякі розмови про наперед визначені раунди, про заклади, ставки, хоч і не звертала на це особливої уваги. Однак мені здавалося, що люди вважають усякі шахрайські та махлярські штуки в боксі звичайнісіньким явищем. Але ось, коли я дивлюся на вас, наприклад, мені важко зрозуміти, як ви можете брати участь в ошуканстві. Я можу зрозуміти, що ви захоплюєтеся боксом, як спортом, або що ви йдете на змагання заради грошей, але мені в голові не вкладається...

— Та тут і вкладатись нема чому, — урвав її Стюбнер, тим часом як губи Патові склалися в лагідну поблажливу усмішку. — Усе це нікчемні теревені, дурні вигадки про підроблені змагання, про заздалегідь відомі наслідки й про все інше. Все це неправда, міс Сенгстер, запевняю вас. Краще-но дозвольте мені розповісти вам, як я відкрив Пата Глендона. Дістаю якось листа від його батька...

Проте Мод Сенгстер не далася перевести розмову на іншу тему і звернулася просто до Пата.

— Ось послухайте, я пам'ятаю один випадок. Це було кілька місяців тому. Хто брав участь у змаганні, я вже забула. Один співробітник «Кур'єра» сказав мені, що завтра має намір виграти великі гроші. Він не сказав, що сподівається виграти, а що він має намір! Він сказав, що йому на дещо натякнули і він забився на певне число раундів. Він прямо сказав мені, що матч закінчиться на дев'ятнадцятому раунді. Ця розмова була напередодні змагання. А другого дня він, тріумфуючи, заявив мені, що матч справді закінчився на дев'ятнадцятому раунді. Тоді мені це було байдуже, я тоді ще

не цікавилася боксом. Але тепер я ним цікавлюся. І цей факт цілком відповідає моєму досить невиразному уявленню про бокс. Отже, ви бачите, що це не самі лише теревені — хіба ж не так?

— Я пам'ятаю той матч, — сказав Глендон. — Виступали Оуен та Марчвезер. І його закінчено таки на дев'ятнадцятому раунді, Семе. А міс каже, що про цей раунд було відомо напередодні. Як ви це поясните, Семе?

— А як ти поясниш, коли людині поталанить дістати виграшного білета в лотереї? — ухилився від прямої відповіді Стюбнер, поспіхом збираючись на думці, що б його ще сказати. — У тім-то й річ! Люди, що вивчають умови й правила боксу, стан боксера, його досвід, дуже часто можуть визначити заздалегідь кількість раундів. Так само, як і ті, хто цікавиться гонами — буває, що ставлять сто проти одного — і виграють! І не забувай, на кожного вигравця припадає один бідолаха, що програв, що не вгадав точного числа раундів. Ні, міс Сенгстер, честю своєю запевняю вас, що в наш час наперед умовлених змагань... просто не буває!

— А ваша думка про це, містере Глендоне? — запитала вона.

— Він цілком згоден зі мною, — перехопив Стюбнер Патову відповідь. — Він знає, що всі мої слова — щира правда. Він усе своє життя змагався, чесно додержуючи правил. Авжеж-бо, Пате?

— Так, це правда, — підтвердив Пат, і, як це не дивно, Мод Сенгстер повірила, що він не бреше. Вона провела рукою по лобі, ніби проганяючи нав'язливий сумнів.

— Слухайте сюди, — промовила вона. — Учора ввечері той самий співробітник сказав мені, що йому відомо, на якому раунді скінчиться і ваш наступний матч.

Стюбнер так розгубився, що не знав, на яку й ступити, добре, хоч Глендон звільнив його від відповіді.

— Ваш співробітник бреше! — аж гримнув Пат.

— Але ж той раз він не збрехав, — прийняла вона його виклик.

— А на якому раунді, казав він, скінчиться моє змагання з Натом Пауерсом?

Але тут Стюбнер утрутився так хутко, що вона не встигла відповісти.

— Це бридня, Пате! — скрикнув він. — Досить уже! Це звичайні плітки, теревені! Краще закінчуймо інтерв'ю.

Глендоп навіть не слухав. Очі його не відривалися від Сенгстер і з привітно-синіх зробилися суворими й владними. Вона певна була, що натрапила на щось надзвичайно важливе й разюче, на щось таке, чим відразу з'ясуються всі її сумніви. Водночас владність його голосу й погляд примусили її затремтіти. Перед нею був справжній мужній чоловік. Такий зуміє подолати життя і взяти від нього те, що йому потрібно.

— То який раунд назвав ваш співробітник? — знову запитав Глендон.

— Ради всього святого, Пате, годі про ці дурниці! — знову перебив Стюбнер.

— Дайте ж мені змогу відповісти, — промовила Мод Сенгстер.

— Я гадаю, що можу й сам поговорити із міс Сенгстер, — додав Глендон. — Вийдіть звідси, Семе. Ідіть залагодьте із фотографом.

Хвильку вони мовчки й напружено дивились один на одного, а тоді менеджер поволі рушив до дверей, відчинив їх, але не вийшов, прислухаючись до розмови, він став на порозі.

— То який же раунд?

— Сподіваюся, я не помилюсь, — тремтячим голосом відповіла Мод, — але, здається, він назвав шістнадцятий раунд.

Вона побачила, як на Глендоновому обличчі відбилися подив і гнів, і перехопила повний докору й обурення погляд, що його кинув юнак на Стюбнера. Мод зрозуміла, що удар влучив.

Глендон мав усі підстави розгніватися. Він пам'ятав, що, обговорюючи майбутній матч зі Стюбнером, вони вирішили

дати публіці чим цікавіше видовище за її гроші, але не затягувати занадто змагання і закінчити його на шістнадцятому раунді. І ось приходить жінка з газети і називає саме цей раунд!

Стюбнер на порозі якось укляк і пополотнів, вочевидь, ледь себе стримуючи.

— Я поговорю з вами пізніше, — звернувся до нього Пат. — А поки що зачиніть за собою двері.

Двері зачинились, і вони залишилися самі. Глендон мовчав. На обличчі його виразно можна було прочитати збентеження й прикрість.

— Ну, то як? — запитала вона.

Він підвівся, глянув на неї згори, потім знову сів і став кусати пересохлі губи.

— Я можу сказати лише ось що, — промовив він рішуче. — Матч не скінчиться на шістнадцятому раунді.

Вона промовчала, але її недовірлива й глузлива посмішка образила його.

— Ось почекайте, міс Сенгстер, і ви побачите, що ваш співробітник помилився.

— Ви хочете сказати, що зміните програму? — зачіпливо спитала вона.

Гострота її тону примусила його здригнутися.

— Я не звик брехати, — холодно відказав він, — навіть жінкам.

— Ви мені й не збрехали. Але ж ви не заперечуєте, що програму буде змінено. Може, це й дурість із мого боку, містере Глендоне, але я не бачу різниці, на тому чи на якомусь іншому раунді закінчиться матч. Важливо, що цей раунд заздалегідь визначено, і дехто про нього знає.

— Я назву цей раунд тільки вам, і жодна інша душа в цілому світі не знатиме його.

Вона знизала плечима й посміхнулася.

— Оце так само, як і визначення переможця на гонах, правда? Але я все-таки не остаточно дурна й розумію, що тут щось негаразд. Чому ви розсердилися, коли я назвала вам

останній раунд? Чому ви розгнівалися на свого менеджера? Чому випровадили його з кімнати?

Замість відповіді Глендон підійшов до вікна, немов щоб подивитися на вулицю, але, змінивши свій намір, обернувся до неї. Вона, не дивлячись, відчула, що він вивчає її обличчя. Потім він повернувся до свого місця й сів.

— Ви підтвердили, що не збрехав я вам, міс Сенгстер, і ви мали рацію. Я не брехав. — Пат зупинився, підшукуючи слова, щоб найкраще все з'ясувати. — Можете ви повірити тому, що я вам розповім? Повірити на слово... призовому боксерові?

Вона повагом кивнула головою, глянувши йому просто в очі, певна, що він їй скаже саму лише правду.

— Я завжди бився правильно й чесно. Я ніколи в житті не торкався нечистих грошей і не вдавався до нечесних оборудок. З цього я й починатиму. Ви мене страшенно збентежили своїми словами. Не знаю, як це все зрозуміти. І не можу так одразу все це з'ясувати. Я нічого не розумію, але це непевна історія, і нікуди від цього не дінешся. Ось це мене й непокоїть. Бачите, ми зі Стюбнером справді обговорювали цей матч і вирішили — між собою, звісно — що я закінчу його на шістнадцятому раунді. Аж тут приходите ви й називаєте цей самий раунд. Відкіля ваш редактор міг це знати? Не від мене, певна річ. Тоді — Стюбнер прохопився?.. Або... — Він раптом примовк задумливо. — Або, може, ваш співробітник дуже влучно відгадує. Наразі я не можу розв'язати цієї загадки. Мені треба буде придивитись, почекати, зрозуміти, що тут до чого. Але все, що я вам сказав, щира правда, і ось вам на доказ моя рука.

Він знов підвівся на весь зріст і підійшов до Мод. Вона встала йому назустріч, і він своєю великою долонею стис її маленьку руку. Глянувши одне одному просто в очі, обоє мимохіть подивилися й на сплетені руки. Мод зроду-віку ще так ясно не відчувала своєї жіночності. Промовиста символічність цих двох рук — її, ніжної та тендітної, і його, великої та дужої — була разюча.

— Вам легко зробити боляче, — озвався він перший, і вона відчула, як пестливо послабшав потиск його руки.

Їй раптом згадалася історія про прусського короля та його велетнів-гвардійців і, засміявшись із вигадливості своїх асоціацій, вона відняла руку.

— Я дуже радий, що ви сьогодні тут побували, — сказав він і одразу поспішив незграбно пояснювати свої слова, в той час, як захоплення, що світилося йому в очах, говорило щось зовсім інше. — Я хочу сказати, що ви, можливо, відкрили мені очі на всякі бридотні махінації, які снували тут круг мене.

— Але ви здивували мене, — напосідала вона. — Мені здавалося, що призовий бокс не буває без фальшувань і що це річ очевидна. А тепер я не можу зрозуміти, як це ви — один із головних представників боксу — нічогісінько про це не знаєте. Я була певна, що вам усе це добре відомо, а тепер ви переконали мене, що навіть і на думку вам таке не спадало! Ні, ви таки, мабуть, не подібні до інших боксерів.

Він притакнув головою.

— Цим, либонь, і можна все з'ясувати. От що буває, коли уникаєш товариства інших боксерів, тренерів та загалом усіх цих аматорів боксу. Їм неважко було замазувати мені полудою очі. Але тепер я переконався, наскільки мені очі замазано. Ви розумієте, я мушу довідатися про це хоча б заради самого себе.

— Щоб тоді змінити?.. — запитала вона схвильовано, повна віри в те, що він досягне будь-чого, якби тільки захотів.

— Ні, покинути все це! Якщо гра нечесна, я не хочу мати з нею нічого спільного. Проте одна річ певна: завтрашнє змагання з Натом Пауерсом не закінчиться на шістнадцятому раунді. Якщо й справді вашого співробітника хтось попередив, то нехай усі вони шиються в дурні. Замість збити його на шістнадцятому раунді, я дотягну матч до двадцятого. Ось побачите.

— Отже, в редакції нічого мені не казати? — Вона вже підвелася, збираючись виходити.

— Звичайно, ні. Якщо це він так гадає — нехай спробує щастя. А якщо тут якась махінація — то він заслужив на програш. Але хай це буде маленькою таємницею між нами двома. Знаєте, що я зроблю? Я назву вам раунд. Не буду тягти до двадцятого раунду. Зіб'ю Пата Пауерса на вісімнадцятому.

— Я нікому й слова не скажу, — запевнила вона.

— Мені треба попросити вас ще в одній справі, — нерішуче промовив він. — Можливо, це буде дуже велика послуга.

Обличчя її засвідчило згоду, і він повів далі:

— Я розумію, що ви не напишете в інтерв'ю про всі ці махінації. Але я просив би більшого. Мені б хотілося, щоб ви взагалі не друкували інтерв'ю зі мною.

Вона хутко глянула на нього проникливими сірими очима й несподівано для самої себе відповіла:

— Звісно, я цього не надрукую. Я жодного рядка не напишу в газету.

— Я так і знав, — просто сказав він.

У першу мить вона була розчарована його словами, але одразу ж їй стало радісно, що він і не починав дякувати. Вона відчула, що він надає зовсім іншого значення їхній короткій зустрічі, і сміливо вирішила все з'ясувати.

— Як ви могли це знати? — поцікавилась вона.

— Не знаю. — Він знизав плечима. — Я не годен пояснити. От просто знав, та й уже. Мені здається, я взагалі тепер знаю дуже багато і про вас, і про себе.

— Але чому вам не хочеться, щоб надрукували інтерв'ю? Он ваш менеджер каже, що це чудова реклама.

— Я знаю, — поволі заговорив він. — Але я не хочу знайомитися з вами в такий спосіб. Мені було б прикро побачити це інтерв'ю в газеті. Мені не хочеться думати, ніби нас звела наша з вами професійна робота. Я волів би згадувати нашу зустріч, як просто зустріч двох людей, юнака і дівчини. Не знаю, чи розумієте ви, що я хочу цим сказати.

Але я так відчуваю. Я хочу, щоб ми саме так і згадували цю нашу зустріч.

І коли він говорив, в очах його світився вираз, з яким юнак дивиться на дівчину. Вона відчувала його силу, його порив, і їй самій було дивно, що вона неспроможна вимовити й слова — і то перед людиною, яку знали за соромливу й мовчазну! Ні, він-таки вмів підходити до самої суті справи, міг говорити куди переконливіше за більшість людей. Але найсильніше вразила Мод її власна впевненість у простодушній його щирості та безпосередності.

Пат провів її до машини і на прощання знову здивував. Тиснучи їй руку, він раптом сказав:

— Ми з вами ще побачимося. Я дуже прагну цього. Я відчуваю, що останнього слова ми ще не сказали одне одному.

Коли машина рушила, вона призналася собі, що відчуває те саме. Вона бо ще не зрозуміла до кінця цього Предковічного Звіра й короля боксерів, цього чоловіка, що її хвилював, Пата Глендона.

Повернувшись до тренувальної, Глендон побачив збентеженого й роздратованого менеджера.

— Чому це ти мене висадив? — спитав він. — Ми загинули! Чорт батька зна, якої каші ти наварив! Ти ще й разу не розмовляв з інтерв'юєрами віч-на-віч. Ось побачиш, яке інтерв'ю буде в газеті!

Глендон глянув на нього холодно й глузливо, обернувся до дверей рушати, але роздумав.

— Ніякого інтерв'ю не буде, — заявив він. Стюбнер здивовано звів брови.

— Я попрохав її про це, — пояснив Глендон.

Стюбнер обурився:

— Дурна вона випустити з рук таку сенсацію!

Від Глендона повіяло холодом, і голос його забринів гостро й неприємно:

— Інтерв'ю не буде. Так вона сказала. Ви що, сумніваєтесь в її правдивості?

Очі йому загорілися давнім ірландським вогнем, а кулаки мимоволі гнівно стислися. Стюбнер, знаючи силу цих кулаків і вдачу цієї людини, не посмів далі висловлювати свої сумніви.

VII

Стюбнерові не треба було багато часу, щоб доміркуватися, що Глендон має намір продовжити матч, хоча до якого саме раунду, він так і не дізнався. Тим-то Сем не став дурно гаяти часу і нишком перемовив із Натом Пауерсом та його менеджером. За Пауерса ставила своя партія, та той синдикат гравців, куди входив Сем, теж не можна було позбавити виграшу.

Того вечора, коли відбувся матч, Мод Сенгстер наважилася на відчайдушне порушення правил пристойності, але її вчинок не викрили і ніхто сторонній про нього не довідався. Під опікою співробітника редакції вона пройшла на місце біля самого рингу. Чоловічий капелюх із широкими спущеними крисами затуляв волосся та чоло, а довге чоловіче пальто закривало її до п'ят. У гущі натовпу ніхто нічого не помітив; навіть репортери на місцях, приділених для преси, не впізнали її, хоч і сиділи саме навпроти. Попереднього змагання другорядних боксерів, згідно з новими правилами, тепер не бувало, і ледве встигла Мод сісти на місце, як публіка криками й оплесками привітала вихід Ната Пауерса. В оточені секундантів він ішов бічним проходом; коли дівчина побачила його дебелу постать, її пройняло страхом. Але Нат так легко шугнув під канатом, ніби важив удвічі менше ніж насправді. Хоч він і посміхався на гучне вітання зали, гарним його аж ніяк неможна було назвати. Усе в ньому свідчило про жорстокість, притаманну його фахові: і спотворені вуха, і вдавлене перенісся, де навіть вправність хірургів неспроможна була повернути поламаним хрящами їхню первісну форму.

Нові вітальні вигуки й оплески сповістили, що з'явився Глендон, і вона жадібно дивилася на нього, поки він перелізав попід канатом і йшов у свій куток. Провели нудну церемонію рекомендацій, взаємних вітань та винників, і лише тоді супротивники поскидали халати й лишилися в самих лише трико. Згори на них падало яскраве біле світло юпітерів — це готувалися до роботи кінооператори.

Дивлячись на обох супротивників, таких різних, Мод угадувала, що Глендон був продукт високої культури, а Пауерс — предковічний звір. Обидва вирізнялися своїми рисами: Глендон був витончений лицем, увесь плавний, дужий, прегарний, тоді як Пауерс мав грубо асиметричне тіло, що густо поросло волоссям.

Коли вони застигли перед кінокамерою, погляд Глендонів, перебігаючи попід канатом, раптом зупинився на Мод. Глендон і знаку не подав, але серце дівчини швидко закалатало: вона зрозуміла, що він пізнав її. Ще за хвилину прозвучав гонг, і суддя вигукнув: «Починайте!»

Це був прегарний бій. Ні крові, ні брутальних ударів, суперники боролися спритно і вправно. Половину першого раунду вони тільки намацували один одного, але Мод хвилювали навіть ці фальшиві випади й удари рукавицею. А потім, коли настала пора серйозних сутичок, Мод так запалилася, що колега мусив раз у раз торкатися її плеча, щоб нагадати їй, хто вона і де перебуває.

Пауерс боровся легко й чисто, як це й личило героєві пів сотні змагань, і захоплені прихильники вітали оплесками кожен його вправний випад. Проте він не витрачав дурно сили, і лише іноді робив сміливі випади — тоді публіка, ревучи, схоплювалася з місць, мавши надію, що він ось-ось переможе супротивника.

В один із таких моментів, коли недосвідчене око Мод не помітило поважної небезпеки, якої щойно уник Глендон, співробітник редакції нахилився до неї і сказав:

— Пат однаково переможе. Він щасливець, і нікому не таланило перемогти його. Але Пауерса він нокаутує не раніше як на шістнадцятому раунді.

— А може, й пізніше? — підшкильнула Мод.

Вона мало не засміялася, слухаючи такі впевнені слова свого супутника: адже вона знала найкраще за всіх!

Пауерс, своєю звичкою, безперервно наступав, і Глендон охоче пристав на його тактику. Він чудово захищався і лише зрідка, щоб підтримати зацікавленість глядачів, переходив у наступ. Щодо Пауерса, то він знав, що на його долю випадає бути нокаутованим, але він занадто довго виступав на рингу й розумів, що не варто відмовлятись від перемоги, якби така нагода. Не раз його самого ошукано й зраджено — тож чого він має маніжитися з іншими? Якби пощастило, він пішов би на все, щоб лише нокаутувати супротивника, а синдикат — нехай собі хоч і повіситься. Уміла газетна реклама запевнила публіку, що Глендон-молодший зустрів нарешті дужчого суперника. Але в душі Пауерс добре усвідомлював, що цього разу він, Нат, зійшовся зі своїм переможцем. У цій боротьбі він часто відчував силу Патових ударів і знав, що супротивник навмисне стримує себе.

Для самого Глендона кілька разів протягом матчу надходили такі моменти, коли найменший прогріх або помилка могли підставити його під важкий, наче молотом, удар супротивника, і завдати йому поразки. Але він мав феноменальну здібність точно визначати час і відстань, і його віру в себе не порушив жоден із скрутних моментів, що таки траплялися. Його й разу ще не переможено, і завжди він остільки почував себе сильнішим від супротивника, що йому й на думку не спадала можливість поразки.

Наприкінці п'ятнадцятого раунду обидва боксери були ще в чудовій формі, тільки Пауерс дихав трохи важче, ніж зазвичай, і чимало глядачів із передніх рядів уже закладалися, що він видихається.

За хвильку перед тим, як мав прозвучати гонг на шістнадцятий раунд, Стюбнер, схилившись до Глендона, що сидів у кутку, прошепотів на вухо:

— Покладеш його зараз, га?

Глендон лише труснув головою й глузливо зареготався у вічі сполоханому менеджерові.

Тільки-но вдарив гонг, як Глендон здивовано побачив, що Нат Пауерс ніби з ланцюга зірвався. З першої ж секунди це був якийсь ураган ударів, і Глендон насилу уникав серйозних ушкоджень. Він викручувався, відступав убік, але тільки доходив до середини рингу, як супротивник новими випадами знов притискав його до канатів. Не раз Пауерс давав йому нагоду завдати вирішального удару, але Глендон свій блискавичний нокаут приберігав для вісімнадцятого раунду. За весь матч він жодного разу не надав повної сили своєму ударові.

Цілих дві хвилини Пауерс люто й без угаву нападав на нього. Ще хвилина і раунд закінчиться, а синдикат гравців зазнає поразки. Але цій хвилині не судилося так просто минути. Ось супротивники зійшлися посередині рингу — у звичайнісінькому клінчі, як уже не раз бувало — тільки й різниці, що Пауерс лютував страшенно. Глендон відсторонив його лівою рукою, ефектним, хоч і слабеньким ударом в обличчя. Таких ударів він завдавав чимало протягом цього матчу. Але тут, на превелике своє диво, він помітив, як Пауерс одразу знесилів і осів на підлогу, немов його підігнуті ноги відмовлялися підтримувати таке незграбне тіло. Він важко гепнув додолу, перекотився на бік і завмер із заплющеними очима. Суддя, нахилившись над ним, відлічував секунди.

На слові «дев'ять» Пауерс стрепенувся, даремно силкуючись звестися па ноги.

— Десять — і аут! — вигукнув суддя.

Він схопив Глендонову руку й підніс високо догори, даючи ошаленілій публіці знак, що Глендон переміг.

Уперше за свою боксерську кар'єру Глендон розгубився на рингу. Його удар не був нокаутом, він міг би присягнутися. Удар прийшовся не по щелепі, а по обличчі, він це напевне знав. Такий удар цілком безпечний. Але ось супротивник його так майстерно гепнувся на підлогу й розіграв увесь нокаут! Для глядачів це, без сумніву, був нокаут, і кінооператор зафіксував це ошуканство на плівці. Той газетяр, виявляється, не помилився. Але ж таке шахрайство!

Глендон попід канати глянув на обличчя Мод Сенгстер. Вона дивилася просто на нього, та очі її були холодні й чужі — вона ніби й не впізнавала його, ніби й зовсім не бачила. Поки він дивився на неї, вона байдуже одвернулася й сказала щось своєму сусідові.

Пауерсові секунданти винесли переможеного на руках він непорушно розпростерся безживною масою. А секунданти Глендона підходили до нього поздоровити й зняти рукавиці. Але їх випередив Стюбнер. Його обличчя сяяло; схопивши обіруч праву Глендонову рукавицю, він скрикнув:

— Молодець, Пате! Я знав, що ти це зробиш!

Глендон вирвав руку, і вперше за всі спільно прожиті роки менеджер почув від нього лайку.

— Геть до біса! — буркнув він і простяг руки секундантам, щоб зняли рукавиці.

VIII

Того вечора Мод Сенгстер, вислухавши запевнення свого колеги, що чесних боксерів не існує, поплакала тихенько край ліжка, потім розгнівалася й лягла спочивати з огидою до себе, до призових боксерів і до всього світу. Наступного дня вона заходилася писати статтю про Генрі Аддісона, яку їй не судилося закінчити. Працювала вона в невеличкому кабінеті, виділеному для неї в редакції газети. Припинивши на хвилину писати, Мод глянула на заголовок денного випуску, де сповіщалося про майбутній матч Глендона з Томом

Кенемом. Раптом до кімнати ввійшов хлопчина-кур'єр і подав їй візитівку. Вона прочитала ім'я: «Пат Глендон».

— Скажи йому, що я не маю часу, — наказала вона хлопчині.

За хвильку той повернувся.

— Він каже, що однаково сюди ввійде, але йому б хотілося мати ваш дозвіл.

— А ти сказав йому, що я не маю часу? — спитала вона.

— Так, мем. Але він каже, що однаково ввійде.

Вона мовчала, і хлопчина в захопленні від настирливості відвідувача, хапаючись, казав далі:

— Я знаю його. Він найдужчий за всіх. Якби він захотів, то міг би розтрощити всю редакцію. То Глендон-молодший, той, що вчора переміг у матчі.

— Ну що ж, поклич його. Нам не треба, щоб він розтрощив усю редакцію.

Коли Глендон увійшов, Мод навіть не привіталася з ним. Похмура й холодна, як непогожа днина, вона не запросила його сісти, не підвела на нього очей. Вона й далі сиділа за столом, боком до гостя, і чекала, щоб він виклав причину своїх відвідин. Пат і знаку не подав, як його образило її зневажливе ставлення, і з самого порога почав:

— Мені треба поговорити з вами. Про вчорашній матч... Він закінчився на тому самому раунді.

Мод знизала плечима.

— Я так і знала.

— Ні, ви не знали, — заперечив він. — Ви не знали, я теж не знав.

Вона, обернувшись, знуджено глянула на нього.

— Та чи варто про це згадувати? — кинула вона. — Призовий бокс — це призовий бокс, і всім нам відомо, що він означає. Отож матч і закінчено на тому раунді, що я вам назвала.

— Так, це правда, — погодився він. — Але ж ви знали, що так не буде! На цілому світі лише ви та я знали, що Пауерс не матиме нокауту на шістнадцятому раунді.

Вона мовчала.

— Адже ви це знали, правда? — Його голос звучав владно. Вона все ще не озивалася, і він підійшов до неї ближче. — Відповідайте мені: ви знали?

Вона кивнула головою.

— Але його нокаут стався-таки на тому раунді, — наполягала вона.

— Ні. Ніякого нокауту взагалі не було. Ви розумієте? Я вам розкажу, в чім тут річ, а ви мене вислухайте. Я вам не збрехав. Ви зрозуміли мене? Я вам не збрехав. Я був дурнем, і вони обдурили мене й вас укупі зі мною. Вам здається, що ви бачили, як він дістав нокаут. Але мій удар був заслабкий для цього. Я навіть не влучив у те місце. Пауерс прикинувся, ніби дістав його. Він розіграв фальшивий нокаут!

Він зупинився і з надією подивився на неї. Відчувши раптом як забилося її серце, яке тремтіння її охопило. Вона зрозуміла, що вірить йому. Тепла хвиля щастя линула на неї, коли повернулася довіра до цієї чужої людини, яку вона бачить лише вдруге в житті.

— Ну то як? — спитав він, і знову Мод затремтіла, відчувши хвилю тої снаги, що йшла від нього.

Вона підвелася й подала йому руку.

— Я вірю вам, — промовила вона. — І я рада, дуже рада.

Потиск руки тривав довше, ніж годилося зазвичай. Пат дивився на Мод палкими очима, і її очі мимохіть загорілися у відповідь. «Ніколи ще не існувало такої людини!» — промайнуло їй у думці. Вона перша спустила погляд; його очі простежили за ним, і знов, як і під час першої своєї зустрічі, обоє подивилися на свої міцно стиснені руки. Несвідомо Пат усім тілом подався до неї, немов бажаючи обійняти її, але врешті з помітним зусиллям він опанував себе. Вона зрозуміла це й відчула, як здригнулася його рука, притягаючи її до себе. Раптом у неї в душі зродилося бажання скоритися йому, всевладне бажання бути ув'язненою міцними обіймами цих рук. Вона знала, що не стала б опиратися, якби він виявився настирливішим. Голова їй паморочила-

ся, але він стримався і стиснув її пальці так, аж ледве не розчавив їх, а тоді відпустив руку, мало не відштовхнувши дівчину від себе.

— Боже! — зітхнув він. — Та ж вас створено для мене!

Він одвернувся вбік, проводячи долонею по чолу. Вона знала, що зненавидить його назавжди, якщо він насмілиться промурмотіти хоч слово пробачення або пояснення. Але Пат, здавалося, мав непомильний інстинкт щодо неї. Вона сіла на своє місце, а він переставив стільця так, щоб мати її перед очима.

— Вчора я весь вечір пробув у турецьких лазнях, — почав він. — Я послав по одного старого колишнього боксера. Він давній друг мого батька. Я знав, що для нього нема ніяких таємниць у боксі, і примусив його говорити. Але найдивніше, що він ніяк не хотів повірити, ніби я нічого цього не знаю. Він назвав мене лісовим звірям, воно і правда. Я виріс у лісі і самий ліс тільки й знаю.

Так ось учора я багато про що довідався від цього старого. Бокс ще брудніший, ніж ви говорили. Здається, що всі, причетні до нього, шахраї. Урядовці, що видають дозвіл на матч, деруть хабарі з розпорядників, а розпорядники, менеджери та боксери деруть, що тільки мога, і один з одного, і з публіки. Усе це — ціла складна система.

З другого боку, вони завжди... — ви знаєте, що це таке «подвійна гра»?..

Вона кивнула.

— Ага, так отже, вони завжди ведуть подвійну гру і не минають нагоди обмахляти й один одного.

Від розповіді старого мені аж памороки забило. А я роками жив у цьому оточенні й нічогісінько не знав!Я й справді був лісовим звірям. Тепер лише я побачив, як мене піддурювано. Я такий дужий, що ніхто не міг мене збити. Я неодмінно перемагав. А завдяки Стюбнерові весь бруд від мене приховували. Сьогодні вранці я притис до стінки Спайдера Волша й примусив його заговорити. Бачите, він був мій перший тренер і виконував усі Стюбнерові інструкції. Вони

увесь час усе від мене приховували. Та я ж не водився з іншими боксерами, з аматорами, у вільний час ходив на полювання, по рибу, порався зі своєю кольоровою фотографією і все таке. Ви знаєте, як Волш та Стюбнер називали мене поміж собою? «Дівчинкою»! Я лише сьогодні довідався про це від Волша. На мене це прізвисько подіяло так, ніби мені зуба вирвано. Але ж хіба воно не правда? Я таки й був — темним ягням.

Стюбнер увесь час використовував мене для своїх брудних шахрайств, лише я нічого не знав про це. Тепер я бачу, коли оглядаюся назад, як усе те було придумано. Але, розумієте, бокс занадто мало цікавив мене, тож я й не мав жодної підозри. Народився я зі здоровим тілом і розсудливим мозком, зріс на волі, вивчився справи своєї від батька, який знав бокс краще, ніж будь-хто з живих і померлих боксерів. Змагання проходили в мене страшенно легко. Бокс не захоплював мене цілком — я ж бо завше знав, яким буде кінець матчу. Але тепер — край усьому.

Мод мовчки показала на заголовний рядок газети, що сповіщав про майбутній матч із Томом Кенемом.

— Це Стюбнерова робота, — відповів Пат. — Змагання з Кенемом передбачалося влаштувати ще декілька місяців тому. Але мені до цього байдуже. Я тікаю в гори. З мене досить.

Вона глянула на недописану статтю на столі й зітхнула.

— Як чоловіки порядкують своїм життям! — сказала вона. — Вони господарі в житті. Роблять усе, що їм хочеться...

— З усього, що я про вас чув, — урвав її він, — я дійшов висновку, що й ви робили все так, як вам хотілося, тим-то ви мені й сподобались. Але найбільше мене з від початку вразило, що ми з вами так розуміємо одне одного.

Він раптом замовк і глянув на неї палкими очима.

— Гаразд, одне я все ж таки завдячую рингові, — сказав він далі. — Що ми з вами познайомились. А коли знаходиш її, справжню жінку, ту єдину, то мусиш схопити її обіруч і не випускати. Слухайте, нумо, поїдьмо разом у гори?

Це було несподівано, як грім, але вона відчула, що весь час чекала на це. Серце їй калатало так, аж боляче зробилося, але біль цей був чарівний. Ось воно, нарешті, те саме щастя, просте й безпосереднє. І раптом усе це їй здалося сном. Такого не трапляється в сучасних редакціях! Хіба так освідчуються в коханні? Таке буває лише на сцені та в книжках!

Він підвівся й простяг до неї обидві руки.

— Я не зважуюся, — прошепотіла вона ніби сама до себе, — я не зважуюся...

При цих словах його очі ніби шпигнули її виразом презирства, і він сказав, не криючи недовіри:

— Ви б на все зважилися, лише захотіли б, я знаю. Ви хочете?

Вона підвелася, заточуючись, наче уві сні. У неї промайнула думка, чи це не гіпноз? Треба оглянутися й подивитись на знайомі речі в кімнаті, щоб повернутися до дійсності. Але вона не могла відвести очей від Пата. І не могла вимовити ані слова.

Він підійшов і став поруч, його рука лягла їй на плече, і вона мимоволі пригорнулась до нього. Усе це було вві сні, і вона більше не могла ні про що думати.

Це був виклик життю. Він мав рацію. Вона завжди зважувалась, коли хотіла. І вона таки хоче. Він уже допомагав їй одягатися. Ось вона прикріпила шпильками капелюшка. І ще не усвідомивши нічого, вона побачила, що виходить разом із ним із редакції. Нараз їй пригадалася «Утеча герцогині», «Пам'ятник та статуя». Тоді прийшли на пам'ять рядки поезії.

— «Куди ж подівсь Уорен?» — прошепотіла вона.

— «На горах він чи в морі?» — прошепотів він у відповідь.

Подібність їхніх переживань і спільність думок були для неї наче виправданням її безумства.

Ступивши на вулицю, він підніс руку зупинити таксі, але вона доторком руки зупинила його.

— Куди ми їдемо? — насилу переводячи дух, запитала вона.

— На вокзал. Ми саме встигнемо на поїзд до Сакраменто.

— Але ж я не можу так їхати, — заперечила вона. — У мене... у мене нема навіть хусточки на зміну!

Він спершу знов підніс руку, і лише тоді відповів:

— Усе купимо в Сакраменто. Ми там поберемося і вечірнім потягом вирушимо на північ. Я протелеграфую про все з дороги.

Коли машина підкотила до них, вона хутко перебігла поглядом знайомою вулицею, знайомою юрбою, а потім із раптовою тривогою подивилася в очі Глендонові.

— Але ж я нічого про вас не знаю! — промовила вона.

— Ми знаємо одне про одного чисто все! — була відповідь.

Його рука підтримувала й вела її, коли вона поставила ногу на підніжку. Одразу потому дверцята хряснули, він був уже поруч із нею, і машина мчала Маркіт-стрит. Він обняв її, пригорнув до себе й поцілував. Коли вона знову глянула на нього, то побачила, що його обличчя повільно шаріється.

— Я... я чув, що існує мистецтво... мистецтво поцілунку, — прошепотів він. — Я сам нічого цього не вмію, але я навчуся. Бачите, ви... ви перша жінка, яку я поцілував за все своє життя.

IX

Там, де вищерблений шпиль скелі підноситься понад хащею правічного лісу, прилягли чоловік і жінка. Унизу на узліссі паслися припнуті коні. До кожного сідла було прив'язано по два невеличких подорожніх мішка. Дерева були височенні всі, як одне. На сотні футів тяглися вони до неба, а в перерізі мали вісім, десять, дванадцять, а то й ще більше футів. Увесь ранок верхівці продиралися ущелиною крізь незайману хащу, і ця скеля була першим місцем, куди вони могли вийти з лісу, щоб ним помилуватися.

Під ними й далі всюди, куди тільки око сягало, кряж за кряжем стелилися гори в серпанку жовтогарячої імли. Здавалося, кінця-краю нема цим гірським пасмам. Вони підносилися одно за одним аж до самої туманної смуги край обрію, а за ними неясно вгадувались усе нові й нові гори. Ні галявин, ні прорубів у лісі не було: незайманий одвічний ліс укривав своїм буйним зелом цю землю на північ і південь, на схід і захід.

Вони лежали на скелі, замилувані в краєвиді, і чоловік міцно стискав жінчину руку. Це був їхній медовий місяць, і вони справляли його в гущавині секвойного лісу в Мендосино. Дісталися вони сюди кіньми, з подорожніми мішками біля сідла, від самої Шасти і подорожували лісовими нетрями й пущами без певного плану — просто їхали вперед, поки не спадало на думку звернути кудись убік. Одяг їхній був простим й невишуканим: на ній верховий костюм захисного кольору, а на ньому комбінезон і вовняна сорочка, відкрита біля засмаглої шиї. Високий на зріст і дужий, він неначе й створений був, щоб жити серед цих лісових велетнів, і для неї жити поруч із ним у його лісі було справжнім щастям.

— Знаєш, мій велетню, — сказала вона, зводячись на лікті, щоб глянути на нього, — тут ще дивовижніше, ніж ти обіцяв. І ми разом із тобою удвох пройдемо ці ліси!

— А ще скільки нам треба разом обійти на світі! — додав він і, повернувшись, узяв її руку в обидві долоні.

— Але спершу ми оглянемо все тут, — наполягала вона. — Мені здається, ніколи не набридне в цьому лісі... Удвох із тобою!

Він легко підвівся, сів і посадив її собі на коліна.

— Любий мій, — прошепотіла вона. — А я вже втратила була надію знайти таку людину.

— А я ніколи й не думав про це. Певно, весь час знав, що знайду тебе. Ти рада?

Замість відповіді вона злегка обхопила рукою його шию, і обоє довго мовчки сиділи, милуючись видовищем величезних лісів, і мріяли.

— Пригадуєш, я розповідав тобі, як утікав від рудоволосої вчительки? Отоді я вперше сюди потрапив. Я йшов пішки, але сорок чи п'ятдесят миль на день здавалося мені забавкою. Я був наче справжній індіянин. Я тоді й гадки не мав, що знайду тебе. Дичини тут було мало, зате у струмках можна було наловити форелі. Саме на цих скелях я і жив. Я й не мріяв, що одного прегарного дня повернуся сюди з тобою — з тобою.

— І що станеш чемпіоном із боксу, так? — докинула вона.

— Так, звичайно, я про це ніколи не думав. Батько, щоправда, завше казав, що так буде, і я вважав цю справу за вирішену. Бачиш, батько був дуже мудрий. Він був надзвичайною людиною.

— Але ж він не сподівався, що ти покинеш ринг.

— Не знаю. Він старанно приховував від мене продажність боксу, певно, боявся за мене. Я розказував тобі про договір зі Стюбнером. Батько вписав у нього пункт про махінації. Перша нечесна оборудка — і договір вважається розірваним.

— А проте ти хочеш змагатися із Томом Кенемом. То чи варто?

Він пильно глянув на неї.

— Ти цього не хочеш?

— Коханий мій, я хочу, щоб ти робив усе, що тобі бажається.

Раптом їй здалося дивним, що це сказала вона, з її чуттям природженої впертості й свавіллям, притаманного всім Сенгстерам. Але вона знала, що сказала правду, і раділа з цього.

— Ото буде цікаво! — промовив він.

— Чим це так цікаво? — запитала вона.

— Та я й сам поки що всього не обдумав. Але ти можеш допомогти мені. Насамперед я підсуну облизня Стюбнерові й усьому синдикатові, що спекулює на боксі. Я зіб'ю Кенема на першому ж раунді. Уперше я буду без жарту лютий у бою. Бідолаха Том Кенем! Незгірший він комбіна-

тор за всіх інших, але йому судилося стати моєю головною жертвою. Розумієш, я збираюся виголосити їм промову. Такого не водиться, але сенсацію це викличе надзвичайну, бо я покажу публіці ввесь позалаштунковий бік справи. Бокс — добра гра, а вони обернули його на комерцію і занапастили. Ти бачиш, я вже виголошую перед тобою промову, як на рингу.

— Хотіла б я почути, як то буде! — сказала вона.

Він задумливо подивився на неї.

— Я теж хотів би. Тільки ж там така колотнеча може зчинитись! Хтозна, що станеться, як я почну говорити. Зате тільки-но там усе скінчиться, я прийду до тебе. І це буде останній виступ Пата Глендона-молодшого на будь-якому рингу.

— Але, коханий, ти ж ніколи не говорив промов, — заперечила вона. — Ти можеш провалитися.

Він упевнено хитнув головою.

— Адже я ірландець, — заявив він. — А який ірландець не вміє говорити? — Він весело зареготався. — Стюбнер подумає, що я збожеволів. Він запевняє, що одружений чоловік не може тренуватись. Але хіба він розуміється на шлюбі або на мені чи тобі? Та й на будь-чому іншому, крім нерухомого майна та нечесних матчів? Я їм усім покажу того вечора, й бідоласі Томові також. Далебі, мені навіть шкода його.

— Боюся, мій коханий Предковічний Звір обійдеться з ними по-предковічному й по-звірячому, — прошепотіла вона.

Він засміявся.

— В усякому разі, спробую. Можеш бути певна, що це буде мій останній виступ. А потім — тільки ти, сама лише ти в мене. Але якщо ти проти мого останнього виступу, то скажи!

— Чому проти? Я люблю свого велетня, тож він повинен бути самим собою. Якщо тобі цього хочеться, то й мені теж — і для тебе, і для себе. Припустімо на хвилинку, що я захотіла б піти на сцену або податись до Океанії чи на Північний полюс?.. Тоді ти що?

Він відповів поволі і майже врочисто.

— Тоді я сказав би тобі: «Іди! Ти — це ти, і ти повинна бути сама собою і чинити те, що тобі хочеться». Я й кохаю тебе саме за те, що ти — це ти!

— Ми з тобою двійко дурненьких закоханців, — прошепотіла вона, коли він випустив її з обіймів.

— Ну й чудово! — вигукнув він.

Пат підвівся, обвів очима обрій, де згасало вечірнє сонце, і простяг руку над правічним лісом, що укривав гірські пасма.

— Доведеться десь тут і переночувати. Відсіля миль тридцять до найближчого постою.

X

Хто з присутніх там аматорів боксу забуде той пам'ятний вечір на рингу «Золота Брама», коли Пат Глендон-молодший побив Тома Кенема, та ще й переміг супротивника, дужчого за Тома?! Коли Глендон цілу годину стримував розлючену юрбу на самій межі вибуху й спричинив своїм викриттям обстеження зловживань інспекторів і процеси менеджерів та комісіонерів? Одне слово, коли він ледве не зруйнував усю систему призового боксу?..

Усе, що тоді трапилося, було для всіх цілковитою несподіванкою. Навіть Стюбнер не мав найменшої підозри. Щоправда, після історії з Натом Пауерсом його вихованець збунтувався, утік і одружився, але все це вже минулося. Глендон-молодший не позбавив його надії — він примирився з неминучою запроданістю всіх причетних до боксу й повернувся знову на ринг.

Ринг «Золота Брама» — це була нещодавно збудована найбільша з такого роду споруд у Сан-Франциско. Глендонів матч був перший у новій будівлі. Не порожнювало жодне з двадцяти п'яти тисяч місць. Прихильники боксу з'їхалися

з усіх кінців світу на цей матч і за місце в перших рядах платили по п'ятдесят доларів. Найдешевший квиток коштував п'ять доларів.

Знайомий гул оплесків привітав появу старого судді Біллі Моргана, коли він, нахиливши сиву голову, проходив під канатом. Тільки-но розкрив він рота, як неподалік від рингу почувся страшенний тріск: зламалося декілька рядів низьких лавок. Серед публіки залунав гучний сміх, залупали вигуки жартівливого співчуття й поради потерпілим, хоч, на щастя, ніхто не постраждав. Черговий поліційний капітан значливо зиркнув на свого помічника: вечір, мовляв, буде бурхливий і треба матися на бачності.

Семеро кремезних героїв рингу один за одним проходили під канатом і їх усіх відрекомендовано публіці. Усі вони були ексчемпіони з важкої ваги.

Кожне прізвище Біллі Морган супроводив відповідними характеристиками, одного проголошено «шляхетним Джоном» і «надійним старим» другого — «найчеснішим борцем, якого будь-коли бачив ринг». І так кожного: кого «непереможним героєм сотень боїв», кого «найдужчим представником старої гвардії», «єдиним, хто завжди повертався на ринг», або «пан-завзятішим понад усіх вояком», і нарешті, «найміцнішим горішком, який нікому не розгризти».

Усе це відібрало багато часу. Кожен мав виголосити слово, і всі вони щось мимрили й мурмотіли у відповідь. Червоніючи з гордощів і незграбно переступаючи з ноги на ногу, найдовшу промову виголосив «надійний старий» — вона тривала цілу хвилину. Потім їх фотографували. Ринг загатили славнозвісні чемпіони боксу, відомі тренери, секунданти, судді й розпорядники. Галасували й боксери середньої та легкої ваги — вони теж викликали один одного на змагання. Був тут і Нат Пауерс, що вимагав реваншу в Глендона; були й інші світила, яких затьмарив Пат Глендон-молодший. І всі вони викликали Джима Генфорда, який мусив тепер заявити, що погоджується на зустріч із переможцем сьогодніш-

нього змагання. Одна половина публіки заходилася кричати «Глендон», а друга «Кенем!». У розпалі цього шаленого гамору підломився ще ряд лавок, і власники квитків обурено загаласували на капельдинерів, що за добрі гроші напустили до зали чимало «зайців». Капітан поліції зателефонував до поліційної управи по допомогу.

Публіка тішилася надзвичайно. Коли Глендон і Кенем вийшли на ринг, у залі знялася справжня буря. Вітали їх добрих п'ять хвилин. Сторонніх на рингу вже не лишилося. Глендон в оточенні секундантів сидів у своєму кутку. Стюбнер, як звичайно, стояв за його спиною. Першим відрекомендували публіці Кенема. Почовгавши на місці й схиливши голову, він мусив на вимогу публіки, зрештою, сказати промову. Він заникувався й затинався, але врешті-решт вичавив із себе кілька слів.

— Я пишаюся, що я тут перед вами сьогодні, — заявив він, а поки лунали оплески, спромігся ще на одну думку. — Я завше змагався чесно. Усе своє життя. Ніхто не може цього заперечити. І сьогодні зроблю все, що зможу.

Почулися вигуки: «Правда, Томе!», «Ми тебе знаємо!», «Молодець, Том!», «Він свого не попустить!»

Потім настала Глендонова черга. Йому теж загадали сказати промову, хоч такого й не заведено було вимагати від переможців у попередніх матчах. Біллі Морган підніс руку, даючи тим знак мовчати, і серед тиші залунав ясний і дужий голос Глендона:

— Усі тут казали вам, як вони пишаються тим, що виступають перед вами. Але я не пишаюся. — Публіка була й приголомшена, і він на часину примовк, щоб дати їй отямитися. — Я не пишаюся і своїми колегами по рингу. Ви хотіли від мене промови. Я вам і скажу справжню промову. Це мій останній матч; після цього я назавжди залишаю ринг. Спитаєте чому? Я вже сказав вам. Мені не подобається це оточення. Призовий ринг такий продажний, що й жодна близька до нього людина не може уник-

нути бруду. Усюди підлота й шахрайство, починаючи від маленьких професійних клубів і закінчуючи сьогоднішнім змаганням!

Глухий гомін подиву, дедалі зростаючи, в цю мить перейшов у суцільний рев. Залунали голосні посвисти й шикання, звідусіль гукали: «Починайте матч!», «Давай матч!», «Чому не починаєте?»

Глендон роззирнувся й помітив, що головні крикуни — це розпорядники, менеджери й боксери — усі ті, хто сидів поблизу рингу.

Публіка поділилася на два табори, й половина кричала: «Починайте!», а друга половина: «Промову! Промову!»

Добрих десять хвилин тривав цей шарварок. Стюбнер, суддя, власник рингу — усі благали Глендона починати матч. Коли він відмовився, суддя заявив, що присудить перемогу Кенемові, якщо Глендон не хоче битися.

— Не маєте права, — невимушено заперечив Пат. — Я вас притягну до суду. Та й ця юрба не випустить вас живцем, якщо ви позбавите її видовища бою. А битися я неодмінно буду. Тільки насамперед мушу скінчити промову.

— Та це ж проти правил! — крикнув суддя.

— Ні, анітрохи. У правилах нема пункту, що забороняє промови. Кожен із видатних боксерів виголошував сьогодні промову.

— Лише кілька слів! — суддя кричав Глендонові в саме вухо. — А ви читаєте цілу лекцію!

— У правилах нічого не сказано проти лекцій, — відповів Глендон. — А тепер, хлопці, геть відсіля, а ні, то я вас сам поскидаю.

Розпорядника змагання, чолов'ягу апоплектичної будови, попри його пручання, схоплено за комір і кинуто через канат. Розпорядник був огрядний дядисько, але Глендон однією рукою так легко впорався з ним, що публіка аж не тямилась від шаленого захвату. Крики, що вимагали дальшої промови, раз у раз гучнішали. Стюбнер

і власник приміщення розважливо відступили. Глендон підніс руки, щоб у залі затихли, але ті, хто хотів змагання, зчинили ще більший гамір. Знову два чи три ряди лавок підломилися, і глядачі, що лишилися без місць, тільки посилили загальний рейвах, протискаючись проміж тих, котрі сиділи на передніх лавах. Задні ряди, яким через це не видно було рингу, зняли страшенний галас, вимагаючи, щоб усі посідали.

Глендон підійшов до каната і звернувся до поліційного капітана. Щоб його почули, він мусив перегнутися через канат й закричати полісменові у вухо:

— Якщо я не докінчу, юрба все розшматує. Їх не спинити, ви самі бачите. Тож допоможіть мені. Не пускайте нікого на ринг, а я юрбу заспокою.

Він повернувся на середину рингу й знову підніс руки.

— Хочете, щоб я докінчив промову? — прогримів він.

Кількасот людей, що сиділи ближче до рингу, почули його й закричали у відповідь:

— Хочемо!

— Тоді хто хоче слухати, нехай заткне горлянку сусідові.

Пораду було прийнято, і коли Глендон повторив її, голос його розкотився вже всією залою. Знов і знов викрикував він ті слова, і поволі западала тиша ряд за рядом: чулась лише притлумлена вовтузня, штурханина й ляпаси — це сусід утихомирював сусіда. Хвилювання нарешті вщухло, аж тут раптом підломився один із найближчих до рингу рядів. Цю подію вітали новим вибухом веселощів, але далі все само собою завмерло і відкілясь із задніх рядів виразно прозвучали слова:

— Шпар, Глендоне, ми слухаємо!

У Глендона було притаманне всім кельтам інтуїтивне знання психології юрби. Він знав, що це строкате людське стовпище, ще тільки-но розбуяле — тепер у нього в руках. Він зумисне ще помовчав хвильку — на секунду не довше, ніж треба було. Пів хвилини панувала цілковита тиша, від

якої ставало аж страшно. Але за першого ж слабкого шамотіння Глендон одразу заговорив:

— Коли я закінчу, почнеться матч. Обіцяю вам, що це йде справжнє змагання. Такі вам рідко коли траплялося бачити. Я нокаутую супротивника якнайшвидше. Біллі Морган вам, певно, оголосить, що це буде матч на сорок п'ять раундів. А я вам скажу, що матч не триватиме й сорока п'яти секунд.

Коли мене перервали, я саме казав вам, що призовий бокс — це чисте шахрайство. Усе тут улаштовано на комерційних засадах, а що це таке, вам і без слів зрозуміло. Кожного з вас, що це бере участі в таємних оборудках синдикату, немилосердно обмахльовують. Чому сьогодні підламуються лави? Це так само чиєсь шахрайство! І всю цю залу побудовано на комерційних засадах, і тут хтось теж загріб гроші.

Тепер публіка ще дужче була в його руках, і він це знав.

— На двох місцях тулиться по троє людей, я звідси бачу. Чому це так? Знов шахрайство. Капельдинери ж не дістають платні, мовляв, вони самі собі зароблять якимось шахрайством. Усе ті самі комерційні засади! А платите ж ви. Звісно, ви! Як дається дозвіл на матч? За хабаря. А тепер я запитаю вас: якщо шахрують підрядники, будуючи приміщення, якщо шахрують капельдинери, шахрують урядовці — то чом би не шахрувати й організаторам та учасникам призових матчів? Вони так і роблять. А ви — платите. Треба вам сказати, що винні в цьому не боксери. Не вони керують цією справою. Керують розпорядники й менеджери — вони крутять усім. Боксери лише змагаються. На початку кар'єри вони завше чесні, але менеджери примушують їх іти на всякі махінації, а як хто не згоден його викидають. На рингу бували й чесні боксери.

І тепер бувають, але, як звичайно, заробляють вони небагато. Напевне, трапляються й чесні менеджери. Ось мій менеджер — він один із кращих у цій компанії. А спитайте

його, скільки він уклав грошей у нерухоме майно й прибуткові будинки? Скільки приберіг на чорний день?

Тут крики знову заглушили йому голос.

— Хто хоче слухати, нехай кожен заткне горлянку найближчому крикунові! — наказав Глендон.

І знов, як гомін прибою, долинула приглушена метушня, ляскання потиличників і глухі удари, а тоді всі утихомирилися.

— Чого це всякий боксер розпинається, і що він завжди бореться чесно? Чого боксери мають такі прізвиська, як от Чесний Джим, Чесний Біллі, Чесний Блексміс? Чи не здається вам, що вони чогось бояться? Якщо людина кричить на все горло про свою чесність, хоч-не-хоч її запідозриш. Але коли це вже призовий боксер, ви чомусь нічогісінько не помічаєте!

«Хай переможе найгідніший!» Ви часто чули ці слова від Біллі Моргана. А я вам скажу, що гідніший не завжди перемагає, а якщо й перемагає, то цю перемогу заздалегідь передбачено. Більшість великих змагань, про які ви чували або які бачили, підготовлено наперед. Така програма. Усе погоджено заздалегідь. Гадаєте, розпорядники й менеджери ходять біля цієї справи задля втіхи, задля спорту? Де б пак! Усі вони — ділові люди..

Ось перед вами три боксери — Том, Дик і Гаррі. Найдужчий із них Дік. Він міг би довести це у двох матчах. А що ж виходить? Том перемагає Гаррі, Дик перемагає Тома, Гаррі перемагає Дика. Тобто — нічого не доведено. Потім ідуть матчі-реванші. Гаррі перемагає Тома, Том — Дика, а Дик — Гаррі. Знов така сама історія. Тоді починають спочатку: Дик вимагає реваншу, і аж тепер нарешті він перемагає і Гаррі, й Тома. Вісім матчів, щоб довести, що найгідніший із трьох Дик, хоч для цього досить і двох. Усе заплановано й вироблено заздалегідь. А ви платите за це, і якщо під вами не вламуються лавки, то вас з усіх боків притискають «зайці», яких понапускали капельдинери.

Але ж бокс — цікава гра, якщо провадити її чесно. І боксери билися б чесно, якби мали таку змогу. Та над усім бере гору шахрайство. Подумайте лишень: за три змагання жменька людей поділяє між собою три чверті мільйона доларів!

Дикий вибух у залі примусив його замовкнути. У загальному клекоті можна було добрати лише окремі викрики: «Який мільйон?», «Які три змагання?», «Говори!», «Кажи далі!» Водночас чулися й обурені посвисти, шикання та вигуки: «Негідник!», «Наклепник!»

— Хочете слухати? — крикнув Глендон. — Тоді тихіше!

Він знов примусив залу витримати пів хвилинну виразну паузу.

— На що важить Джим Генфорд? Яку програму виробили його менеджер та секунданти з моїми? Вони знають, що він у мене в руках. Я можу збити його на першому ж раунді. Але Джим Генфорд — чемпіон світу. Якщо я не пристану на їхню програму, мені взагалі не влаштують зустрічі з ним. А програма вимагає трьох змагань. Перше — виграю я. Воно відбудеться в Неваді, якщо не пощастить організувати у Сан-Франциско. Ви побачите справжнє серйозне змагання. Обоє ми теж поставимо заклади по двадцять тисяч доларів. Гроші то будуть справжні, але заклад буде фальшивий: нишком кожен із нас забере свої гроші назад. А бариш — його ми поділимо порівну, хоч офіційно переможцеві дістається шістдесят п'ять відсотків збору, а переможеному — тридцять п'ять. До того ще гонорар із кінематографа, реклама та всякі інші прибутки — загалом набігає не менш як двісті п'ятдесят тисяч. Ми поділимо їх між собою і призначимо реванш. Цим разом переможе Генфорд, а прибутки ми знову поділимо навпіл. Нарешті, у третьому змаганні перемагаю я, бо ж я й маю право на перемогу. А тим часом ми витягли з ваших кишень три чверті мільйона доларів. Така програма в них, але гроші ці — брудні. Ось чому я сьогодні й кидаю ринг назавжди...

Цієї миті Джим Генфорд, відштовхнувши просто на глядачів полісмена, що стримував його, сам незграбний і вайлуватий, перебрався через канати й закричав:

— Брехня!

Мов скажений бик, він кинувся на Глендона, але той подався назад, а потім замість зустріти напад, влучно відскочив убік. З розгону велетень боксер налетів на канати. Відскочивши, він повернувся, щоб знов кинутися на Глендона, але Пат перейняв його. Спокійний і зіркий, Глендон націлився просто в щелепу і — уперше за всю свою боксерську кар'єру — завдав супротивникові справжнього удару. Уся його сила, усі невикористані її запаси виявилися в цьому нищівному вибухові м'язів.

Генфорд злетів у повітря. Він був мертвий — оскільки непритомність подібна до смерті. Загубивши під ногами підпору, він злетів угору й напоровся на верхній канат. Безсило повисівши на ньому, його тіло гойднулося й шугнуло з рингу вниз, просто на голови репортерів у першому ряді.

Публіка у своєму запалі не знала впину. За власні гроші вона дістала далеко більше, ніж сподівалася мати, в неї на очах нокаутовано одним ударом Великого Джима Генфорда, чемпіона світу! Це було поза програмою, та все ж таки його збито з одного удару! Такого вечора не бачили ще в історії боксу. Глендон сумно задивився на забиті суглоби, а тоді кинув оком через мотуззя на Генфорда, який потроху повертався до тями. Потім Пат знову підніс обидві руки. Він заслужив право на увагу, і публіка стихла.

— Коли я починав свою кар'єру, — казав він, — мене було прозвано Вибивайло Глендон. Ви зараз бачили мій удар. Я завше вмів його завдавати. Я напосідав на свого суперника й перемагав його, хоч намагався й не показувати всієї своєї сили. Потому мене почали навчати. Мій менеджер сказав, що це негаразд щодо публіки. Він радив довше провадити змагання, щоб глядачі мали на що подивитися за свої гро-

ші. Я був дурний, наївний парубчак із гірської пущі. Я це прийняв за щиру правду. Мій менеджер завше змовлявся зі мною, на якому раунді я зіб'ю супротивника. А сам потайки повідомляв про це синдикат гравців, і синдикат на цьому спекулював. Ясно, що платили за їхню гру — ви. Але я з одного радий: я ніколи й не торкнувся цих грошей, ані цента. Вони не насмілювалися запропонувати їх мені, бо знали, що цим викрили б свою гру.

Пам'ятаєте мій матч із Натом Пауерсом? Я зовсім не нокаутував його. У мене вже виникла деяка підозра, і тоді вся ця зграя за спиною в мене змовилася з ним. Я нічого про те не знав. Я хотів не збивати його на шістнадцятому раунді, як було заплановано, а протягти змагання раундів до вісімнадцяти. Той удар на шістнадцятому раунді не міг збити його з ніг — я його ледь черкнув. А він перевів усю сцену так, ніби дістав справжнього нокауту, і піддурив усіх вас.

— А сьогодні як? — вигукнув хтось. — Сьогодні теж наперед заплановано?

— Заплановано, — відказав Глендон. — На який раунд ставить синдикат? Що Кенем простоїть до чотирнадцятого раунду.

Почулися рев і крики. Глендон ще раз підніс руку, вимагаючи тиші.

— Я майже скінчив. Але я хочу сказати вам тільки ще одне. Сьогодні синдикат опиниться на льоду. Цього разу бій буде чесний. Том Кенем не простоїть до чотирнадцятого раунду. Він не простоїть і до кінця першого.

Кенем, що сидів у своєму кутку, скочив на ноги й люто закричав:

— А дзуськи! Нема у світі такого, хто б збив мене в першому раунді!

Не звернувши на нього жодної уваги, Глендон казав далі:

— Один раз у житті я вдарив з усієї сили. Ви це бачили хвилину тому, коли я впорався з Генфордом. Сьогодні

ж я вдруге вдарю щосили — хіба тільки Кенем вчасно вистрибне за канати й утече... А тепер я готовий.

Він відійшов у свій куток і простяг руки секундантам, щоб наділи рукавиці. У протилежному кутку нетямився Кенем, і секунданти даремно силкувалися його заспокоїти. Урешті-решт Біллі Морганові пощастило оголосити змагання:

— Матч триватиме не більш як сорок п'ять раундів, — прокричав він. — За правилами маркіза Квінсбері. Хай переможе гідніший! Починайте!

Прозвучав гонг. Обидва боксери виступили наперед. Глендон, як годилося, простяг для привітання супротивникові праву руку, але Кенем сердито крутнув головою і відмовився її стиснути. На диво всім, він не кинувся одразу на Глендона: хоч який розлючений, бився він обережно — ображена гордість примушувала його будь-що вистояти до кінця раунду. Він зробив декілька ударів, але дуже стримано, щоб не послабити захисту. Глендон невблаганно переслідував його по всьому рингу, притоптуючи лівою ногою. Однак він жодного разу не вдарив і начебто й не замірявся. Він навіть опустив руки вздовж стегон і наступав не захищаючись, мовби викликаючи супротивника на бій. Кенем зневажливо посміхався, але не хотів скористатися з нагоди на удар.

Проминуло дві хвилини, і тоді Глендон раптом змінився. Кожним м'язом, кожною рискою обличчя він заявляв, що настав вирішальний момент. Це була гра, і він чудово перевів її. Здавалося, він увесь перетворився на крицю, тверду і безжальну. Це вплинуло на Кенема, і він подвоїв обережність. Глендон швидко загнав його в куток і не випускав звідти. Але він усе ще не завдавав ударів і не пробував їх завдавати, і напруженість чекання почала гнітити Кенема. Він даремне силкувався виборсатися з кутка, ніяк не насмілюючись кинутись на супротивника, щоб відпочити бодай у клінчі.

Аж тепер воно почалося!

Кенема й усю публіку осліпила блискавична мигалка випадів. У залі не знайшлося й двох глядачів, які потім однаково б змальовували те, що сталося. Кенем ухилився від одного випаду й тієї ж миті підніс руку, щоб захистити обличчя від другого. Водночас він спробував змінити опору з ноги на ногу. Ті, хто сидів біля самого рингу, опісля присягалися, що на живі очі бачили, як Глендон скерував свій удар від правого стегна і, ніби тигр, скочив на супротивника, щоб підсилити випад вагою свого тіла. Удар прийшовся Кенемові в підборіддя саме в той момент, коли він міняв позицію. Кенем знепритомнів, так само, як і Генфорд, злетів у повітря, зачепився за канат і гепнувся потойбіч рингу на голови репортерам.

Про те, що зайшло потім на «Золотій Брамі», газетні статті не змогли дати читачам і приблизного уявлення. Поліції пощастило не допустити глядачів на ринг, але врятувати залу вона виявилася неспроможна. Це не був бунт, це була чиста оргія. Жодна лава не вціліла. По всій величезній залі глядачі спільними силами вивертали бруси, бантини й стовпи, перекидали все догори дном. Боксерам довелося шукати захисту в поліції, але полісменів було замало, щоб безпечно вивести їх геть із будівлі. І боксерам, і менеджерам, і розпорядникам чимало перепало від юрби. Помилували тільки одного Джима Генфорда. Таку ласку він завдячував своїм щелепам, страшенно розпухлим і без участі публіки. Юрба, що її врешті-решт витиснуто на вулицю, накинулася там на новенький, за сім тисяч доларів, автомобіль одного з найбільших менеджерів і пошматувала його дощенту, обернувши всі його деталі на металевий та дерев'яний брухт.

Усі вбиральні було понищено, і Глендон не зміг навіть одягтися: накинувши халат на саме трико, він так і вибіг до своєї машини. Але вихопитися непомітно йому не пощастило. Юрба була така велика, що машина не могла зрушити з місця. Після довгих марних зусиль поліція нарешті, дійшла

згоди з натовпом: Глендон сів у автомобіль, і він поїхав ступою, а тисяч зо п'ять божевільних улаштували йому справжній тріумф.

Тільки перед північчю ураган цей пройшов через Юніон-сквер і вниз до готелю «Св. Франциск», де мешкав Глендон. Біля входу в готель юрба знов не захотіла відпускати свого улюбленця, вимагаючи від нього нової промови. Даремно він спробував перескочити через голови захоплених своїх прихильників — йому не дали навіть ступити на брук. На головах і плечах, на руках його однесли назад до машини. Звідти він і виголосив останню промову. А Мод Глендон бачила з вікна, як її чоловік, наче юний Геркулес, підноситься над натовпом, і знала, що він, як і завжди, каже щиру правду, запевняючи всіх, що цей матч був його останнім виступом, після якого він залишає ринг назавжди.

ПЕРЕД АДАМОМ

> Це наші предки, і їхня історія — це наша історія. Не забувайте, що як колись ми зійшли на землю з дерев і випросталися, то, певно, так само, тільки далеко раніше, виповзли ми з моря і зазнали перших пригод на суходолі.

РОЗДІЛ І

Образи, образи, образи! Поки я зрозумів усе, я не раз дивувався, звідки така сила отих образів, що сповнюють мої сни; бо ж то були образи, що їх я в житті, навіч зроду не бачив. Вони мене мучили ще змалечку, обертаючи мої сни на низку кошмарів, а згодом переконавши мене, що я не такий, як усі, що я ненормальна людина, що на мені тяжіє прокляття.

Тільки вдень я міг почуватися хоч трохи щасливим; а вночі панував жах — та ще який! Сміливо можу сказати: годі й знайти людину, щоб коли такого жаху зазнала. Бо то був жах із далекої давнини, жах, що панував у Молодому Світі, на самому його світанку. Коротше сказати — жах, що неподільно панував на землі за так званої середньої дилювіальної доби.

Але що я маю на увазі? Перше ніж розповісти зміст своїх снів, я мушу багато дечого пояснити, а то все, що для мене таке ясне, видасться вам вельми темним. Ось я пишу це, і всі істоти, усі події з того, іншого світу постають переді мною якоюсь одною величезною фантасмагорією. А вам, я певен, здалося б, що в них нема ні глузду, ані ладу.

Що для вас, скажімо, приязнь Клаповуха, чи лагідна зваба Прудкої, чи хтивість і звірячість Червоноока? Безглуздя якесь несосвітенне, та й годі. Таким самим безглуздям буде для вас усе, що робили Огневики, і поведінка Деревиків,

і ревища нашого Плем'я. Бо ви не зазнали тиші й спокою прохолодних печер на урвищі, і ніколи не ходили на схилку дня до гамірливого водопою, і ніколи не проймав вас холодом уранішній вітер на верховітті; й не солодила вам у роті молода кора.

Та, либонь, вам легше буде зрозуміти все, коли ви простежите слідом за мною моє дитинство. Змалку я був хлопчик як хлопчик, одначе лише в ті години, коли не спав. Уві сні я був не такий. Відколи себе пам'ятаю, години сну були для мене годинами жаху. Лише зрідка мої сновиддя забарвлювалися щастям. А звичайно їх сповнював страх, дикий, сліпий, нелюдський страх. Ніколи на яві я не зазнавав його такого, як опановував мене уві сні.

Узяти хоч би ось що: я був міське хлоп'я, геть міська дитина. Село було для мене незнаний край. Проте ні міста, ані будинки ніколи не снилися мені, так само жодна людина не заникала в царство моїх снів. Я бачив дерева тільки в парках та в книжках із малюнками, а уві сні я блукав безмежними лісами. Ба більше, дерева моїх снів не були просто неясні відбитки в оці, ні, вони були чіткі й виразні, добре мені знайомі. Я бачив кожну галузку, кожен сучок і розрізняв по листю всі породи.

Я добре пам'ятаю, як уперше в житті побачив дуба. Щойно я поглянув на його гілля та листя, мене мов пронизало певністю, що я вже бачив таке дерево раніше, бачив не раз, а безліч разів уві сні. Так само було і з ялинами, і з березами, і з тисами, і з лаврами. Уперше вгледівши, я впізнавав їх відразу, бо вже снив їх віддавна, та снив і тепер щоночі.

Як ви, певно, уже зауважили самі, в моїх снах порушувано перший і найголовніший закон сновидінь: людині зазвичай сниться або просто те, що вона колись бачила на яві, або різні сполучення з того. Проте всі мої сни порушували цей закон. Мені *ніколи* не снилося такого, що я колись подибував або знав. Ява й сон були в мене ніби два різні життя. Вони не мали нічого спільного, крім моєї особи. Я був сполучною ланкою, що ніби жила обома тими життями.

Я змалечку знав, що горіхи купують у бакалійній крамниці, а ягоди — у продавця садовини; але ще багато раніше у своїх снах я збивав горіхи з дерев, збирав їх на землі й розгризав. Так само й ягоди. Я їв їх просто з кущів та лоз, на яві ще жодного разу взагалі не скуштувавши.

Ніколи не забуду, як одного разу принесли й поставили на стіл чорниці. Доти я ніколи не бачив їх, але щойно загледівши ягоди на столі, згадав, що в своїх сновиддях часто тинявсь болотами та їв їх досхочу. Мати поклала мені ягід на блюдце, я набрав їх ложкою, та ще не донісши до рота, уже знав, які вони будуть на смак, — і не помилився. Вони виявилися достоту такі, як я смакував разів із тисячу уві сні.

А гади... Я ще навіть і не чув, що вони є на світі, а вони вже мучили мене ночами. Вони чатували на мене по лісових галявинах. Вони вихоплювалися мені з-під ніг, в'юнилися по висхлій траві або на голій скелі. Вони переслідували мене аж до верховіття, обвивали своїми грубими лискучими тілами стовбури й гнали мене щораз вище й вище, на щораз тонші й тонші гілки, що гнулися й тріщали від моєї ваги, над запаморочливою височінню. О, ті гади!... Їхні роздвоєні вилкуваті язички, їхні очі-намистинки, їхня лиснюча луска, їхнє сичання й гримотіння — усе це було вже добре мені знайоме, коли я вперше побачив у цирку, як приборкувач бере їх до рук. То були давні мої друзі, чи радше вороги, що сповнювали мої ночі страхом.

А ті безмежні ліси, їхня сутінь, повна жахот!.. Здавалося, цілі вічності блукав я ними — лякливе, переслідуване створіння, що від кожного шелесту здригалося, боялося власної тіні, завжди насторожене, завжди чуйне, готове щомиті тікати, немов навіжене. Я був за ласу здобич усяким хижакам, що жили в лісі й полювали на мене, безтямного з жаху.

Як мені було п'ять років, мене вперше повели до цирку. Додому я вернувся зовсім хворий, але не від рожевого лимонаду і не від земляних горіхів. Та оповім усе поряду. Щойно ми ввійшли в намет, де були звірі, як розлігся

хрипкий рев. Я вирвав свою руку з батькової й без пам'яті кинувся назад, до виходу... Я натикався на людей, падав і весь час верещав із переляку. Батько схопив мене й почав укоськувати. Він показував мені на людей довкола, що нітрохи не дбали про той рев, і запевняв, що нічого страшного немає.

І хоч він нарешті уговкав мене, я підступив до левової клітки, увесь тремтячи зі страху. Я враз пізнав його, цього страшенного звіра. У голові мені сяйнули спогади з моїх снів. Ясний полудень... Висока трава лисніє на сонці. У ній мирно пасеться собі дикий бугай. Раптом трава розсувається і величезне руде тіло, промайнувши в повітрі, падає бугаєві на спину. Важко гупнуло, бугай заревів, а тоді хрясь-хрясь... хряскотять кістки. Або ще... прохолодне тихе озерце. Дикий кінь по коліна у воді поволі, спокійно п'є. І знов руде тіло — завше воно, оте руде... Стрибок, передсмертний крик, хлюпіт води, а потім знову хряскіт кісток. Або ж похмурий сутінок, сумна тиша надвечірку. Зненацька потужний рев, немов сурма страшного суду — і зараз же несамовито щось заверещало й зашварготіло поміж дерев. І я теж тремчу зі страху, бо й я — одна з тих істот, що верещать і шварготять у лісі.

Побачивши його за гратами, безпомічного, я став неначе не в собі. Я скреготів зубами, підстрибував перед кліткою, вигукував щось безглузде, викривлявся, дражнячи його. Лев заревів у безпорадній люті й кинувся на грати. О, і він упізнав мене, ті мої викрики були йому знайомі та зрозумілі.

Батько й мати мої перелякалися.

— Що це діється з дитиною! — ужахнулась мати.

— У нього, либонь, істерія, — сказав батько.

Я ніколи не розповідав їм про свої сни, і вони нічого про те не знали. Я змалку крився від усіх із цією своєю двоїстістю, цим розщепленням моєї особистості, як, мабуть, можна це назвати.

Того ж разу я бачив і приборкувача гадів. А більше ні на що не мав уже сили дивитися. Мене привели додому зне-

рвованого, змученого тим, що видива моїх снів так владно вдерлися в моє справдешнє життя.

Про свою потайливість я вже допіру згадував. Тільки раз я звірився іншому. То був мій товариш, хлопець вісьмох років, як і я сам. Я малював перед ним видива того далекого зниклого світу, що в ньому, як мені здавалось, я колись жив. Я розповідав йому про страхіття тих часів предковічних, про Клаповуха, про наші забави з ним, про гуртові ревища, про Огневиків, як вони сиділи навпочіпки довкола багаття. Він сміявся з мене й собі розказував про привиди та про мертвяків, що никають ночами. Та найчастіше тільки глузував із моїх недоладних вигадок. Що більше я розповідав, то більше він глумився з мене. Я заприсягся, що все те було насправді, що ніякі то не вигадки. Тоді він почав дивитись на мене якось дивно. Та ще й переповів мої оповідання всім хлопцям, звісно, ще добрехавши від себе, і вони теж стали дивитись на мене дивно.

То була мені гірка наука, але корисна. Я зрозумів, що я не такий, як усі. Чимось я від них відрізнявся таким, чого вони не розуміли, і якщо про те розповідати, вийдуть самі тільки непорозуміння. Як оповідались байки про привидів та про духів, я мовчав і лишень похмуро всміхався сам до себе. Я думав про свої нічні жахи й знав, що вони справдешні — справдешні, як саме життя, а не примарні, як оті вигадані привиди й тіні.

Усякі «хохи» та лихі людожери з казок мені були не страшні. От коли із запаморочливої височини летиш додолу крізь зелене гілля, коли на тебе кидаються гади й ти сахаєшся від них, весь тремтячи, або дикі собаки женуть тебе через галявину до лісу — ото страхіття справжні, а не уявні, страхіття живі, у плоті й крові. А казкові страшидла... вони були б мені уві сні любі товариші, як порівняти їх до тих, що з ними поділяв я своє ліжко змалку, що поділяють його зо мною й тепер, коли я, вже віку дійшовши, почав усе це записувати.

Я вже казав, що у снах ніколи не бачив людини. Я сам рано це усвідомив і сприймав вельми болісно. Навіть іще зовсім малим дитям я завше мав таке відчуття, що коли б серед тих нічних страхіть побачити мені хоч одну людину, хоч одну людську істоту; то вся та сонна змора враз би розпалася. Роками, ніч у ніч, мене посідала ця думка: якби ж мені спіткати оту єдину людську істоту, свій порятунок!

Мушу зауважити, що таке спадало мені на думку завжди саме серед сну. Як на мене, це прямий доказ споріднення двох моїх особистостей, доказ того, що між обома половинами мого роздвоєного «я» є точка дотику. «Я» моїх снів жило колись за давніх-давен, ще як на світі не існувало людини — такої, як ми знаємо тепер. Моє друге «я», денне виявлялось уві сні настільки, що я усвідомлював існування на світі людини.

Може, вчені-психологи скажуть, що я не до речі вживаю виразу: «роздвоєння особи». Я знаю, який зміст вони самі вкладають у нього, але за браком влучнішого виразу мушу й собі ним послуговуватись. Лишається виправдовуватись недосконалістю нашої мови. А тепер поясню, в якому розумінні я вживаю чи радше зловживаю цей вираз.

Аж юнаком, уже бувши в коледжі, нарешті дістав я в руки ключа, щоб збагнути сенс моїх сновидь та їх причину. Доти вони, здавалось, не мали ні змісту, ані зв'язку з будь-чим. Але в коледжі, вивчаючи еволюційну теорію та психологію, я знайшов пояснення деяких дивних передчувань та психічних явищ. Наприклад, один із найзвичайніших, знайомих, либонь, кожному, снів – ніби ти падаєш у безодню.

Це є не що інше, пояснив мені наш викладач, як спадкова згадка. Вона дісталась нам від наших найдавніших предків, що жили ще на деревах. Їм, отим Деревикам, повсякчасно загрожувала небезпека впасти з дерева. Чимало їх отак загинуло, і кожному не раз доводилося, падати й рятуватись, хапаючись та чіпляючись за гілля, коли летів додолу.

Оте страхітливе падання з височини й гарячкове хапання бувало щоразу прикрим нервовим струсом, що полишав певні молекулярні зміни в мозкових клітинах. Ті зміни потім передавались мозковим клітинам нащадків чи, коротше кажучи, ставали спадковими згадками. Отже, коли ви чи я ввi сні або засинаючи падаємо в прірву й прокидаємося в останню хвилину із похололим серцем — нам тоді тільки пригадується те, що колись ставалося з нашими лісовими предками, витаврувалося в їхньому мозку й зробилось нашою родовою спадщиною.

Дивного тут нема нічого — принаймні не більше, ніж в інстинкті. Інстинкт — це лише звичка, що витаврувалась на матеріальній основі нашої спадковості. Треба, між іншим, зазначити, що ні ви, ні я, ні будь-хто, падаючи ввi сні — а всі ми знаємо такі сни — ніколи не вдаряємось об землю. Бо вдаритись об землю — це була смерть. Хто з наших предків-Деревиків таки падав аж додолу, той гинув відразу. Правда, струс від удару передавався мозковим клітинам, але до нащадків та пам'ять перейти вже не могла, бо вони просто не народжувались, не мали вже від кого народитись ті нащадки. І ви, і я — усі ми походимо від тих, хто врятувалися, до землі не долетівши, тим-то ввi сні ми ніколи не вдаряємось об землю.

Тепер щодо роздвоєння особи. Коли ми не спимо, то нам ніколи не уявляється, ніби ми падаємо. Бо наша реальна, денна особистість не має такого досвіду. А отже — і докази, тут невідпорні — то якась інша, відмінна особистість падає ввi сні, бо вона має такий досвід, вона згадує враження далеких предків, як наша реальна, денна особистість вгадує свої денні враження.

Через таке міркування мені немов світло почало займатися. Небавом те світло спалахнуло сліпучо-яскраво, висвітлюючи та з'ясовуючи все доти загадкове, незрозуміле, неможливе й неприродне в моїх сновиддях. У них я був не я, не оця моя реальна особа, а зовсім інша, відмінна, що мала й інший, відмінний запас життєвих вражень і в моїх снах спогадувала ті свої, зовсім інакші враження.

Але що ж то була за особа? Коли вона сама жила реальним життям на нашій планеті, щоб надбати свій запас дивних вражень? На ці запитання відповідають самі мої сни. Вона жила в давню давнину, ще коли світ був молодий, за тієї доби, що ми звемо середнім дилювієм. Вона падала з дерев, але не долітала до землі. Вона лементувала з переляку, зачувши левиний рев. За нею ганялися хижі звірі, на неї кидалися страшні гади. Вона галасувала зі своїми родичами на ревищах і витерпіла чимало від Огневиків у ті дні, коли тікала від них.

Я вже чую ваші заперечення. Ви скажете: чому ж ми всі не маємо такої спадкової пам'яті, якщо припустити, ніби в нас живе якась друга невиразна особистість, що падає та літає вві сні?

Я відповім вам теж запитанням. Чому бувають двоголові телята? Примха природи, скажу я. Оце відповідь і на ваше запитання. Моя особа роздвоєна, і я маю таку виразну спадкову пам'ять, бо я — вирід, примха природи.

Спробую бути точнішим та зрозумілішим. Найзвичайніша наша спадкова згадка — це падання вві сні. Друга наша особистість звичайно буває невиразна, і єдиний її спогад — то спогад про падання з дерева. Але де в кого вона виявляється і яскравіше. Такі люди вві сні літають, задихаються, тікають від різних страховищ, хижих птахів, гадів, снять строкатими барвами. Одним словом, ця друга особистість, що залишки її живуть у кожному з нас, у більшості буває зовсім непомітна, ніби стерта, але де в кому вона проступає виразніше. Тому декотрі з нас мають спадкову пам'ять яскравішу й докладнішу, ніж решта людей. Усе сходить на питання, в якій мірі посідаємо ми цю особистість. У мене вона виявляється в незвичайній мірі, майже не поступаючись перед моєю реальною особою. І з цього погляду, як я вже сказав, я є вирід, примха спадковості.

Я певен, що існування отієї другої особистості — хоч, може, й не такої яскравої, як у мене, і породило в багатьох людях віру в можливість перевтілення душ. Для таких людей

ця ідея вельми вірогідна й переконлива. Коли перед ними постають у сні видива, що їх вони ніколи навіч не бачили, спогади про вчинки й події давноминулих часів, то найпростіше вони це з'ясовують тим, що нібито колись жили вже на світі. Але помилка їхня в тому, що вони не враховують своєї двоїстості. Вони не знають про своє друге «я» і вважають, що мають тільки одне, реальне. Через це вони й роблять висновок, що живуть на світі не перший раз.

Та вони помиляються. То зовсім не перевтілення. У сновиддях своїх я ніби сам блукаю первісними лісами. Але то не я сам, то тільки далека частка моєї істоти, так само як і мій батько або дід — також частки тої самої моєї істоти, тільки не такі далекі. Це друге моє «я» — то пращур мого роду, предок давніх моїх предків і сам нащадок цілої низки поколінь, що за часів іще давніших розвинули пальці на руках та ногах, щоб лазити по деревах.

Я мушу — хоч би й набридаючи вам — знову нагадати, що я із цього погляду вирід, примха природи. У мені ота спадкова пам'ять не лише надзвичайно розвинута; я успадкував пам'ять одного свого цілком конкретного й дуже давнього предка. Хоч це річ незвичайна, але нічого надто дивовижного тут, нема.

Ось простежте, як я міркую. Інстинкт — це спадкова пам'ять. Тобто і ви, і я, і кожен із нас успадкували ту пам'ять від своїх батьків та матерів, як і вони успадкували її від своїх; а отже, мусить бути якийсь матеріальний посередник, що через нього спогади передаються від покоління до покоління. Цей посередник є те, що Вейсман називає «зародковою плазмою». У ній відбито спогади всіх поколінь роду, спогади невиразні, плутані, багато з них і зовсім стерлось. Але деякі паростi зародкової плазми надміру перевантажені спогадами або, якщо вжити наукового терміну, вони атавістичніші за інші паростi. Отак і в мене. Я примха спадковості, атавістичний кошмар — називайте мене як хочете; але я є, живий і реальний, ходжу, дихаю, їм тричі на день, і що ви тут удієте?

Ще й не почавши свого оповідання, я наперед угадую, що знайдуться такі Томи-невірні від психології, яким закортить поглузувати з мене. Вони скажуть, що я просто перевчився і що то мої знання з еволюційної теорії підсвідомо відбиваються у снах. Та, по-перше, я ніколи не був надто ревний у навчанні. За успіхами я був останній на своєму курсі. Я більше цікавився спортом, та ще — чого б мені з тим критися? — більярдом.

Далі: я вперше почув про еволюційне вчення аж у коледжі. А тим часом усі враження того, іншого, давнього життя я пережив у снах ще дитиною та підлітком! Однак мушу визнати, що ті враження були плутані, безладні, поки я не ознайомився з еволюційною теорією. Вона стала мені ключем, з'ясувала і владнала всі химери мого атавістичного мозку, що, цілком сучасний і нормальний на яві, ховав у собі спогади з часів предковічних, часів самого світанку людства. Бо в тому минулому моїх снів людини, такої, як тепер, ще не існувало. Вочевидь, за тієї доби вона тільки формувалася.

РОЗДІЛ III

Змалку найчастіше мені снилося, що я зовсім маленька дитина й лежу скорчившись у чомусь, ніби в кублі, звитому з гілля. Часто я цілими годинами лежав горілиць і дивився, як сонячне світло грає, пробиваючись крізь зелене листя, колихане вітром. Бувало, що він дужчав, і тоді колихалося й моє кубло.

І завше, лежачи в кублі, я мав дивне відчуття, що піді мною страшенна безодня. Я ніколи не бачив її, ніколи не висовувався на край кубла, щоб зазирнути вниз, але я *знав* про неї, я боявся тої безодні, що весь час чигала піді мною загрозливо, мов паща всежерного страховища.

Такі сни, що в них я спокійно лежав — сни, радше, про стан, аніж про дії чи пригоди — снилися мені малому дуже

часто. Та раз у раз у ті сновиддя вдиралися раптом якісь дивні видива, страшні події, грім і завивання бурі або ж розгорталися перед очима якісь незнані краєвиди, що я зроду таких не бачив на яві. Виходили якісь плутані кошмари. Я нічогісінько не міг зрозуміти, бо в них не було ніякої послідовності.

Як бачите, сни мої не були доладні. То я був немовлям Молодого Світу й лежав у своєму кубельці на дереві; а за хвилину я вже був дорослою істотою того світу й бився з гидким Червонооком, а ще за хвилину обережно скрадався до води, на гаряче сонце. Події, розділені в тому Молодому Світі цілими роками, проходили переді мною за кілька хвилин чи навіть секунд.

Кажу, що то була безладна мішанина, але вам я тієї мішанини не накидатиму. Тільки коли я дійшов літ і переснив тисячі таких снів, ті видива вклались у якусь систему й стали для мене виразні й зрозумілі. Бо тоді я вже орієнтувався у часі й умів розставити всі пригоди й події моїх снів у тій послідовності, як вони відбувалися. Так я спромігся відтворити зниклий Молодий Світ, яким він був тоді, коли в ньому жив я, або, краще сказати, моє друге «я». Різниця не має ваги, бо я нинішній, сучасний, теж вертався в минуле й жив тим прадавнім життям разом зі своїм другим «я».

Оскільки це не якесь педантичне наукове дослідження, задля зручності вашої я зв'яжу окремі ті уривки в ціле оповідання. Бо крізь усі мої сновиддя проходять деякі спільні ниточки. Ось, наприклад, моє товаришування з Клаповухом. Або ворогування з Червонооком чи любов Прудкої. Загалом, я певен, вийде доладне й цікаве оповідання, що сподобається вам.

Матір свою пам'ятаю я не дуже. Мабуть, найперша моя згадка про неї — і, напевно, найяскравіша — така: я лежу на землі — уже трохи більший, ніж коли був у кублі, хоч іще й зовсім безпорадний. Я качаюсь по сухому листі, бавлюся ним, щось курникаю, повискую. Сонечко гріє, мені тепло, приємно, я радий. Я лежу на чистій галявинці посеред кущів

і якогось схожого на папороть зілля, а наді мною й навколо — лісова гущина, стовбури та зелене віття.

Враз до мене долітає якийсь звук. Я підводжусь і наслухаю сидячи. Курникання завмирає в мене в горлі, я сиджу, немов закам'янілий. Звук чимраз ближче — наче рохкає свиня. Ось уже чути, як щось продирається кущами. Ось заколихалась папороть; ось вона розступилася і вигулькнули блискучі очка, довгасте рило й білі ікла.

Це дикий кабан. Він зацікавлено втупив у мене очиці і, рохкаючи, переступає передніми ногами та мотає головою; папороть колишеться. Я все сиджу, мов скам'янілий, дивлюсь на нього не кліпаючи, і серце мені холоне з жаху.

Вочевидь, умовкнувши й не ворушачись, я вівся саме так, як слід. Інстинкт не велів кричати перед лицем небезпеки. Отож я сидів і ждав не знати чого. Розсуваючи папороть, кабан видибав на галявинку. Тепер йому в очах горіла не цікавість, а тільки зажерливість. Грізно мотаючи головою, він приступив ближче, ще ближче.

Тоді я скрикнув — чи радше вереснув. Я не можу описати точно того вереску, але був він пронизливий і страшний. І знову я, здається, зробив саме те, що й слід було в ту хвилину. Бо звідкілясь, зовсім зблизька, пролунав крик мені на відповідь. Мій вереск, очевидячки, на мить збентежив кабана, і, поки він стояв, вагаючись та переступаючи ногами, на галявину вискочило ще щось. То була моя мати.

Вона нагадувала великого орангутанга чи шимпанзе, але водночас виразно відрізнялася від них. Була не така волохата, дебеліша, руки мала коротші, а ноги міцніші. Одежі, звісно, на ній не було ніякої — тільки природна шерсть. Ще можу додати, що в люті вона ставала чиста фурія.

І ось такою фурією вискочила вона до нас. Вона скреготіла зубами, страшенно викривлялася, гарчала й раз у раз різко, пронизливо вигукувала щось ніби «х-ха! х-ха!» Поява її була така несподівана і вигляд такий лютий, що кабан зараз наїжився, готовий боронитися, коли вона підскочила до нього.

У ту ж мить мати відстрибнула до мене. Я вже знав, що мені робити. Ураз кинувся до неї, обхопив її за поперек, учепився в неї руками та ногами, бо вмів триматися ногами не згірше ніж руками. Я відчував, як їй від зусилля напружились і м'язи, і шкура.

Підстрибнувши догори, вона вхопилась обома руками за гілляку, що звисала над нами. І саме вчасно, бо за мить кабан очутився від здивування, клацнув іклами й пролетів під нами, заревівши, мов сурма. То був поклик. На відповідь кущі та папороть зашелестіли з усіх боків, і на галявину збіглися дикі свині — десятків зо два. Але мати вже гойдалася на грубій гілляці, футів за дванадцять над землею. Я тримався за неї, і, примостившись там, ми були в безпеці. Та мати ще лютувала. Вона джерґотіла, верещала, сварилася на свинячу зграю, що, наїжившись, скрегочучи зубами, обступила дерево. Я теж, тремтячи, дивився униз, на розлючених звірів і кричав, наслідуючи матір.

Раптом здалеку почулись такі самі покрики, тільки басовитіші, немов якийсь потужний рев. Щохвилини він гучнішав, і незабаром я вгледів його — мого батька, що поспішав до нас. Принаймні згодом я дійшов висновку, що то мусив бути мій батько.

Не скажу, щоб він, як на батька, був дуже привабливий. Він здавався напівлюдиною, напівмавпою — уже не мавпа й ще не людина. Годі мені змалювати його. Тепер таких істот в усьому світі нема. Як на свою породу, він був дуже рослий і важив, либонь, добрих сто тридцять фунтів. Лице він мав широке, пласке, брови низько навислі над очима, а самі очі були маленькі, глибоко запалі й поставлені близько одне від одного. Носа, властиво, не було. Розплесканий, короткий, без перенісся, він мав ніздрі, мов дві дірки, що дивились на боки, а не вниз.

Спадистий лоб був немов зрізаний. Волосся починало рости від самих брів і вкривало всю голову, недоладно маленьку, посаджену на недоладно грубій, зовсім короткій шиї.

Творячи батькове тіло, як і всі наші тіла, природа виявила велику ощадність. Правда, огруддя було глибоке, опукле, мов барило; але ви б не побачили в батька ні випнутих м'язів, ані широких рамен, ані зграбної прямої постави, ані шляхетної гармонії обрисів. Без ніяких ознак краси, батькове тіло справляло враження сили, лютої, первісної сили, призначеної на те, щоб хапати, душити, дерти й нищити.

Він був безклубий, а сухі волохаті ноги, криві та жилаві, скидалися більше на руки. Вузлуваті, мов корчі, вони не мали таких гарних повних литок, як наші з вами. Скільки пригадую, батько навіть не міг ступати на всю підошву, бо ступні були пристосовані до хапання — справді, радше руки, ніж ноги. Великий палець, замість стояти вряд із рештою, був відстовбурчений, як великий палець на руці. Це давало батькові змогу хапати ногою, наче рукою, але заважало ходити, як ходимо ми.

Отакою дивною появою був мій батько, і в не менш дивний спосіб дістався він до нас, як ми сиділи на гілляці над розлюченою ватагою диких свиней. Він примчав не по землі, а по деревах, спритно й швидко перестрибуючи з гілки на гілку, з дерева на дерево. Ось і тепер, на яві, пишучи ці рядки, я виразно уявляю собі ту волохату чотирируку істоту: бачу, як вона перемахує з гілки на гілку, а то на хвильку спиняється і, шалено виючи, б'є себе стиснутим кулаком у груди; потім, знову перелітає в повітрі десять – п'ятнадцять футів до дальшого дерева, хапається одною рукою за гілку, розгойдується, перестрибує знов далі й хапається другою рукою за другу гілку — і так далі, усе далі, не вагаючись і не розмірковуючи, як і куди стрибнути.

Я дивився на батька, і в моїй істоті, в кожному м'язі аж свербіло нестримне бажання так само стрибати з гілки на гілку. Я відчував у собі, у кожному своєму м'язі притаєну, майбутню силу. Бо й справді: малі хлопчаки, спостерігаючи, як їхні батьки садять сокирами й валять дерева, знають, що прийде час, коли й вони спроможуться на те саме. Так було й зі мною. Життя, що горіло в мені, було створене робити

те, що й мій батько. Воно потай нашіптувало мені горді мрії про повітряні стежки та літання лісом.

Нарешті батько дістався до нас. Він був украй лютий. Я й тепер пам'ятаю, як випиналась його спідня губа, коли він, вирячивши очі, дивився на свиней. Він гарчав, як пес. Його білі кливаки були великі, наче собачі ікла, і вражали мене надзвичайно.

Батькова поведінка ще дужче роздратувала свиней. Він ламав галуззя й жбурляв додолу у наших ворогів або, повиснувши на одній руці, низько гойдався над ними — дражнив їх, а як вони в безмежній люті клацали іклами, перекривляв їх.

Не задовольнившись цим, він відламав здорову гілляку і, тримаючи її рукою та ногою, ширяв нею розлютованих звірів у боки та бив по рилах. Чи треба казати, що мати й я дуже тішилися з цієї розваги?

Але все в світі, навіть найкраще, набридає. Врешті-решт мій батько, зловтішно весь час хихочучи, повів нас деревами геть. Увесь мій захват відразу де й подівся. Я знов у страху міцно тримався за матір, а вона дерлася по гілках та перелітала з дерева на дерево. Пам'ятаю, одна гілка затріщала й підломилася під її вагою. Мати відчайдушно стрибонула. А мені, як затріщало дерево, враз похололо всередині від отого відчуття падіння в безодню. Ліс і сонячне світло, що пробивалося крізь листя — усе зникло з-перед очей. Батько, що враз спинився, блимнув у них останній, а потому — темрява.

За мить я прокинувся в ліжку, засланому простирадлом, весь упрілий, тремтячи, у млості. Вікно було розчинене, у хаті повівало прохолодою, тьмяно світила нічна лампочка. З цього можна виснувати, що ми не впали додолу, кабанам на ікла. Бо тоді мене б не було тут нині, через багато тисячоліть, і я не оповідав би вам цієї пригоди.

Станьте-но на хвильку на моє місце. Уявіть собі, що ви мале дитя, що ви засинаєте, як я, і бачите ввісні такі незрозумілі для вас страхіття. Не забувайте, що я був зовсім

недосвідчене дитя. Я зроду не бачив не те що диких вепрів, а й свійської свині. Я знав лишень свиняче сало, що шкварчить на сковороді, підсмажене до сніданку. І ось маєш! Дикі свині, справдешні, як саме життя, удираються в мої сни, а я з якимись химерними батьком та матір'ю перелітаю над безоднею з дерева на дерево.

Чи ж дивно, що мене лякали й гнітили ті нічні привиддя? На мені тяжіло прокляття. Найгірше було те, що я боявся розповідати про свої сни. Не знаю, через що, може, через те, що я почувався немов винний, хоч і не міг уявити, в чому ж моя вина. Так воно тривало цілі роки, доки я не дійшов літ і не зрозумів, звідки оті мої сновиддя.

РОЗДІЛ IV

У цих моїх доісторичних спогадах є одна дуже дивна особливість. Це невиразне уявлення про час. Я не завше знаю, що було раніш, а що пізніш, а також не можу сказати, скільки, власне, років — рік, два, чотири чи п'ять — минуло між якимись двома подіями. Я можу тільки приблизно визначити час за змінами в зверхньому вигляді й у поводженні своїх одноплеменців.

Деякі ж події можна розставити поряду за самою логікою. Приміром, та втеча від вепрів напевне відбулася задовго до мого знайомства з Клаповухом, що став, сказати б, товаришем моїх хлоп'ячих літ... Так само очевидно, що десь між цими двома подіями я відбився від своєї матері.

Пригода, що я допіру оповів — то моя єдина згадка про батька. Пізніше я його ніколи не бачив. Знаючи ту добу, можна здогадуватися, що він загинув невдовзі після тої пригоди з дикими свинями. І кінець його, запевне, був дочасний. Батько був у розквіті віку й міг померти тільки смертю наглою і не своєю. Але я не знаю, коли та як він загинув. Чи він утопився в річці, чи його поглинув якийсь полоз, чи він потрапив у черево до Гострозуба, старого тигра — мені невідо-

мо. Бо я пам'ятаю тільки те, що бачив за тих прадавніх часів на свої очі. Коли мати й знала щось про батькову загибель, то ніколи мені не розповідала. Гадаю, що їй і слів бракувало таке розповісти. Либонь, за тих часів увесь словник наших предків налічував із тридцять чи сорок звуків — кажу *звуків,* а не *слів,* бо то таки були просто звуки, не іменники й не дієслова, без твердого значення, відтінюваного прикметниками та прислівниками, бо цих знарядь мови ще не було винайдено. Натомість ми відтінювали значення своїх звуків вимовою — голоснішою чи тихішою, товстішою чи тоншою, шпаркішою чи протяжнішою.

Дієвідмінювання так само не було. Чи йдеться про теперішнє, чи про минуле, здогадувалися з усієї «розповіді». Говорили ми тільки про конкретне, бо тільки конкретними образами думали. Багато важила міміка. Щонайпростіша абстракція не була нам приступна, а як і виникала в кого в голові, то виповісти її іншим бувало дуже важко, бо звуків бракувало, доводилось виходити за межі наявного «словника». Вигадати новий звук — то інші ж однаково не зрозуміють; мусили, отже, по змозі показувати свою думку на мигах, водночас настирливо вимовляючи знов і знов той новий звук.

Отак розвивалася мова. Ті небагато звуків, що ними ми володіли, давали змогу нашій думці забігати трохи далі за їхнє значення; а тоді виникала потреба нових звуків, щоб цими виповісти нову думку. Часом, правда, ми забігали помислом аж задалеко, сягали навіть абстракцій — неясних, звісно — і висловити їх було зовсім ніяк. Мова-бо розвивалася нешвидко.

О, повірте мені, ми були тоді вкрай примітивні. Проте знали багато такого, чого не знаємо тепер. Ми вміли рухати вухами, нашорошувати або прищулювати їх, уміли чухати собі спину між лопатками, шпурляти каміння ногами — я сам часто так робив — або, випроставши ноги в колінах, нахилитися вперед і торкнутися землі не пальцями, а ліктями. А дерти пташині гнізда — хай би тільки хлопчаки

двадцятого сторіччя подивились на нас! Тільки що ми не збирали яєць у колекції. Ми їх поїдали.

Пригадую... Але я забігаю наперед. Спершу треба розповісти вам про Клаповуха й наше з ним товаришування. Я відбився від матері ще зовсім малим — може, через те, що після батькової смерті вона спарувалася з іншим. У мене небагато згадок про нього, та й ті, що збереглися, не дуже приємні. Він був легкодумний, без ніякої поважності. І занадто балакливий. Навіть і тепер, на саму згадку, його безугавне джерґотіння дратує мене. Його розум був надто непослідовний, щоб міг він триматися довго якоїсь мети. Мавпи у клітках зоопарку завжди нагадують мені його. Він був дуже мавпуватий — це найкраще визначення, що я можу йому дати.

Мене він зненавидів відразу, і я незабаром навчився боятись і його самого, і його зловорожих каверз. Побачивши його, я завше тікав і тулився до матері. Але, дорослішаючи, я неминуче мусив часом відходити від неї, і то щораз далі. Цього тільки й чекав Джерготун. (Треба вам пояснити, що тоді ми жодних імен не мали; то я вже сам задля зручності подавав імення тим одноплеменцям, з ким стикався ближче. «Джерготун» — це найвідповідніше ім'я для мого любого вітчима. Себе я назвав Зубанем, бо мав великі кливаки.

Та повернімось до Джерготуна. Він весь час допікав мені, щипав, стусав, а часом був і не від того, щоб куснути мене. Мати не раз утручалася, і любо було дивитись, як шерсть із нього летіла жмутами. Але виходила з усього безупинна родинна гризня, і я був той маслак, за який гризуться.

Так, моє домашнє життя було не дуже щасливе. Я всміхаюся сам до себе, пишучи цю фразу. Домашнє життя! Ніби я справді мав дім у теперішньому розумінні цього слова. «Мій дім» — це тільки асоціація, а не житло. Не в домі я жив, а в материному догляді. А мати моя жила абиде — звісно, ніколи не залишаючись на землі на ніч.

Мати була дуже консервативна. Вона ще трималася дерев. Поступово інші з-поміж нашого Плем'я жили вже

в печерах, що над річкою. Мати ж була дуже обережна й не любила нового. Їй гаразд було й на деревах. Ми, звісно, мали своє дерево, де зазвичай ночували; а коли ніч постигала нас десь далеко, то доводилося спати на першому-ліпшому. На нашому дереві, у розсошині між двох гілляк, було зроблено ніби поміст із гілля та витких рослин. Він скидався на велике пташине гніздо, тільки куди грубіше звите, але мав одну відміну, якої я не бачив ніколи у пташиних гніздах, а саме — накриття; звісно, накриття не таке, як будують тепер люди, хоч би навіть найпримітивніші дикуни. Воно було неоковирніше за найнеоковирніші витвори рук людських — цебто рук сучасної людини. Просто стулене сяк-так. У розсошині нашого дерева накладено купу сухого гілля та хмизу. Ближчі чотири чи п'ять менших розсіх підтримували, так би мовити, крокви — жердини десь із цаль завгрубшки. Зверху на них знов же накидано абияк купу сухого гілля та хмизу. Просто накидано, а не накладено з похилом, щоб збігала вода. У рясний дощ воно дуже текло.

Отже, таки вернімося до Джерготуна. Через нього материне й моє домашнє життя стало нестерпуче; під домашнім життям я розумію не життя у вогкому кублі, а просто наше спільне життя на дереві. Він доїдав мені з великою зазлістю. То було єдине діло, про яке він міг пам'ятати довше, ніж п'ять хвилин уряд. А як я більшав, то мати щодалі боронила мене менш завзято. Може, через оті нескінченні сварки з Джерготуном я й став матері за тягар. Та хай там як, а жилося мені що день, то гірше. Отож я невдовзі сам, своєю волею подався геть, але мені не судилося вчинити таке самохіть. Поки я надумався, мене впрост викинуто з дому. Таки викинуто.

Нагода ця трапилася Джерготунові, коли якось я лишився у кублі сам. Вони з матір'ю пішли разом на болото, до чорниць. Певне, він те надумав раніш, бо незабаром я почув, як він вертається сам, ревучи роздратовано. Раз у раз він спинявся й бив себе в груди кулаком, як завжди робили

чоловіки з нашого Плем'я, якщо бували люті чи хотіли підігріти в собі лють.

Я відразу збагнув, що буде мені непереливки, і, тремтячи, принишкнув у кублі. Джерготун дістався до нашого дерева — пригадую, це був дуб — і подерся догори, без угаву горлаючи. Як я вже казав, наша мова була тоді дуже бідна, отож, ревучи на всякі лади, він силкувався сказати мені, що люто ненавидить мене і що хоче нарешті зробити мені кінець.

Я не став чекати. У кублі він мене не знайшов: я вже був на ближчій поземній гілляці. Він туди за мною. Я далі й далі. Нарешті я опинився серед тонких галузок і листя. Джерготун був боягуз, і ніяка лють, хоч би як він її підгарячував, не могла переважити його обережності. Він не насмілився пнутися далі за мною. Під його вагою тонке галуззя обломилося б, перше ніж він дістав би мене.

Та цього йому й не треба було, і паскудник те добре знав. Ненависно, зловтішно ошкірившись, блискаючи жорстокою кмітливістю в очицях-намистинках, він почав трусити гілляку, де я сидів на кінці, хапаючись за тонкі галузки, що одна по одній ламалися. Земля була футів за двадцять унизу.

Щодалі, то несамовитіше трусив він гілляку, уп'явшись у мене ненависним поглядом та шкірячи зуби. Кінця довелося чекати недовго. Усі чотири гілки, що за них я чіплявся, вломилися враз, і я полетів навзнаки додолу, дивлячись угору на вітчима, а обламані гілки все стискаючи в руках і ногах. На щастя, цього разу вепри не чатували на мене внизу, та ще я впав на густі пружні кущі.

Звичайно, на падінні мої сни уривалися. Нервовий струс бував досить міцний, щоб перекинути мене за тисячу сторіч, і я прокидався в своєму ліжечку, тремтячи, весь упрілий, і чув, як кує у вітальні дзиґар із зозулею. Але цей сон я снив багато разів і ніколи не прокидався. Щоразу, вищачи, ламаючи кущі, летів я аж донизу й гепався об землю.

Забившись, подряпавшись, я лежав нерухомо і скиглив. Крізь кущі над собою я бачив Джерготуна. З радощів він заспівав якусь диявольську пісню, усе розгойдуючи в такт

їй гілляку. Я зразу притих, бо ж не був більш у своєму надійному кублі на дереві й знав, як небезпечно принаджувати голосним плачем усіляких хижаків.

Пам'ятаю, що, виплакавшись тихенько, я ще хвильку бавився грою світла на мокрих від сліз віях, то заплющуючи, то ледь розплющуючи очі. Тоді почав обмацувати себе й виявив; що покалічився я, падаючи, не дуже. Подекуди обдер шкуру й вискуб шерсть. Із плеча стирчав гострий цурпалок, що встромився туди мало не на цаль, і дуже боліло праве стегно: я вдарився об землю саме ним. Але врешті-решт то все були дрібниці. Кісток я не поламав, а тіло в первісної людини гоїлося швидко. Однак забився я таки добряче і цілий тиждень потім шкандибав через оте забите стегно.

Далі, в кущах лежачи, мене опанувало почуття, що тепер я сам-самотній і не маю де притулитись. Я поклав собі ніколи не вертатись до матері та Джерготуна. Піду ген-ген цим страшним лісом, знайду собі дерево до вподоби й улаштуюся на ньому. За їжу я не турбувався. Я знав, як її добувати. Уже мало не цілий рік мати не годувала мене, а тільки обороняла й на розум навчала. Поволі, тихесенько виповз я з кущів. Озирнувшись, побачив Джерготуна. Він усе завивав і трусив гілляку. Не скажу, щоб то було дуже приємне видовище.

Я добре знав, як треба берегтись, і за тієї першої в моєму житті мандрівки був вельми обережний. Куди податись, про те не дбав. На думці було тільки одне: утекти так далеко, щоб Джерготун не добувся до мене. Я вилізав на дерева й по кілька годин рухався горою, перестрибуючи з одного на друге й не спускаючись на землю. Але я не йшов увесь час у якому-небудь певному напрямку і взагалі йшов не весь час. Послідовності в моїй натурі, як і в натурі всього нашого Плем'я, не було. До того ж я був іще зовсім дитина й не раз спинявся та бавився дорогою.

Пригоди свої в перші дні після втечі я пам'ятаю дуже невиразно. Моє друге «я» багато чого позабувало, зокрема

про ті дні. І я не можу уривками своїх снів замостити прогалини у згадках між моєю втечею і тим днем, коли я дістався до печер. Пригадую, що кілька разів виходив я по деревах на галявини, злазив додолу й, весь тремтячи, біг щодуху. Пригадую, що були дощові дні й дні сонячні, отож я, напевне, блукав самотній довгенько. Найчастіше мені снилось, як я мерзну під дощем, як терплю голод та як його вгамовую. Дуже виразний був сон про те, як я ловив дрібних ящірок на кам'янистому лисому пагорку. Звісно, вони пороснули від мене на всі боки й поховалися під камінням. Проте декількох я таки зловив, перекидаючи каміняччя. З пагорка мене прогнали гадюки, що на пласкому камінні грілися проти сонця. Вони не нападали на мене, але вроджений страх перед ними був такий сильний, що я чкурнув звідти як опечений, немовби вони гналися за мною.

Пам'ятаю, що я гриз гірку деревну кору й зелені горіхи з іще м'якою шкаралупою і молочним зерням. Також дуже виразно пригадую, як мені болів живіт, але від чого — чи від зелених горіхів, чи від ящірок — не можу сказати. Одне тільки знаю: мені дуже пощастило, що дикі звірі не зжерли мене, поки я кілька годин корчився з різачки на землі.

РОЗДІЛ V

Нова картина раптом стала мені перед очі, коли я вийшов з лісу. Я опинився край величенького чистого простору. По один бік його здіймалось високе урвище, а по другий бік текла річка. Глинястий берег круто збігав до води, але подекуди, по яругах, видно було стежки. Сюди приходило пити воду Плем'я, що жило в печерах.

Отак я випадково натрапив на головний осідок Плем'я. Це було, умовно кажучи, їхнє селище. Моя мати з Джерготуном та мною і ще кілька поодиноких родин жили, сказати б, на висілках. Ми так само належали до цього Плем'я, тільки мешкали віддалік. Не так щоб дуже далеко: я добирався до

печер добрий тиждень, та коли б ішов навпростець, то дійшов би за годину.

Як я вже казав, вийшовши з лісу, побачив я перед собою чистий простір, печери в урвищі і стежки, що збігали до води.

Я на луговині перед урвищем побачив багатьох своїх одноплеменців. Цілий тиждень блукав я лісом — самотнє маленьке хлоп'я. За той час я не натрапляв ні на кого зі своєї породи й жив у постійному страху й самотності. Тепер, побачивши подібних до себе, я не стямився з радощів і прожогом кинувся до них.

І тоді сталася дивна річ. Хтось мене вгледів, і пролунав крик застороги. У сліпому жахові всі закричали й сипнули навтьоки. Перестрибували каміння, дерлися на урвище, залазили до печер, і за хвильку поховалися геть усі. Тільки одне маля жалісно квилило під кручею: у тій паніці за нього забули. Та враз, зачувши те квиління, вискочила його мати. Мале кинулося до неї, міцно вчепилося за шерсть, і обоє вони щезли в печері.

Я лишився сам. Гамірна галявина спустіла враз. Безпорадний і самотній, я сів і заплакав. Я нічого не розумів. Чому вони повтікали від мене? Згодом, познайомившись зі звичками Плем'я, я дізнався, в чому річ. Коли я раптом вихопився з лісу, вони подумали, що за мною женеться якийсь хижий звір. Кинувшись до них стрімголов, я сполохав їх.

Сидячи і стежачи за печерами, я завважив, що й за мною стежать. Незабаром повистромлялися цікаві голови. Ще трохи згодом вони почали перегукуватися. Серед поспіху та метушні не всі потрапили до своїх печер. Деякі дітлахи поховалися до чужих. Матері не кликали дітей на ім'я, бо до імен тоді ще не додумалися. Вони сердито й тривожно покрикували, і ті покрики зразу впізнавали їхні діти. Колись так само кликала мене моя мати. Я б упізнав її голос з-поміж тисячі, як і вона мій.

Перегукування тяглося довгенько. Усі були занадто обачні й ще не наважилися вилізти з печер і спуститися

додолу. Нарешті один зважився. Йому судилося відіграти в моєму житті таку саму велику роль, яку він відігравав і в житті всього Плем'я. На сторінках мого оповідання він виступає під ім'ям Червоноока. Я назвав його так через те, що він мав завше запалені очі й червоні повіки й тому видавався страшенно лютий. Сама душа його була червона, кривава.

З кожного погляду він був справжня потвора. Велетенський на зріст, він важив, либонь, фунтів сто сімдесят. Більшого за нього я ніколи не бачив ні поміж нашого Плем'я, ні поміж Деревиками, ні поміж Огневиками. Часом, читаючи в газетах про теперішніх боксерів чи борців, мені мимохіть спадає на думку, чи довго найдужчі з них змогли б вистояти проти нього. Боюся, що недовго. Своїми залізними пальцями він міг би схопити й видерти геть м'яз — скажімо, біцепс — із людської руки. Ударивши навідліг кулаком, міг би розчерепити людині голову, немов яєчну шкаралупину, а копнувши в живіт ногою, чи, краще б мовити, своєю задньою рукою, випустив би їй тельбухи. Він здужав би скрутити будь-кому в'язи одною рукою або враз перекусити сонну артерію й шийні хребці.

Він міг сидячи, не зводячись на ноги, ураз перемахнути з двадцять футів. Увесь він був огидно волохатий. Ми всі пишалися, коли на тілі не було багато волосся. Він же був увесь покритий ним, і навіть вуха йому були волосисті. Шерсть не росла тільки під самими очима та на долонях і підошвах. Він був правдива потвора. Люто вищирені зуби й відвисла спідня губа дуже пасували до його страшних очей.

Отакий був Червоноок. Вельми сторожко вилізши з печери, він спустився додолу й, не звертаючи на мене ніякісінької уваги, пішов на звідини. Ступав він, нахилившись уперед, і такі довгі були його руки, що за кожним кроком він зітнутими пальцями торкався землі, ніби підпираючись. Та хода напіврачки видавалася дуже незграбна, і він таки справді помагав собі йти руками. Зате як він умів бігати на всіх чотирьох! А ми, решта, бували надто незграбні саме як

рачкували. Загалом поміж нас нечасто можна було спіткати таких, що ходили, підпираючись руками. То був атавізм, а Червоноок являв зразок іще виразнішого атавізму.

Справді, ось що він був таке — атавізм. Ми саме були в процесі переходу від життя на деревах до життя на землі. Той перехід тривав багато поколінь, і відповідним чином змінювалось як наше тіло, так і наші звички; Червоноок же ніби вернувся своєю подобою до давнішого та примітивнішого типу Деревиків. Народившись у нашому племені, він і жив із нами; але насправді він був атавістичний вирід, і його місце було не серед нас.

Він вельми сторожко й моторно побігав по луці, пильно вдивляючись у просвітки між деревами виглядаючи звіра, що, як усі гадали, чигав там на мене. А тим часом Плем'я, скупчившись у печерах, чекало.

Нарешті він, вочевидь, переконався, що ніякої небезпеки немає. Ще пройшов стежкою до водопою, позирнув з кручі вниз, а тоді рушив назад. Я був йому просто на дорозі, але він мене не бачив, доки не наткнувсь. Тоді зненацька, мовчки, неймовірно спритно так клепонув мене по голові, що я відлетів на добрих дванадцять футів. Хоч той стусан забив мені памороки, проте я пам'ятаю, як заверещали та зареготали в печерах. О, то була знаменита розвага — принаймні за тих часів — і Плем'я щиро тішилося.

Отак Плем'я прийняло мене. Червоноок пішов собі далі, не дбаючи більше про мене, і я міг скиглити та хлипати досхочу. Кілька жінок обступили мене. Я зараз пізнав їх усіх. Торік мати водила мене в яри до ліщинників збирати горіхи, отоді я й бачив їх.

Незабаром жінки розійшлися, і залишились тільки цікаві хлоп'ята. Вони взялися дразнити мене. Стоячи навколо, вони втикали мене пальцями, кривилися, штовхали й щипали. Наляканий, я довго терпів усе те, а тоді враз мене пойняла така шалена лють, що я кинувся й учепився зубами та пазурами в найзухвалішого з них. То був саме Клаповух. Я так назвав його через те, що він міг нашорошувати тільки

одне вухо. Друге йому завжди звисало. Він якось ушкодив його м'язи й більше не міг ним ворушити.

Ми зчепилися й почали битись, точнісінько як і тепер, буває, б'ються двоє малих хлоп'ят. Ми кусалися, чубились, лупцювали один одного й валяли додолу. Нарешті мені пощастило: я підбив його під себе в спосіб, що зветься півнельсоном, як я дізнався потім у коледжі. Це дало мені перевагу. Та недовго я тішився з неї. Він якось добрав способу зігнути одну ногу, чи то задню руку, і почав так дерти мене нею по животі, що мало тельбухів мені не випустив. Мимоволі я мусив трохи попустити, а тоді ми знову зчепилися.

Він був, певне, на цілий рік старший за мене, але люті я мав куди більше, і врешті він кинувся тікати неоглядки. Я за ним — і погнав його луговиною, потім стежкою, що провадила до річки. Краще обізнаний з тією околицею, він побіг понад водою, потім звернув другою стежкою вгору і, перетявши луговину навкіс, щез у великій печері. Я й не стямився, як услід за ним пірнув кудись у темряву. Мені стало жаско. Доти я ніколи ще не бував у печері. Я заскімлив і заплакав. Клаповух заджерготів глузливо і, налетівши на мене в темряві, повалив додолу. Але стятися зі мною вдруге не наважився й дав драла. Тільки куди? Адже я заступав йому вихід із печери. Повз мене він не пробігав, а проте щез кудись. Я пильно прислухався, та не міг угадати, де він. Це мене спантеличило й зацікавило. Вийшовши з печери, я сів чекати.

Він не виходив сюдою, цього я певен був. Минуло кілька хвилин, і ось він захихотів збоку. Знов я кинувся за ним, і знову він метнувся в печеру. Та цього разу я спинився на самому проході. Він не вибігав повз мене, проте за хвильку знову засміявся позаду, і я знову загнав його до печери. Так сталося ще кілька разів. Тоді я побіг услід за ним у печеру, але даремно шукав його там. Я не міг збагнути, кудою ж він утікає. Щоразу біг він у печеру, назад не вибігав і щоразу опинявся знадвору та сміявсь із мене. І так помалу наша бійка перейшла на гру в піжмурки.

Так гралися ми мало не півдня з недовгими перервами і зовсім сприязнились у тій грі. Нарешті він кинув утікати від мене, і ми, обнявшись, сіли спочивати. А трохи згодом він викрив мені таємницю печери. Узявши за руку, повів углиб. Із тієї печери вузенька розколина провадила до другої, що нею ми й вийшли надвір.

Тепер ми були вже справжні товариші. Коли хлоп'яки внизу зібралися дратувати мене, він кинувсь у бійку разом зі мною, і ми налетіли на них так шалено, що вони незабаром дали мені спокій. Клаповух обводив мене по всьому сельбищі, але оповісти мені про нього та про звичаї Плем'я міг небагато, бо йому на те бракувало слів. Проте він зміг мені багато що показати, і скоро я довідався про все, що потребував знати.

Ми ходили з ним по луговині між урвищем та річкою й далі, до лісу. Там, на одній травистій галявині, ми нарвали й наїлися ликуватої дикої моркви. Тоді напились води з річки й пішли назад до печер.

На стежці, що нею ми дерлися вгору, ми несподівано наскочили на Червоноока. Клаповух раптом сахнувся набік і припав до схилу. Я, певна річ, мимовільно зробив те саме, аж тоді озирнувся подивитись, чого він злякався. Серединою стежки сунув Червоноок, грізно бликаючи запаленими очима.

Я завважив, що всі дітлахи кидалися врозтіч від нього так само, як і ми, а дорослі, насторожливо дивлячись на нього, оступались йому з дороги.

Увечері, ще навіть не смеркло, як луговина спустіла. Плем'я поховалося в печери. Клаповух повів мене спати. Ми подерлися вгору, вище за всі печери. Його печерки або радше розколини в урвиську зовсім не було видно знизу. Клаповух просунувся до неї, а слідом за ним і я — насилунасилу, бо війстя було вельми вузьке. Я опинився, сказати б, у кам'яній комірчині, не більшій як два фути заввишки, якихось чотири завдовжки й три завширшки. Щільно пригорнувшись один до одного, ми проспали там цілу ніч.

РОЗДІЛ VI

Як я згодом дізнався, ніхто з Плем'я не жив у великих печерах, надто із широким війстям. Тільки сміливіші з дітлахів наважувалися гратись там удень, але ночувати там ніхто не ночував. Для житла вибирали печери з вузьким пролазом, і що вужчий він був, то безпечніший від нападу диких звірів, які за тої доби день і ніч держали нас у страху.

Першого ж ранку, прокинувшись у печері Клаповуха, я побачив, які переваги має вузький пролаз. Ще тільки-тільки розвидніло, як на луговину перед урвищем вийшов Гострозуб, старий тигр. Двоє з Плем'я, що вже були внизу, кинулися тікати. Не знаю, чи перелякались вони дуже, чи вже він їх зовсім доганяв, тільки замість лізти до якої-небудь розколини на кручі, вони метнулися до широкої печери, де ми гралися з Клаповухом напередодні.

Що трапилось там, важко сказати; можна тільки здогадуватися, що вони пролізли розколиною до другої печери; звір же, занадто великий, не міг просунутись туди. Голодний і лютий, він вийшов із печери тим самим ходом, яким і ввійшов. Очевидячки, уночі йому не пощастило в полюванні, й він сподівався поснідати кимось із нас. Побачивши втікачів біля другої печери, він одним скоком опинився там. Вони, звісно, ту ж мить шмигнули знову до першої печери. Ще лютіший, він, гарчачи, вискочив назад.

Нагорі знявся пекельний галас. Ми повистромлялися з усіх розпадин, повилазили на прискалки й джерґотали, верещали, репетували на всі лади, злісно викривляючись — так нам велів природний інстинкт. Люті мали ми не менше, ніж у тигра, тільки в нас вона поєднувалася із жахом. Пам'ятаю, що і я кричав та викривлявся, як усі, але робив те не просто за прикладом інших. Щось потужне з нутра моєї істоти примушувало мене. Волосся на мені настовбурчилося, і я увесь колотився з дикої, скаженої люті.

Тигр далі кидався то в першу, то в другу печеру, але ті двоє, що там заховалися, рятувались від нього так само:

перебігаючи розколиною то туди, то сюди. Тим часом розворушились усі ми нагорі. Щойно тигр вискакував назовні, на нього летів цілий град каміння. Спочатку ми тільки спихали його на звіра, а потім почали шпурляти з усієї сили. Те бомбардування відвернуло увагу тигрову на нас і ще дужче його розлютило. Він облишив тих двох у печері й подерся на кручу до нас, чіпляючись пазурами за каміння, що обсувалося під його вагою, й скажено ревучи. Загледівши те, усі до одного перелякано поховалися в печерах. Виткнувшись із нашої розколини, що була вище за всіх, я вже нікого не побачив, крім Гострозуба. Саме тоді він зірвався з кручі й покотився вниз.

Я радісно закричав, і знову всі висипали з печер, знову загаласували, і каміння ще густішим градом полетіло на тигра. Звір геть сказився. Він раз у раз стрибав і дерся на кручу; йому навіть пощастило було дістатися до найнижчої розколини, але хоч як він намагався, та не міг просунутися в неї й знову покотився додолу. Щоразу, як він кидався на кручу, по нас прокочувалася хвиля жаху. Спершу майже всі ми ховались у своїх печерах, однак дехто важився залишитись і кидати на нього каміння. Під кінець ніхто вже не ховався, і всі бомбардували його.

Ще ніколи такому могутньому звірові не доводилося зазнати такої цілковитої поразки. Пиху йому страшенно вражало те, що таке плохеньке, нікчемне поріддя перемудрило його. Він стояв унизу, задерши до нас голову, бив хвостом, ревів і клацав зубами на каменюки, що падали коло нього. Одного разу мені пощастило шпурнути каменя саме тоді, як він, задерши морду вгору, дивився на нас. Камінь улучив його якраз по пискові. Звір підскочив у повітря, гучно заревівши й занявчавши з болю й подиву.

Він був переможений і знав те. Ніби згадавши про свою гідність, він повільно вийшов з-під граду кам'яного і, зупинившись посеред луговини, смутно й заздрісно подивився на нас. Йому, голодному, прикро було зрікатися здобичі. Стільки м'яса перед очима — загнаного в кут, але недосяж-

ного! Побачивши його в такій притузі, ми всі гучно, глумливо реготали з нього. А звірі не люблять, як із них глузують, їх те дратує. Отож і наш регіт уразив Гострозуба. Заревівши, він повернувся й знову кинувся на кручу. Того нам і було треба. Баталія зійшла на гру, і ми щиро втішалися, засипаючи його камінням.

Цим разом його атака була недовга. Він швидко повернувся до глузду — ба й наше каміння було гостре й било болюче. Я й досі виразно бачу, як він, відступивши, зупинився край лісу й озирнувся на нас. Одне око йому трохи не зовсім запливло; він вищирив білі ікла, наїжив шерсть і скажено бив хвостом. Потужно заревівши востаннє, він щез між деревами.

На кручі тоді знявся такий ґвалт, що й сказати не можна. Ми всі висипали з дір, усі разом шварґотіли, бігали, розглядали сліди кігтів на м'якому лупаку. Ті двоє, що їх заскочив тигр у подвійній печері, вийшли з свого захистку вельми горді. Ми обступили їх і в подиві й захваті дивились на них. Один із них був ще зовсім підліток. Його мати несподівано пропхалась наперед і люто накинулась на сина. Вона клепала його по щоках, скубла за чуприну й весь час пронизливо репетувала, мов який біс. Дебела волохата жінка, вона дала йому добрячого прочухана на превелику втіху всьому Плем'ю. Ми реготали так, що мусили триматись один за одного, або ж качалися по землі.

Невважаючи на те, що жили під гнітом вічного страху, ми були дуже смішливі й мали виразне почуття гумору. Наша веселість, нестримана й щира, була правдиво гаргантюанська. У нас ніщо не робилось наполовину. Убачивши щось смішне, ми сміялися, аж корчились, смішні ж були для нас навіть найзвичайніші й найбрутальніші речі. О, ми були великі сміхуни, можу запевнити вас.

Як ми повелися з Гострозубом, так само велися ми й з іншими звірами, що часом уганялись до нашого сельбища. Нашими стежками та водопоями ми користалися самі, доїдаючи прикро кожному звірові, що вдирався чи заблукував

на наш терен. Навіть найкровожернішим хижакам ми так дошкуляли, що вони давали спокій нашому сельбищу. Звісно, ми були далеко не такі дужі й сміливі, як вони, ми були боягузливі й хитрі, але тільки завдяки тій боягузливості, полохливості та хитрості й могли ми існувати в жорстокому ворожому оточенні Молодого Світу.

Як я вже казав, Клаповух був, либонь, на рік старший за мене. Він не міг мені розказати, як жив раніше. Я вважав його за сироту, бо ніколи не бачив його матері. А батьки в ту добу взагалі небагато важили в житті дітей. Шлюб тоді був ще зовсім у зародку. Подружні пари раз у раз сварились і розходилися. Теперішні люди роблять це за законом, ми ж законів не мали, а жили тільки за звичаями. Шлюбні ж звичаї в нас були досить безладні.

Проте, як ви побачите далі з мого оповідання, в нас уже зароджувалась ідея одношлюбності, яка згодом, розвинувшись, і зміцнила ті племена, що її додержували. Уже й тоді, коли я народився, кілька пар жило окремо на деревах поблизу мого материнського кубла. Життя в сельбищі не дуже сприяло моногамії, і, мабуть, саме через це ті пари відокремилися й жили осібно, жили вкупі по багато років уряд. Звісно, коли одне вмирало чи потрапляло до пазурів хижого звіра, тоді друге завше знаходило собі когось іншого до пари.

Одна річ вельми бентежила мене першими днями, коли я оселився з Плем'ям: над усіма панував якийсь безіменний, невимовний жах, що ніби йшов з одного боку, з північного сходу. Усе Плем'я боялося тої сторони й жило наче в постійному страху перед нею. Кожне позирало туди частіше й тривожніше, ніж будь-куди інде.

Одного разу ми з Клаповухом подались у той бік по дику моркву, що саме тієї пори була найсмачніша. Мій товариш ураз став незвичайно сторожкий і боязкий. Він волів їсти чи стару тверду моркву, чи молоденьку, ще глизяву, і ніяк не важився зайти трохи далі, де багато було соковитої, смачної і де її ще не збирано. Коли ж я пішов туди, він розсердився й налаяв мене. Він дав мені на здогад, що там, у тій стороні,

чигає якась страшенна небезпека, але яка саме, не міг пояснити, бо йому бракувало слів.

Поки він лаявся й белькотав щось незрозуміле, я наївся досхочу моркви, але весь час мався на бачності, хоч і не було ніякої видимої небезпеки. Я виміряв оком відстань до найближчого дерева й знав, що завше встигну добігти до цього захистку, якщо вигулькне з хащі Рудий, чи Гострозуб, чи ще який звір.

Одного пізнього вечора на сельбищі зчинився великий переполох. Усіх до одного пойняв якийсь нез'ясовний жах. Плем'я обліпило кручу, і всі дивилися та показували руками на північний схід. Я не знав, у чому річ, проте хутко видряпався до свого власного захистку — нашої печерки — і аж тоді озирнувся.

Далеко на північному сході, за річкою, здіймався стовп диму. То було для мене щось зовсім незнане. Зроду-віку не бачив я такого величезного звіра. Думаючи, що то якийсь дивовижний гад, я пильно стежив, як він підносить угору над лісом свою голову, коливаючи нею туди й сюди. Та незабаром з поведінки Плем'я я здогадався, що дим сам із себе не був небезпечний. Усі боялись його лишень як ознаки чогось іншого; але що воно було таке, я не міг збагнути, а вони не могли мені пояснити. Та скоро я мав про те дізнатися — дізнатися, що воно куди страшніше за Рудого, за Гострозуба й навіть за гадюк, хоча в цілому світі начебто не було нічого над них страшнішого.

РОЗДІЛ VII

Був у племені ще один підліток, який жив самотньо — Щербань. Його мати жила тут-таки в печерах. Коли в неї народилося ще двоє дітей, вона випхала його геть, щоб сам за себе дбав. Кілька днів ми спостерігали, як воно діялось, і насміялися з того немало. Щербаневі не хотілось кидати печери: щойно його мати виходила геть, він скрадався туди

знов. Повернувшись додому й знайшовши його там, вона сатаніла — на превелику нам утіху. Звичайно, мало не пів Плем'я захоплено чекало таких хвилин. Зразу з печери чути було крики та лайку, потім ляпаси й скигління Щербаня. Тоді починали ґвалтувати й менші діти. Урешті-решт, немов виверженний із мініатюрного вулкана, надвір вилітав сам Щербань.

За кілька днів його вигнано було вже остаточно. Мало не пів години він плакав, сидячи сам серед луговини, потім прийшов до нас із Клаповухом і залишився в нас. Печерка була маленька, але ми потіснились, і місця знайшлося всім. Я не пам'ятаю, щоб він ночував із нами більше, як одну ніч. Отже, виходить, що жахлива пригода скоїлася саме другого дня.

Уранці ми понаїдались досхочу моркви й почали гратись. Десь опівдні, захопившись грою і забувши про всякі страхи, ми позалазили на високі дерева далеко в лісовій гущині. Я й досі не розумію, що сталося з Клаповухом, куди він заподів свою звичайну обачність. Вочевидь, захопився грою. І не диво, як згадати, що то була за гра. Ми гралися у квача, тільки не на землі, а на деревах. Перестрибувати десять – п'ятнадцять футів від гілки до гілки або плигати додолу з височини двадцяти чи двадцяти п'яти футів була для нас абищиця. Справді, й сказати страшно, з якої височини ми сплигували. Зростаючи та важчаючи, ми ставали обережніші, але підлітками, коли тіло ще гнучке та пружне, ми хтозна-що могли витівати.

Щербань був напрочуд сміливий і моторний. Він бував «квачем» куди рідше за нас обох і витівав таке, що ні Клаповух, ні я не могли того зробити чи, сказати правду, не важилися.

Коли «квачами» були я або Клаповух, він утікав на кінець високої гілки на одному дереві, звідки до землі було не менше, як сімдесят футів, і нічого нижче, за що вхопитись. Але футів на п'ятнадцять убік і футів на двадцять нижче тяглась груба гілляка другого дерева. Коли ми дерлись туди,

де сидів Щербань, він, повернувшись до нас лицем, починав розгойдувати свою гілку. Звісно, це заважало нам посуватися далі, та то ще не все. Він гойдав гілку щодалі, то дужче, і вже як ми мали «заквацати» його, задки зіскакував з неї. Розгойдана гілка високо підкидала його, немов справжній трамплін. Повернувшись у повітрі лицем до тої другої гілки, що була нижче, він хапався за неї. Під його вагою вона згиналася, зловісно тріщала часом, але не ламалась, і він визирав на нас із листя, шкірячись переможно.

Востаннє Щербань утяв свою штуку, коли «квачем» був я. Він сидів на кінці гілки й розгойдував її, а я повільно повз до нього. Ураз пролунав тихий застережливий вигук Клаповуха.

Я глянув униз. Він сидів на дереві, у великій розсошині, й тулився до стовбура. Інстинктивно прищулився і я на своїй грубій гілляці. Щербань кинув розгойдувати її, але гілка ще сама гойдалась, шелестячи листям, і він підносився та падав на ній.

Долі тріснула суха галузочка — і тоді я вперше побачив Огневика. Він ішов нечутно, скрадаючись, і пильно вдивлявся в дерево. Першої хвилини мені здалося, що це дикий звір, бо на плечах йому й навколо стану висіло пошарпане ведмеже хутро, але незабаром розгледів я руки, ноги й риси обличчя. Він мало чим різнився від нашої породи, тільки не такий був волосистий, та й ноги менше скидалися на руки, ніж у нас. Пізніше дізнався я, що все його плем'я було менш пелехате проти нашого, як і ми проти Деревиків.

Дивлячись на нього, я несподівано подумав, що це, власне, і є оте страшне на північному сході, що про нього сповіщав таємничий дим. Я трохи розгубився. На вигляд нічого жахливого в ньому не було. Хіба можна було дорівняти його до Червоноока й до ще багатьох наших дужих чоловіків? Він був старий, зморшкуватий, із зовсім сивим заростом на лиці, до того ще дуже кульгав. Безперечно, він бігав і лазив на деревах гірше, ніж ми, і куди йому було нас зловити!

Але він мав у руці те, чого я досі ніколи не бачив — лук і стріли. Тоді я не розумів, що то таке, та й звідки ж міг би я знати, що в тому зігнутому патику таїлася сама смерть. А Клаповух знав про це. Очевидячки, він ще раніше бачив Огневиків, і їхні звичаї були почасти знайомі йому. Коли Огневик загледів його й почав обходити дерево, Клаповух теж закружляв навколо стовбура, ховаючись за ним.

Нараз Огневик обернувсь і зайшов з другого боку. Клаповух зараз і собі сахнувся назад, але, заскочений зненацька, ще не встиг заховатися за стовбур, як лук задзвенів і в повітря знялася стріла. Вона пролетіла повз Клаповуха, ледь зачепила сук і впала на землю. У захваті я загуцав на своєму високому сідалі. Нова гра! Огневик шпурляв щось у Клаповуха, так само, як і ми часом перекидалися чимнебудь.

Гра тривала ще кілька часу, лише Клаповух більше не висовувався, і Огневик незабаром дав йому спокій. Я низько перехилився зі своєї гілки й заджерготів до нього. Мені кортіло погратися з ним. Нехай він шпурне і в мене отією штукою. Він, звичайно, побачив мене, але всю свою увагу звернув на Щербаня, що мимохіть гойдався й далі на своїй гілці. У повітря шугнула нова стріла. Цього разу вона добре влучила. Щербань заголосив з болю й жаху. Ні, тут щось було не так... Мені зразу перехотілося гратись. Затремтівши весь і скоцюрбившись, я знову щільно прилип до своєї гілки. Угору полетіла друга й третя стріла. Прошелестівши листям і окресливши дугу в повітрі, вони попадали на землю.

Огневик знову натяг лука і, ступивши кілька кроків убік, став на нове місце. Тетівка задзвеніла, й стріла прошила повітря. Жахливо зойкнувши, Щербань упав із гілки. Його тіло, мов клубок із рук та ніг, перекидаючись у повітрі, полетіло додолу. Я встиг тільки побачити, що в грудях йому стриміла стріла. З сімдесятифутової височини гупнув він об землю. Чути було, як хряснули його кістки. Тіло на мить підскочило й знов упало. Але він був ще живий совався, корчився й дряпав землю руками й ногами. Схопивши каме-

ня, Огневик кинувся до нього й чимдуж ударив по голові... і більше я нічого не пам'ятаю.

Змалку мені не раз снився такий сон, але завжди уривався на цьому. З переляканим криком я прокидався, і майже щоразу бачив над собою матір і няньку. Вони обидві схилялися над моїм ліжечком, самі стривожені, пестливо гладили мене по голові й, заспокоюючи, казали, що вони тут і що боятись нема чого.

Дальший мій поряду сон завжди починався з того, що ми з Клаповухом удвох утікали лісом. Огневика, Щербаня й дерева, що на ньому скоїлась трагедія, уже не було. Перейняті жахом, ми обережно скрадались по деревах. У правій нозі відчував я пекучий біль. Пробивши наскрізь литку, у ній стирчала Огневикова стріла. Вона не тільки мучила мене, але й заважала рухатися. Я почав відставати від Клаповуха, й щораз більше. Утративши всяку надію збігти з ним, я спинився й зіщулився у безпечній розсошині грубого дерева. Він уже був далеко спереду. Я гукнув до нього — дуже жалісно, як пригадую. Він спинився й озирнувся. Потім вернувся до мене і, діставшись до моєї розсохи, обдивився мені ногу. Він спробував був витягти стрілу, але нічого не виходило: кістяний площик був зазублений, а хвіст — із пір'ям. Отож мені так нестерпно боліло, що я не дав тягти.

Часину ми обидва сиділи зіщулившись у розсошині. Клаповух дуже нервувався і, щохвилини полохливо роздивляючись на всі боки, квапився бігти далі, а я тихенько скімлив. Він страшенно боявся, проте, незважаючи на весь свій ляк, не хотів покинути мене. По-моєму, то вже була далека призвістка тої самопожертви й товариськості, що допомогла льодині стати наймогутнішою серед усіх тварин.

Ще раз Клаповух спробував витягти стрілу, але я розсердився й не дав. Тоді він нахилився й почав зубами перегризати її, держачи стрілу твердо обома руками, щоб не ятрити рани, а я щосили вчепився в нього. Я часто міркую про цю сценку з далечі віків, коли ми обидва, ще підлітки, сиділи на дереві й один, перемагаючи свій страх і борючись

з інстинктовим себелюбним пориванням утекти, рятував другого з біди. Переді мною постає все те, що провіщала та сценка. Я бачу величні постаті Дамона й Піфія, рятувальні загони й сестер-жалібниць червоного хреста, мучеників і споборників безнадійної справи, бачу отця Дамієна, і самого Христа, й усіх великих людей землі, що їхня душевна велич може походити ще від Клаповуха, Зубаня й багатьох інших незнаних насельників Молодого Світу.

Коли нарешті Клаповухові пощастило відгризти площика, стріла витяглася вже легко. Я рушив був із місця, але цього разу він сам спинив мене. З моєї рани цебеніла кров. Очевидячки було порвано якісь величенькі жили. Дістався до кінця гілки, Клаповух нарвав повну жменю зеленого листя і, вернувшись до мене, запхав ним рану. Це помогло. Кров затамувалась, і ми обидва щасливо добулися до наших безпечних печер.

РОЗДІЛ VIII

Як виразно постає мені на думці перша зима після того, як я залишив «дім»! Скільки разів у сні трусився я з холоду, тулячись до Клаповуха й обнявшись із ним руками й ногами, обидва посинілі, цокотячи зубами! Найгірше брало нас холодом проти ранку. Тими досвітніми годинами ми майже зовсім не спали. Закляклі й нещасні, лежали ми, згорнувшись клубком, і чекали нетерпляче на сонце, щоб відігрітися.

На світанні, коли ми нарешті вилазили з нашої печери, під ногами нам хрупотіла замерзла земля. А одного ранку ми навіть побачили, що тиха вода в затоці річки, де був наш водопій, узялася кригою. Та й буча ж збилася тоді! Старий Маслак, найстаріший у нашому Плем'ї, і той зроду не бачив такого. Я й досі пам'ятаю жалісний, розгублений вираз, що з'явився йому на очах, як він розглядав кригу. Такий вираз завше бував у наших очах, коли ми чогось не розуміли або як

нас щось невиразно муляло чи поривало. Навіть Червоноок, розглядаючи лід, понуро й жалісно скривився, а тоді втупився через річку, на північний схід, ніби ця пригода з водою якось пов'язувалась у голові в нього з Огневиками.

Але ми бачили лід тільки одного того ранку. Другої такої холодної зими більше ми не зазнали. Я принаймні не пам'ятаю такої й гадаю, що вона була тільки провісницею незліченних холодних зим, які настали згодом, коли крижаний покрив із холодної півночі поволі простелився далеко по землі. Але ми того покриву ще не побачили. Мабуть, іще багато поколінь минуло, поки нашим нащадкам довелось або змандрувати далі на південь, або призвичаїтись до умов, що так гостро змінилися.

Жили ми як доведеться. Рідко траплялося, щоб ми намітили щось й обміркували наперед, а ще рідше – щоб потім те виконали. Ми їли, як були голодні, пили, як хотілось пити, уникали наших хижих ворогів, а на ніч шукали захистку в печерах. Решта життя була для нас гра й розвага. Звеселялися ми дуже легко, бо були цікаві до всього, великі пустуни та витівники. Поважності в нас годі було шукати, поважніли ми хіба під час небезпеки або коли гнівалися, але за першу ми швидко забували, що ж до гніву, то він так само швидко минався.

Ані логічності, ані послідовності в нас не було, як не було й витривалості, щоб дійти певної мети; щодо цього Огневики далеко випереджали нас. Вони якраз посідали всі ті прикмети, що їх так дуже бракувало нам. Проте іноді — особливо в царині емоцій — ми були здатні на велику сталість. Вірність деяких подружжів, що про неї я вже згадував, можна, звісно, пояснити звичкою, але цим не дається пояснити ані мого тривалого потягу до Прудкої, ані незгасної нашої ворожнечі з Червонооком.

Тепер, коли я оглядаюсь на ті давні часи й на тодішнє наше життя, мене аж жаль бере на ту нашу непослідовність та недотепність. Пам'ятаю, одного разу знайшов я половинку розбитого гарбуза, повну дощової води. Вона була

солодка, і я її випив. Я навіть узяв гарбуза з собою до річки, зачерпнув знов води, трохи випив, решту вилив на Клаповуха, а гарбуза покинув. Тоді мені й на думку не спало, що краще було б налити його водою та занести в печеру, бо ночами я дуже часто знемагав від спраги, надто наївшись дикої цибулі чи жерухи. Збігати ж напитись до річки вночі ніхто з нас не наважувався.

Іншого разу я знайшов другого гарбуза, старого й зовсім висохлого. Насіння так і торохтіло в ньому. Я довго бавився ним. Але для мене він був лише цікавою цяцькою, а трохи згодом у всього нашого Плем'я повелося набирати в гарбузи воду, й честь цього винаходу належала не мені, а старому Маслакові. Треба, правда, сказати, що то, либонь, стареча неміч його примусила. Та хай там як, а він перший з-поміж нас додумався до того, що можна в цих гарбузах запасати воду. Він жив із своїм сином Безволосим, котрий дав йому притулок у своїй печері. Ми часто бачили на водопої, як старий набирає воду в свого гарбуза й потім обережно, повагом несе його до себе. А здатність до наслідування була в нас дуже розвинена. Перше один, потім другий, третій, а згодом і всі почали використовувати гарбузи для води — так у нас і повелося це. Траплялося, що старий Маслак, нездужаючи, не міг вийти з печери. Тоді воду приносив йому Безволосий, а трохи згодом він поставив це за обов'язок уже своєму синові, Вислогубові. Закінчилося ж усе на тому, що хлопець носив воду дідові навіть і тоді, коли той видужав. Незабаром чоловіки наші взагалі перестали носити воду — хіба з якої виняткової нагоди, склавши те діло на жінок та старших дітей. Ми з Клаповухом були обидва самотні й ні від кого не залежали. Коли ми носили воду, то тільки для себе, а тому часто дражнили молодих водоносів, як їх відривали від гри й гнали з гарбузами по воду.

Поступ наш був дуже повільний. Ми гралися ціле життя, навіть дорослі, зовсім як діти. Ми грались, як жодна тварина не грається. Усе, що ми знали — а того було дуже небагато — ми дізнавалися, граючись, бувши цікаві й спостережливі.

Єдиний великий винахід, що його зроблено за весь час мого життя з Плем'ям — це було використання гарбузів.

Спочатку, наслідуючи Маслака, ми запасали в них тільки воду. Але одного разу котрась із жінок, не пам'ятаю котра саме, назбирала в гарбуза чорниць і занесла до себе в печеру. Минуло небагато часу, і всі жінки почали носити в гарбузах ягоди, горіхи, коріння.

Зародившись, ідея неминуче мусила розвиватися. Дальший ступінь у своєму розвитку вона завдячувала тим самим жінкам. Може, в якоїсь був замалий гарбузик, а може, вона й зовсім забула його взяти, але, так чи сяк, вона склала докупи два великих листи, позашпилювала краї тоненькими ломачками й принесла додому більше чорниць, ніж би в щонайбільшому гарбузі.

На тому ми спинилися й далі не пішли. За всі ті роки, що я прожив із своїм Плем'ям, ми нічого не вигадали більше в цьому напрямі. Нікому ніколи не спало на думку, наприклад, що з вербової памолоді можна сплести кошик. Деколи хто-небудь із наших уже зв'язував цупкою лозою оберемки гілок та папороті, щоб занести в печеру собі на постіль. Та минуло б, мабуть, десять або й двадцять поколінь, поки б ми навчилися плести кошики. Немає сумніву, що, навчившись сплітати лозини, люди неминуче мусили ступити й дальший крок — ткати одіж. А вже як тіло прикрите, починає розвиватись і сором'язливість.

То вже була нова рушійна сила в поступі Молодого Світу. Але ми її ще не мали. Ми тільки-но вирушили шляхом поступу й за одне покоління не могли ввійти далеко. Ми не знали ніякої зброї, не знали вогню, наша мова тільки зароджувалась, а писемність була ще в такій безвісті віків, що й подумати страшно.

Тим часом наш розвиток ішов шляхом несподіванок і випадковостей. Раз я й сам був на порозі великого відкриття, і, якби не зажерливість Клаповуха, то мені, мабуть, пощастило б освоїти першого дикого собаку, тобто зробити те, чого ще не дійшли навіть Огневики, що жили на пів-

нічний схід від нас. У них собак не було; я те знаю з власних спостережень. Але треба розповісти порядком, як усе було і як ненаїдність Клаповуха зупинила наш розвиток, може, на кілька поколінь.

На захід від наших печер була велика драговина, а на південь простягалися довгою стягою невисокі скелясті пагорби. Ми заходили туди дуже зрідка, і то з двох причин: по-перше, там не було нічого їстівного для нас, а по-друге — сила хижих звірів кублилася поміж скелями.

Проте ми з Клаповухом якось забилися туди. Звичайно, ми б не зважилися на те, якби нам не закортіло подражнитися з тигром. Не смійтесь, то був сам Гострозуб, але ми нічим не ризикували. Ми надибали його в лісі випадково рано-вранці. З дерев, з безпечної височини ми джерґотали до нього, виявляючи йому свою ненависть і зневагу. Перестрибуючи з гілки на гілку, з дерева на дерево, гналися ми за ним і, зчиняючи пекельний галас, перестерігали лісових мешканців, що Гострозуб поблизу.

Усе полювання йому було зіпсовано, і він сказився геть. Він рикав, бив себе хвостом по боках, часом спинявся й стояв нерухомий, утопивши в нас очі, ніби міркуючи, як добутися до нас. А ми сміялися й шпурляли в нього вламане павіття.

Таке цькування було у Плем'я улюбленою розвагою. Часом мало не половина Плем'я гналася за тигром чи левом, що зважувався вийти на полювання вдень. То була наша помста, бо чимало з нас, захоплених зненацька, потрапляло в черево чи до того, чи до другого. Беручи цих хижаків на тортури сорому та безсилої люті, ми привчали їх уникати наших теренів. До того ж це була така цікава й утішна гра.

Ми з Клаповухом гнали Гострозуба мало не три милі. Нарешті, рятуючись від нашого глузування, він підібгав хвоста й помчав лісом, як той побитий собака. Ми силкувалися якомога не відстати від нього, але як добулися до узлісся, він уже здавався лишень темною цяткою в далечині.

Не знаю, що нас підштовхнуло, хіба цікавість. Погравшись часину на узліссі, ми з Клаповухом несподівано розхрабрувались і духом перемахнули до скель; правда, від лісу відступили недалеко — яку-небудь сотню ярдів. Зайшовши за гострий ріг скелі — ми посувалися дуже повагом, непевні того, що могло чекати на нас там, і натрапили ми на трьох цуценят, що гралися на сонечку.

Вони нас не бачили, і ми якусь хвильку їх спостерігали. То були дикі собачата. Поблизу в скелі видніла позема розколина. Напевно, там було їхнє кубло, де мати покинула їх і звідки вони свавільно повилазили. Юне життя, що буяло в них — те саме, що вигнало нас із Клаповухом сюди на узлісся — вигнало й їх із кубла бавитись на сонечку. Звичайно, їм би хіба ж так натрусилось, якщо оце мати їх застала. Але замість матері застукали їх ми з Клаповухом. Він зиркнув на мене, і ми мовчки кинулись до них. Лігво було єдине місце, де цуценята могли врятуватись, але ми заступили їм стежку. Одно з них шмигнуло просто мені між ноги. Я притиснув його і схопив. Воно вгородило мені в руку свої гострі зубенята. З несподіванки й болю я випустив його. Ту ж мить воно чкурнуло в лігво.

Клаповух, який тим часом вовтузився з другим, скинув на мене грізними очима й заджерготів, що я, мовляв, дурень і вахло. Я, засоромившись і разом набравшись духу, схопив останнє цуценя за хвіст. Воно теж куснуло мене, але я не випустив його й перехопив другою рукою за карк. Посідавши на землю, ми підняли свою здобич проти себе й стали, сміючись, розглядати її.

Цуценята гарчали, дзявкали, скавуліли. Та раптом Клаповух жахнувся, ніби щось йому причулося. Ми злякано перезирнулись, усвідомивши враз, у якій ми небезпеці. Ніщо не може так розлютити диких звірів, ні від чого вони так не сатаніють, як коли займати їхніх малят. Цуценята, що ми їх половили і що так галасували, належали дикій собаці. Ми були з цією породою знайомі. Вони бігали зграями, наганяючи жаху всім травоїдним звірам, завжди на-

зирці за чередами й табунами, і загризали малих, старих та кволих. Не раз і ми самі мусили рятуватись від них. Мені якось довелося бачити, як вони гналися за жінкою з нашого Плем'я. Наздогнали вони її вже в лісі, й якщо б вона не виморилась біжучи, то вилізла б на дерево і, звичайно, врятувалася. А так, знесилена, вона зірвалась і впала на землю, де вони швидко порішили її.

Мить лише дивились ми один на одного, потім разом схопилися й, не випускаючи з рук здобичі, помчали геть до лісу. Там, позалазивши на високе дерево й відчувши себе безпечними, ми сіли й почали знову розглядати своїх бранців та реготати з щирого серця. Ми були дуже сміхотливі, як бачите, і сміялися з кожної нагоди.

Далі перед нами постало вельми важке завдання. Треба було занести цуценят до нашої печери. Перестрибуючи з дерева на дерево, ми не могли чіплятися руками, бо тримали ними наших звірят, що борсалися й видиралися. Спробували були бігти по землі, але огидна гієна, за нами погнавшись, примусила нас знову пнутися на дерева. О, то була кмітлива тварюка.

Клаповухові шибнула чудова думка. Згадавши, як ми приносили до печери оберемки зеленого гілля на постіль, він зірвав витку стеблину, одним кінцем зв'язав цуценяті лапи, другий замотав собі круг шиї й закинув цуценя собі на спину. Тепер руки й ноги були йому вільні. Увесь сяючи, він не став чекати, поки й я позв'язую лапи своєму цуценяті, а кинувся вперед. Але вийшло зовсім не те, чого він сподівався. Цуценя не довго лежало на Клаповуховій спині. Помаленьку з'їхало воно йому набік, а потім і наперед. Зуби йому не були зв'язані, й воно, скориставшись з нагоди, в'їлося Клаповухові в м'який, нічим не захищений живіт. Мій товариш зойкнув і, може, впав би навіть додолу, коли б не вхопився зопалу обома руками за гілля. Стеблина, обмотана йому круг шиї, урвалась, і цуценя зі зв'язаними лапами полетіло додолу. Гієна дочекалася свого обіду.

З досади та злості Клаповух заходився псячити її, а тоді рушив деревами далі, уже без ноші. Якщо б мене спитали, я не міг би пояснити, навіщо, власне, тяг я своє цуценя до печери: просто мені хотілося цього, і я його ніс. Я скористався вигадкою Клаповуха, але зв'язав цуценяті не тільки лапи, а й писок, просунувши між щелепи цурпалочок.

Урешті я допер його додому. Певне, в мене було більше завзятості, ніж у пересічного мого одноплеменця, а то б я був кинув його. Коли я разом із ним дерся кручею до себе, навколо всі глузували з мене, але я на те не зважав. І немарно я трудив себе: цуценя таки опинилося в печері. То була забавка, якої ще ніхто в нас ніколи не мав. Було воно дуже тямке. Так, наприклад, як я грався з ним, воно раз куснуло мене. Я нам'яв йому вуха, і потому воно довго вже не спитувалось кусатись.

Я щиро прихилився до мого цуценятка. То взагалі була прикметна риса нашого Плем'я, що нас тягло до всього нового, незнаного; а цуценя саме було для мене такою новиною. Побачивши, що воно не хоче їсти овочів та зеленини, я став ловити йому птахів, вивірок, кролят (наше Плем'я не гребувало й рослинним, і м'ясним харчем, і ми добре вміли ловити дрібну дичину). Цуценя, ївши м'ясо, росло й гладшало. Скільки можу я уявити, воно жило зі мною більш як тиждень. Та одного разу, повернувшись до печери з гніздом тільки-но вилуплених фазанят, я побачив, що Клаповух, забивши цуценя, саме заходився його поїдати. Мовчки накинувсь я на товариша, і в тісній печері ми вчепились один в одного й зубами й пазурами.

Цією бійкою закінчилась одна з найперших спроб освоїти дикого собаку. Ми билися довго, скублися, дряпались, кусалися; потому похмуро розійшлись. А трохи згодом удвох зжерли цуценя. Сирове? Авжеж. Вогню ми тоді не знали. Таємниця, як варити їжу, ще була захована в туго звитому сувої майбутнього.

РОЗДІЛ IX

Червоноок був атавізмом, гострим дисонансом у нашому Плем'ї. Примітивніший за будь-кого з нас, він був серед нас зовсім чужий, але й ми ще були такі примітивні, що не вміли якось умовлятися між собою, щоб гуртом чи то вбити його, чи то прогнати геть. Хоч які ми ще були дикі й незгуртовані, та він усе ж був аж занадто дикий, щоб жити з нами. Усі його вчинки сходили на те, щоб заподіяти Плем'ю якусь шкоду. Створюючи його, природа ніби вернулась до більш раннього взірця, й місце йому було серед Деревиків, а не серед нас, бо ми вже стояли на стежці перетворення в людей.

Жорстокість його була страхітлива, навіть як на ті жорстокі часи. Він просто мордував своїх жінок — не те що він мав їх кілька зразу, але вони в нього часто мінялися. Жодна жінка не могла б із ним ужитися. І все ж вони з ним жили — з примусу. Перечити йому годі було. Ніхто в нашому Плем'ї не був такий дужий, щоб міг вистояти проти нього.

Мені часто сниться одне тихе надвечір'я. До луговини перед печерами з усіх усюд сходяться наші: і з болота, де сила ягід, і з водопою, і з галявин, де росте морква. Йдуть хутко. Загаюватись не можна. Насувається темрява, світ перейде під владу хижих, кровожерних звірів, і предтечі людини мусять тремтячи ховатися по печерах.

Декілька хвилин ми ще барились унизу й не лізли до печер. Натовкшись та набігавшись за день, ми надвечір попринишкли. Навіть малі дітлахи, завжди охочі до витівок і гри, вовтузилися не дуже завзято. Вітер, що вдень подував із заходу, ущух; сонце сідало, й тіні довшали. Коли це до нас несподівано долинули дикі розпачливі зойки з печери Червоноока й почулися глухі вдари. Він бив свою жінку.

На луговині враз залягла нашорошена, злякана тиша. Вдари й зойки не вщухали, і ми з безпорадної люті шалено заджерготіли. Наше обурення було дуже велике, але ще більший був страх перед Червонооком. Помалу вдари стихли,

завмер приглушений стогін. А ми все джерґотіли. Журний присмерк обгортав Плем'я.

Нас бавило все, хоч би що де сталось, але ми ніколи не сміялися, коли Червоноок бив свою жінку. Ми занадто добре знали, що то була за трагедія. Не раз уранці на камінячі під кручею бачили ми мертве тіло: коли жінка вмирала від його побою, він звичайно викидав її труп геть із своєї печери, не турбуючись ховати його й полишаючи робити це тому, хто хоче. Щоб труп не отруював повітря нашого селища, ми самі завжди скидали його в річку, нижче за те місце, де пили воду.

Червоноок не тільки вбивав своїх жінок, а й добував їх через убивство. Коли йому треба було жінки і йому припадала до вподоби така, що мала вже чоловіка, то він простісінько вбивав його. Два чи три рази я сам був свідком того, і все Плем'я знало про такі вбивства, але припинити це не могло.

У нас не було жодної, сказати б, форми врядування, були тільки деякі заведені звичаї. Той, хто ламав їх, зазнавав нашого гніву. Того, наприклад, хто зважився б запаскудити наш водопій, провчив би кожен, хто б те побачив. А тому, хто збивав фальшиву тривогу, добряче перепадало від нас усіх. Але Червоноок брутально топтав наші звичаї, і ми так його боялися, що були навіть гуртом нездатні скарати його.

Шостої зими, що я жив із Клаповухом, ми почали помічати, що дуже за цей час виросли. Нам із самого початку нелегко було впихатися вузеньким пролазом до нашої печери; але такий вузенький пролаз мав і переваги. Ніхто дорослий не міг оселитись у нашій печері, а тому ніхто й не пробував загарбати її, хоч і була вона знатна: вище за всі на кручі, найбезпечніша, а взимку найтепліша, бо маленька.

Щоб показати вам, на якому низькому ступені стояв тоді наш розумовий розвиток, доволі сказати, що не було нічого простішого, як, витуривши нас із печери, поширити пролаз до неї; але до такого не додумувався ніхто. Нам із Клаповухом теж таке не спадало на думку, поки, щодалі підростаючи, ми були змушені до того. Під кінець літа, як була така сила

їжі, що нас дуже розпасло, ми почали працювати, але прихватком — тоді, як припадала охота.

Камінь був не твердий і легко кришився. Спочатку ми колупали його просто пальцями, але незабаром пообламували та пообдирали собі пазурі. Тоді мені набігла блискуча думка колупати цурпалком. Справа пішла хутко, але зовсім несподівано призвела до біди. Якось рано-вранці ми наколупали велику купу каміння та грузу. І гадки собі не маючи, я зіпхнув її додолу. Звідти враз долетів скажений рев. Голос був знайомий, аж надто знайомий. Не треба було й зазирати туди, щоб дізнатися, хто то був. Каміння звалилося на Червоноока.

Перелякані, ми попадали додолу й принишкли. За хвилину він, лютий як чорт, зазирав уже до нас у печеру. Та бувши занадто великий, продертись до середини не міг. І раптом він зник. Нас те спантеличило: знаючи вдачу та звички наших одноплеменців, треба було сподіватися, що він тут шаленітиме, поки виллє свою лють. Обережно підлізши до діри, я зирнув униз і побачив, що він уже дереться на кручу з ломакою в руках. Не встиг я ще збагнути, що він надумав, як він уже видерся назад і почав люто ширяти ломакою в печеру.

Він штирхав нею так шалено, що, напевне, повипускав би нам кишки, коли б ми не попритискались до бічних стінок печери, де йому важко було дістати нас. Але, примирившись, він часом сягав і туди й шкрябав нас кінцем ломаки, обдираючи шкіру та вискубуючи волосся. Коли ми зойкали з болю, він задоволено гарчав і ще лютіше ширяв своїм дрюком.

Урешті мене поняла злість. За тих часів я й сам був вельми запальний та й сміливий до того ж, хоч то була радше хоробрість щура, загнаного в кут. Я схопився обома руками за кінець ломаки, але Червоноок такий був дужий, що, шарпнувши дрюка до себе, витяг мене аж на середину печери й, діставши до мене своєю довженною рукою, почав нігтями шматувати мені тіло, доки я не вирвався від нього й не притулився знову до стіни, де міг бути хоч трохи вбезпечений.

Він знову почав штирхати дрюком і боляче вдарив мене в плече. Клаповух весь час тільки трусився з переляку й зойкав, коли ломака зачіпала його, але не робив нічого. Шукаючи й собі якої дрючини, щоб дати відкоша Червоноокові, я нагледів цурпалок із фут завдовжки й цаль завгрубшки й пошпурив його в діру. У Червоноока я не влучив, проте він несамовито завив, ще дужче розлючений, що я насмів боронитись, і почав ще скаженіше колошкати нас ломакою. Я налапав рукою камінець, що відпав від скелі, і, кинувши, влучив йому в груди.

Це мені піддало духу, та й був я вже такий самий розлючений, як і він, і забувся за всякий страх. Відлупивши від стіни величеньку каменюку, що важила фунтів зо два, зо три, я бебехнув його тою каменюкою просто в обличчя й мало не порішив на місці. Він заточився, упустив ломаку і трохи-трохи не полетів з урвиська.

Із закривавленим лицем він мав жахний вигляд. Гарчачи й клацаючи зубами, мов той дикий кабан, він витер кров з очей, загледів мене й страшенно заревів. Ломаки в нього більше не було, а тому він почав відлуплювати камені від м'якої скелі й шпурляти в мене. Тим він постачав мені бойовий припас: каміння летіло навідворіт у нього, з тією тільки різницею, що його постать становила мені гарну ціль, мене ж під стінкою він міг бачити тільки мигцем.

Раптом він знову щез. Вистромившись із печери, я побачив, що він спускається додолу. Усе наше Плем'я, збившись докупи, мовчки, в німому жахові дивилось на нього. Коли він заходився спускатись, то найполохливіші чимдуж метнулися до своїх печер. Старий Маслак теж зашкандибав додому так швидко, як лишень міг. Червоноок зіскочив із височини мало не двадцять футів і став на землю біля однієї жінки, що саме подерлася вгору. З переляку вона скрикнула, а її дворічне дитинча, що чіплялось за неї, не вдержалось і покотилось до ніг Червоноока. Мати прожогом кинулася до своєї дитини, але він устиг уже схопити її, і за мить тендітне тільце, захурчавши в повітрі, розтрощилось об скелю.

Мати підхопила його й, голосячи, припала до трупика. А Червоноок подався далі до свого дрюка. Дорогою він наскочив на старого Маслака, що, плентаючись на кволих ногах, не встиг оступитися набік. Простягши довженну руку, Червоноок ухопив його за карк, і я чекав, що він ось-ось скрутить старому в'язи. Маслак увесь ніби заклякнув. Тремтячи всім тілом, він нахилив голову, затулив обличчя руками й скорився своїй долі. Хвильку Червоноок, вочевидь, вагався, потім з усієї сили турнув його долілиць на землю. Старий не опинався, лежав, де впав, і тільки скімлив із переляку. Мені було видно, що Безволосий виліз зі свого захистку. Він бив себе в груди, їжився, але підступитися ближче не насмілювався. Тоді Червоноокові шибнула в голову якась нова примха, він кинув старого й побіг далі до свого дрюка.

Повернувшись із ним до урвища, він знову подерся вгору. Клаповух, що весь час визирав з-поза моєї спини, затрусився з жаху й заховався в печері.

Цей раз було видно, що Червоноок наважився вбити нас. З розпачу й злості я зовсім осмілів. Побігавши на суміжні прискалки, я понабирав цілу купу уламків від скелі і склав їх на влазі до нашої печери. Червоноок уже був лишень на кілька ярдів нижче під нами, але його ще закривав від мене прискалок. Коли він видерся трохи вище й показалась його голова, я щосили жбурнув у нього великою каменюкою, але не влучив. Камінь ударився об скелю й розсипався; скалки та порохнява тільки запорошили Червоноокові очі, й він знову щез.

Серед юрби, що здалеку стежила за всім, почулося джерґотіння й сміх. Нарешті серед Плем'я знайшовся такий, що не забоявся стати віч-на-віч із Червонооком! Та щойно пролунали ті схвальні поклики та сміх, як він загарчав — і миттю все стихло. Підбадьорившись таким доказом своєї могутності, Червоноок вистромив голову між камінням.

Щоб дужче налякати мене, він гарчав, скреготав зубами й грізно супився. І справді пика його була страшна: шкіра

на лобі йому наморщилась і насунулася на брови, а довге волосся на тім'ї настовбурчилось і стирчало вперед, мов голки на їжаку.

Я похолов, проте, перемагаючи свій страх, загрозливо підняв руку з каменем. Та він дерся все вище. Тоді я шпурнув у нього каменюку. Мені не пощастило, я схибив, зате другим каменем улучив йому в шию. Він зразу посунувся вниз, знову заховавшись за прискалком. Я встиг тільки побачити, що, чіпляючись однією рукою за каміння, другою він схопився за горлянку. Дрючок загримотів додолу.

Більше я не бачив його, тільки чув, як він давиться, харчить та кашляє. Серед юрби панувала мертва тиша. Я, скоцюрбившись, причаївся біля війстя до нашої печери. Помалу пирхання та кашель стихли, і він тільки раз у раз відхаркувався. Минуло ще декілька часу, й він поліз додолу. Він ліз повільно, спинявсь мало не щохвилини, або випростуючи шию, або мацаючи її рукою.

Побачивши, що він спускається додолу, уся юрба дико зарепетувала, заверещала й метнулася до лісу. Старий Маслак, припадаючи та заточуючись, плентався ззаду. Червоноок не звернув уваги на ту паніку. Спустившись додолу, він пройшов попід кручею й поліз до своєї печери, не озирнувшись і разу.

Я глянув на Клаповуха, він на мене. Ми зрозуміли один одного і зараз полізли обережно, потихеньку нагору, на верх урвища. Дістався туди, ми обернулись і кинули оком назад. Наше сельбище спустіло. Червоноок заховавсь у своїй печері, а все Плем'я зникло в лісовій гущавині.

Ми обернулись і побігли. Забувши про гадюк, що могли чатувати на нас у траві, ми мчали прогалинами та схилами до самого лісу. Там ми влізли на дерево й, перемахуючи з гілки на гілку, помчали далі по верховіттях.

Аж як між нами та печерами були вже цілі милі, тоді тільки ми спинилися. Посідавши безпечно в розсошині грубезного дерева, ми переглянулися й зареготали.

Ми трималися один за одного ногами й руками, з очей нам котилися сльози, боки нам боліли, проте ми все реготали, реготали й реготали.

РОЗДІЛ X

Нареготівшись всмак, ми збочили з нашого шляху і подалися до болота поснідати чорницями. То було те саме болото, куди перед кількома роками, я вперше на своїм віку подорожував разом із матір'ю. Я лише зрідка бачив її, відколи покинув рідне кубло. Завжди траплялось так, що я бував у лісі, коли вона приходила до печерного сельбища. Раз чи два я мигцем бачив на луговині й Джерготуна і завдавав собі втіхи, перекривляючи його та дратуючи з війстя своєї печери. Окрім таких приємних випадків, я цілком нехтував своєю родиною: вона не дуже мене цікавила, бо мені й самому непогано велося.

Наївшись досхочу ягід, а тоді знайшовши двоє перепелячих гнізд та поласувавши на закуску насідками, ми з Клаповухом рушили вельми обачливо далі в ліс, напрямець до річки. Там було моє рідне кубло на дереві, звідки Джерготун колись витурив мене. У ньому й досі жили, і родина навіть побільшала. Опріч маленької дитини, що чіплялась за матір, була ще дівчина-підліток. Вона, примостившись на одній із нижніх гілок, зацікавлено дивилась на нас. Очевидячки, це була моя сестра, чи, радше, напівсестра.

Мати впізнала мене, та коли я заходився лізти на дерево, загрозливо нашорошилась. Клаповух, обережніший за мене, ураз дав гасло на відступ, і хоч як я вмовляв його, не хотів повернути. Проте трохи згодом, того ж самого дня, сестра спустилась додолу, і ми втрьох мало не до вечора гасали та гралися поміж деревами. Без сварки, звісно, не обійшлося. Дівчина була моя сестра, але це не заважало їй збиткуватися з мене всіляко: вона, видно, удалася в Джерготуна. З доброго дива ніби сказившись, вона кидалась на мене, дряпалася,

скубла мене чи в'їдалася своїми гострими зубенятами мені в руки. Урешті я скипів. Звичайно, якоїсь великої шкоди я їй не заподіяв, але завдав такої прочуханки, якої вона ще зроду не мала.

Як же ж вона верещала та скиглила! Джерготун, що, не бувши цілий день удома, саме тоді повертався, почув той ґвалт і кинувся до нас. Мати теж вибігла, але він випередив її й опинився біля донечки перший. Та ми з Клаповухом не чекали на нього й були вже далеко. Він помчав навздогін за нами.

Коли нарешті та гонитва на відчай душі скінчилась і ми втекли від нього та всмак нареготалися, почало вечоріти. Надходила ніч зі всіма її жахами, а повертатися до печер годі було й думати через Червоноока. Ми знайшли собі притулок на високому дереві, що стояло осторонь від інших, і перебули ніч у його розсошині. То була жахлива ніч. Звечора кілька годин підряд ішов дощ, потім нагло похолоднішало, і студений вітер пронизував нас наскрізь. Змоклі, ми трусилися всім тілом, цокотіли зубами і тулились один до одного. Як нам бракувало нашої затишної сухої печерки, що так скоро вгрівалась від тепла наших тіл!

Світанок застав нас зовсім вимучених, але рішучих. Другої такої ночі вже не буде. Пригадуючи, як дорослі влаштовують притулки на деревах, ми заходилися будувати й собі такий: зробили снасть кубла і на вищих гілках поклали кілька жердин для покрівлі. Коли зійшло сонце, ми під його живлющим промінням забули за всі наші нічні злигодні й пішли шукати сніданку. Потім — ось вам іще приклад, яке безглузде було наше життя за тих часів — ми захопилися грою. Цілий місяць, либонь, минув, поки ми, працюючи похватком, управилися побудувати свій деревний дім; а коли він був уже готовий, то став нам непотрібен, і ми й разу не скористалися з нього.

Але я забігаю наперед. Другого дня після нашої втечі з печер, як ми гралися по сніданку, Клаповух, ловлячи мене, вигнався аж до річки, туди, де в неї впадає чимала

сага з чорничного болота. Вода в річці була майже зовсім стояча. У гирлі вона дуже ширшала і була геть захаращена плавучими стовбурами. Декотрі з них, уже віддавна носившись у повінь по воді та валявшихся влітку на піщаних косах, були пообламувані, без гілок, і висохлі наскрізь. Вони держались на воді високо й під нашою вагою гойдались та переверталися.

Декуди поміж ними виблискувала вода. Зазираючи туди, ми бачили цілі зграйки маленьких рибок, щось подібне до скобликів, що швидко-швидко сновигали взад-вперед. Звичайно, ми враз поставали рибалками. Лігши плиском на котрій-небудь деревині, ми тихо, не рухаючись, вичікували на скобликів, і коли вони підпливали ближче, миттю хапали їх руками. Мокру здобич, що звивалась нам між пальцями, ми зразу живцем пхали до рота. Солі нам не треба було.

Це гирло стало улюбленим місцем наших ігрищ. Щодня ми гаяли там чимало годин рибалячи або ж вовтузячись на стовбурах. І там-таки довелося нам навчитись веслувати. Ось як воно вийшло. Одного разу Клаповух, скрутившись калачиком на стовбурі, заснув собі. Коли це його дерево несподівано зрушило й тихцем попливло за водою. Легіт, що подихав від берега, підганяв його щораз далі. Коли я побачив, що сталося, колоду віднесло вже так далеко, що Клаповух не міг перестрибнути на берег.

Спочатку воно було тільки смішно, але враз мене порвало почуття страху, таке звичайне за тих днів повсякчасної небезпеки. Я жахнувся своєї самотності, збагнувши нагло, що не можу досягнути до Клаповуха, хоч і розділяло нас лиш небагато футів ворожої стихії. Я голосно й застережливо окликнув його. Він пробудився і, скинувшись з ляку, хитнув деревину, що обкрутнулася під ним. Мій товариш опинився у воді. Разів зо три пірнав так Клаповух, аж поки йому пощастило видряпатися на колоду, і він скорчився на ній, тремтячи та скімлячи з жаху.

Я не міг нічого вдіяти. Він так само. Плавати ми не вміли, бо вже так далеко відійшли від нижчих форм життя, що

втратили плавальний інстинкт, але й не досить іще були подібні до людини, щоб дорозумітися до такої можливості.

Занепавши духом, я розгублено бігав берегом туди й сюди, намагаючись не віддалятися дуже від Клаповуха, а він, пливучи проти волі за водою, плакав та скімлив безперестанку. Ще дивна річ, як його квиління не привабило всіх лісових хижаків з округи.

Година минала по годині. Сонце, що стояло високо над головою, почало вже котитись на захід. Легіт ущух. Деревина з Клаповухом, тихо обертаючись, пливла собі футів за сто від берега. І нараз він зробив великий винахід: почав гребти руками. Спочатку він посувався повільно й безладно, тоді помалу вирівнявся і почав з усієї сили підгрібати до берега. Я нічого не розумів і, сівши на землю, тільки дивився та чекав, доки він дістанеться до суходолу.

Отак Клаповух і навчився чогось більшого за все, що будь-коли пощастило придумати мені. Трохи пізніше, надвечір того ж дня, він знов обережно відплив на колоді від берега, а перегодя і я дався на його намови й навчився гребти. Кілька день уряд ми не могли відірватися від саги й так захопилися новою грою, що навіть забували за їжу; ночі перебували на одному дереві поблизу, а Червоноока зовсім спустили з думки й забули, що він є на світі.

Щоразу ми брали новий стовбур, і щоменший він був, то легше плив. Але ми також дізналися на досвіді, що стовбур, чим менший, тим легше перевертається, скидаючи нас у воду. Незабаром ми зробили ще одне відкриття. Якось ми пливли поруч, кожен на своїй деревині. Цілком випадково, бавлячись, кожен із нас учепився рукою та ногою в стовбур другого, і враз ми помітили, що вони попливли рівніше й не так хистко, як доти. Ми ж легко могли гребти лежачи вільними рукою та ногою. Урешті ми додумалися, що це дає нам змогу брати менші деревини й плавати швидше. На тому наші відкриття скінчилися. Самі про те не здогадуючись, ми винайшли найпримітивніший катамаран, але нам ніколи й на думку не спадало зв'язати стовбури цупкими лозинами

або гнучким корінням. З нас доволі було й того, що ми тримали їх укупі руками й ногами.

Коли вщух наш перший спалах захоплення плавбою і коли ми по ночах почали вже повертатися до свого кубла на дереві, тоді саме спізналися ми з Прудкою. Уперше побачив я її, коли вона рвала зелене жолуддя на гілках великого дуба, що ріс близько нашого дерева. Вона була дуже полохлива й поводилася спершу тихо-тихенько. Завваживши, що ми викрили її, вона враз скочила додолу й помчала, як та стріла з лука. День у день ми бачили її тільки мигцем і щоразу шукали її очима, як бігли від дерева до саги чи назад.

А потім одного дня вона не кинулась навтьоки, а чекала на нас, приязно щось жебонячи. Проте близько до себе однаково не підпустила. Щораз, як ми підходили, вона відбігала далі й, спинившись віддалік, знову приязно гукала до нас. Так тривало кілька днів уряд. Минуло чимало часу, доки ми нарешті зовсім спізналися, і вона часом стала бавитися з нами.

Вона припала мені до вподоби з самого початку, бо була приємна на вигляд і дуже ласкава, а очей таких лагідних, як у неї, я ще ні в кого не бачив. У всьому вона була не така, як дівчата й жінки нашого Плем'я — правдиві мегери. Вона ніколи не кричала пронизливо й сердито, і здавалось, що до її вдачі дужче пасувало втікати, ніж боронитись.

Ця лагідність, що про неї я згадую, ніби променіла з усього її єства. Таке враження справляло й тіло її, й обличчя. Очі вона мала більші, ніж зазвичай в нашої породи, й не так глибоко посаджені, вії довші й густіші, ніс не такий приплесканий та кирпатий, як у інших, і ніздрі не дерлися вгору. Передні зуби були невеликі, горішня губа недовга й не звисала на спідню, а спідня не випиналась наперед. Тіло, звичайно, було вкрите волоссям, але не густо, тільки зверху на руках і ногах та ще на плечах росло його багато. І хоча й вона була безклуба, проте литки мала не криві.

Оглядаючись із двадцятого сторіччя крізь мої сни на Прудку, я часто розважав про неї, й мені не раз спливало на

думку, що вона, певне, була споріднена з плем'ям Огневиків. Мабуть, її батько або мати походили з тої вищої Породи. Не можу сказати, щоб це була звичайна річ, але таке траплялось — я бачив на власні очі випадки, коли мої одноплеменці, наприклад, скочувалися до того, що кидали своє Плем'я й оселялися з Деревиками.

А втім, я знов ухилився вбік. Прудка була зовсім відмінна від решти жінок у нашому плем'ї і з самого початку припала мені до вподоби. Її лагідність та зграбність надили мене. Ніколи не була вона люта, ніколи не билась, а тільки тікала. Через те я й узвав її так. Лазила вона куди краще за Клаповуха й за мене. Коли ми гралися в «квача», то ніколи не могли зловити її, хіба випадком, а вона здоганяла нас, коли хотіла. Усі рухи в неї були надзвичайно спритні, а її вміння визначати відстань дорівнювало її відвазі. Хоч геть у всьому вона була боязка, та як доходив ряд до того, щоб лазити чи бігти кудись по деревах, тоді вона не знала страху. Клаповух і я, обидва ми були проти неї незграбні тюхтії, ще й боягузливі до того.

Вона була сирота. Близько неї ми ніколи не бачили нікого, і навіть розмови не було про те, чи давно вона живе на самоті. Певне, ще з самого малку вона зрозуміла, що безпека для неї тільки у втечі. Бувши кмітливою, вона була й обачна. Для мене й Клаповуха з того стала ніби особлива гра — знайти, де вона живе. Безперечно, її притулок був десь на дереві й не дуже далеко, проте марно ми намагалися знайти те кубло. Удень вона залюбки гралася з нами, але таємницю свого притулку ревниво берегла.

РОЗДІЛ XI

Треба зауважити ось що: змальовую Прудку я не так, як змалював би її Зубань, друге «я» моїх сновидців, мій доісторичний предок. То я, сучасна людина, дивлюсь на все крізь мої сни очима Зубаня.

І саме з такого погляду я здебільшого й оповідаю про ті без краю далекі часи. У моїх враженнях завжди є якась двоїстість, така плутана, що дуже важко з'ясувати її вам. Я ненадовго відхилюсь від свого оповідання, щоб відзначити оту двоїстість, оту химерну плутанину двох особистостей. Це я, сучасна людина, озираючись назад крізь століття, важу й розбираю почуття та спонуки Зубаня, мого другого «я». Він ніколи нічого не важив і не розбирав. Він був сама простота. Він тільки переживав події, ніколи не розмірковуючи, чому вони складаються для нього саме в такий, часом дуже дивний, спосіб.

Що дорослішав я, цебто моє справжнє нинішнє «я», то більше заглиблювався в суть своїх снів. Часом, бува, й уві сні усвідомлюєш, що це все тобі сниться, і коли то сон поганий, заспокоюєш себе: мовляв, прокинешся — і буде по всьому. Кожному з нас таке траплялось. Отак і мені теж. Не раз я, сучасна людина, бував присутній у тих доісторичних снах і через химерну двоїстість моєї особи був разом і актором, і глядачем; і як часто бентежився я, сучасна людина, як прикро бувало мені за нерозвагу, нелогічність, тугодумність і загалом неймовірну глупоту мого другого, первісного «я»!

Іще одне, перше ніж закінчити цей відступ. Чи снилось вам коли-небудь, що ви бачите сон? Собаки, коні — усі тварини снять. За часів Зубаня напівлюди так само снили й уві сні скиглили, коли ввижалося щось погане. Отак і я, сучасна людина, лежав разом із моїм другим «я», із Зубанем, і снив його сни. Знаю, що це важко осягти розумом, але знаю таки, що так бувало зі мною, і дозвольте сказати вам, що сни Зубаня, в яких він літав чи плазував, були для нього такі самі живі та виразні, як і ваші, коли ви уві сні сторчголов падали у безодню.

Зубань мав теж своє друге «я», і коли він спав, те друге «я» снило своїм далеким минулим, де літали крилаті плазуни, де панували, пожираючи один одного, страшні ящери; верталося вві сні до життя прудких, вертких, невеличких,

мов гризуни, ссавців, і ще далі й далі — аж до підбережного живого мулу в первісному морі. Не можу, не важуся сказати нічого більше. Усе те таке невиразне, таке складне й таке жахливе, що я можу тільки натякати на ті безкраї і страшні обшири, крізь які, мов крізь туман, прозирав я поступ життя, і не від мавпи до людини, а навіть від першого хробака.

Тепер вертаюсь до свого оповідання. Я, Зубань, знав Прудку не як зграбніше лицем і тілом створіння з довговіїми очима, з виразним переніссям та ніздрями, що дивилися вниз, створіння з якимись уже ознаками вроди — ні, я знав тільки молоде дівча з привітними ласкавими очима, що лагідно жебоніло й ніколи не билося. Мені було до вподоби бавитися з нею і, не знаю чому, шукати їжу з нею вдвох, а надто видирати пташині гнізда. Мушу признатися, що багато перейняв я від неї науки лазити по деревах. Вона була дуже кмітлива, дуже сильна, і ніякі спідниці не прилипали їй до ніг і не заважали рухатися.

Саме під цей час Клаповух почав потроху відкидатися від нас. Він узяв собі звичку бігати в напрямку того дерева, де було кубло моєї матері. Моя капосна сестра припала йому до вподоби, і Джерготунові довелося терпіти те. Та й було там іще декілька підлітків, дітей одношлюбних пар, що жили поблизу, і Клаповух бавився з ними.

Прудка ніколи не давалась на мої намови пристати до них. Щоразу, коли йшов я туди, вона відставала від мене й непомітно зникала. Якось я на всі лади намагався був переконати її, але даремно. Вона, боязко озираючись, відступала й потім гукала мене з дерева. Отак і сталося, що я ніколи не ходив із Клаповухом до його нових приятелів. Ми дуже сприязнились з Прудкою, але хоч як я силкувався, однак ніколи не міг знайти її кубла. Безперечно, якби ніщо не завадило, ми спарувалися б незабаром, бо одне одного вподобали; але сталося таке, що тому завадило.

Якось уранці Прудка чогось не з'явилась. Ми з Клаповухом бавилися вдвох на колодах у гирлі саги. Ледве встигли ми виплисти на чисту воду, як раптом здригнулися, зачув-

ши страшенний рев. То ревів Червоноок. Він примостився скраю на звалиську мертвих дерев і ненависно жер нас очима. Першу мить ми страшенно перелякались. Тут же не було печери з вузьким пролазом, щоб заховатись. Проте двадцять футів води, що відділяла нас від нього, поки що боронили нас, і ми знов осміліли.

Червоноок випростався й почав бити себе кулаками у волохаті груди. Наші дві деревини пливли поруч, і ми, сидячи на них, сміялися з нього. Зразу наш сміх був трохи боязкий, змішаний з острахом, але переконавшись, що він не може нам нічого вдіяти, ми зайшлися гучним реготом. Він сатанів що далі, то більше, і в безсилій люті тільки скреготів зубами, а ми дражнили й дражнили його у своїй уявній безпеці, бувши, як і все наше Плем'я, не дуже передбачливі.

Червоноок враз перестав бити себе в груди й скреготати зубами та метнувсь по стовбурах до берега. Так само враз прийшов край і нашій веселості; тривога заступила її. Не такий був Червоноок, щоб легко скинутися помсти. Ми, тремтячи з жаху, сиділи собі й чекали, і на думці не мавши відплисти далі від берега. А Червоноок уже стрибав до нас по стовбурах, маючи повню жменю круглих гальок, вигладжених водою. Я радий був, що він не зумів знайти нічого більшого, скажімо, каменюк по два чи три фунти, щоб кидати в нас. Бо ми були не далі, як за двадцять футів від берега, і він, звичайно, повбивав би нас.

Та й так небезпека була чимала. Дзизь! Маленька галька прошила повітря повз нас із силою мало не справжньої кулі. Тоді Клаповух і я, мов несамовиті, заходилися відгрібати далі від берега, Дз-зизь! Лясь!.. Ще одна галька — і Клаповух вереснув із раптового болю. Вона вдарила його поміж плечима.

У мене теж улучила одна, і я мимоволі зойкнув. Нас урятувало тільки те, що Червоноокові незабаром забракло бойового припасу. Він кинувся набирати ще каміння, а ми погребли геть.

Помалу ми відпливли так, що стали недосяжні для нього. Проте він раз у раз бігав набирати нових камінців, і вони все

свистіли навколо нас. Посередині саги була легенька течія, і ми згарячу не помічали, що нас виносить у річку. Ми гребли, а Червоноок ішов услід берегом, тримаючись якомога ближче до нас. У одному місці він надибав на більше каміння, замашніше, що його він міг кидати далі. Один уламок, що важив добрих п'ять фунтів, улучив у мій стовбур, і така була сила удару, що десятків зо два трісочок, як ті вогняні голочки, устромилися мені в ногу. Якби він уцілив у мене, там би мені й кінець.

Не вгаваючи ми гребли далі так завзято, що й не помітили, як нас підхопив стрижень. Червоноок зауважив те перший, і тільки його тріумфальний крик перестеріг нас. Там, де течія з саги сходилася зі стрижнем річки, було багато невеличких вирів. Вони підхопили наші незграбні колоди й закрутили їх сяк і так. Ми кинули гребти й усю силу покладали на те, щоб тримати стовбури поряд, а тим часом Червоноок засипав нас камінням далі. Навколо падали каменюки, хлюпаючи на нас водою й загрожуючи нашому життю. І весь час він люто жер нас очима і дико горлав.

Зразу за гирлом саги річка звертала крутим коліном на південь, а стрижень відхилявся до протилежного, північного берега. Нас і понесло туди за водою. За невеликий час ми були вже так далеко, що каміння Червоноокове не досягало нас. Востаннє ми загледіли його, як він там, далеко, на виступні берега, підстрибував і на весь голос виспівував гімн перемоги.

Ми нічого не робили, тільки дбали за те, щоб утримати наші колоди поряд. Ми скорилися долі й не рухались, доки не побачили, що нас несе повз північний берег футів за сто від нього. Тоді ми враз заходилися гребти. Уся сила стрижня тут відкидалась на південь, і нам довелося перетинати його там, де він був найшвидший, але й найвужчий. Незчулися ми, як уже були поза ним, у спокійній затоці.

Стовбури, що тепер пливли повільно, м'яко торкнулися дна, ми з Клаповухом вихопились на берег, а їх понесло далі за водою. Цей раз ми не сміялися, а тільки мовчки дивились

один на одного. Місце було зовсім незнайоме, а повернутись додому тим самим способом, яким ми сюди дісталися, нам і на думку не спадало.

Самі того не знаючи, ми навчились переправлятися через річку. Ніхто з нашого Плем'я ніколи зроду не робив такого. Ми були перші, що ступили на північний берег, та, мабуть, і останні. Безперечно, згодом те стали б робити й інші; але наступ Огневиків та переселення недобитків Плем'я загальмували наш розвиток на цілі сторіччя.

Не варто й говорити, який згубний для нас був той рух Огневиків. Сам я схиляюсь до думки, що він украй знищив нашу породу. Нас, парость нижчої раси, що вже почала розвиватися до справжньої людини, було просто вломлено, і ми погинули в гуркоті прибою там, де річка впливала в море. І лиш випадково я, Зубань, тоді вижив, щоб я нинішній міг тепер розповісти ту сумну історію. Але я знову забігаю наперед; про все буде розказано свого часу.

РОЗДІЛ XII

Я не можу сказати, як довго ми блукали в тій місцевості на північ від річки. Ми не могли повернутись додому, наче мореплавці, що після суднотрощі опинилися на безлюдному острові. Покинувши берег, ми цілі тижні й місяці навмання блукали дикою країною, незнаній для нашого Плем'я. Мені дуже важко відновити в пам'яті всі наші мандри й зовсім неможливо змалювати їх день по дні. Майже все тут невиразне й імлисте, хоч про деякі події зринають і яскравіші спомини. Особливо виразно постає мені на пам'яті наше голодування в горах між Довгим та Далеким Озерами, та ще молодий олень, що його ми натрапили сонного в гущавині. У лісі поміж Довгим Озером та горами жили Деревики; то вони й загнали нас у гори, примусивши податись до Далекого Озера.

Залишивши річку, ми спершу рушили на захід і йшли, доки не прибилися до маленького струмочка, що протікав

багвою. Тут повернули ми на північ і, йдучи понад краєм мокравин, вийшли до озера, що йому я дав назву Довге. Поблизу його горішнього кінця ми знайшли багато їжі, тому й перебули там якийсь час. Там-таки набігли ми й на Деревиків. Ці створіння були не що більш, як злющі мавпи, хоч і мало чим від нас різнилися. Щоправда, вони були волохатіші за нас, їхні ноги трошечки кривіші й вузлуватіші, очі менші, шиї ледь грубіші й коротші, а ніздрі скидалися радше на маленькі вдавлені дірочки, але так само, як і ми, вони не мали волосся на обличчях, на долонях та на підошвах, а звуки, що ними вони спілкувались, були майже такі самі, як наші, і означали трохи не те саме. Врешті-решт Деревики й наше Плем'я не дуже відрізнялися одні від одних.

Я перший побачив його, того маленького, дуже старого Деревика, висхлого, миршавого, із закислими очима й зморшкуватим обличчям. За тих часів не існувало ніякої приязні поміж окремими племенами. Він був нам законною здобиччю, бо не належав до нашої породи. Адже він був Деревик, до того ж дуже старий. Він сидів під деревом; очевидячки, під своїм власним, бо поміж гілками видно було напіврозвалене кубло, де він спав уночі.

Я показав на нього Клаповухові, і ми разом кинулися до старого. Він ударився лізти на дерево, але вже пізно. Я схопив його за ногу й стяг додолу. Та й натішилися ж ми! Щипали його, скубли, крутили йому вуха й штрикали в нього патиками, весь час регочучи так, аж сльози лилися з очей. Безсила лють його найдужче смішила нас. То було справді кумедне видовисько, як він намагався роздмухати до полум'я холодний попіл своєї молодості, відживити колишню силу, що давно вже вмерла, геть витекла з нього разом із кликом родів. Замість лютих гримас виходили тільки жалюгідні, хоч він і скрипів своїми старечими з'їденими зубами та бив кволими кулаками себе в сухі груди. До того ж його мучив кашель, він весь час бухикав, бризкав слиною, задихався. Та щоразу, як він поривався втекти на дерево, ми стягали його додолу. Нарешті він скорився своїй

долі й тільки сидів сумирно та плакав. Ми з Клаповухом сиділи поруч, обнявши один одного руками, й глумилися з його немочі.

Спочатку він плакав потихеньку, потім заскиглив і врешті заголосив на весь ліс. Ми трохи злякались, але що більше намагалися втихомирити його, то голосніше верещав він. Коли, це з лісу, не дуже здалека, почулося: «Квек! Квек!» — на що враз обізвалися крики з усіх боків, і ген здаля долетіло густе, басовите: «Квек! Квек! Квек!» А тоді ще: «Гу-у! Гу-у!» Незабаром увесь ліс навколо нас залящав тими криками.

А потім почалась гонитва. Здавалося, кінця-краю їй не буде. Вони гналися за нами по деревах, уся їхня орда, і ледь-ледь не зловили нас. Ми мусили спуститися на землю, де мали велику перевагу над ними, бо вони таки були Деревики. На деревах вони переважали нас, зате на землі ми їх. Ми помчали на північ, і вся орда, завиваючи, бігла назирком за нами. На прогалинах ми відривались від них, але в гущавині вони не раз нас наздоганяли, щипали та скубли. Ми щодалі переконувалися, що не належимо до їхньої породи й що між нами нема нічого, крім ворожості.

Вони гнали нас цілі години. Ліс, здавалося, не мав краю. Ми трималися прогалин, де лишень могли віддихатись, але вони завжди закінчувались гущинами. Не раз ми думали, що вже врятувалися й погінь відстала, але не встигали сісти та звести дух, як знову чули злісне: «Гу-у! Гу-у!» та жахливе: «Квек! Квекі Квек!», що часом закінчувалося диким: «Ха-ха-ха! Ха-ха-ха!»

Так прогнали нас розлютовані Деревики крізь увесь ліс. Аж пополудні місцевість почала спинатись крутіше і крутіше угору; ліс щодалі рідішав. Урешті ми вибігли на чисте, поросле травою узбіччя гори. Тут Деревики облишили гонитву й повернулися до лісу; отож ми змогли трохи спочити.

Гори здалися нам похмурими, непривітними, і ще разів зо три пробували ми були повернутися до лісу, але Деревики, чигаючи на узліссі, виганяли нас назад. Ніч ми переспали

на маленькому карликуватому дереві. Підносилось воно не вище за кущі, а тому ми не чулися безпечно на ньому й легко могли стати здобиччю будь-якого хижака, що випадком натрапив би на нас.

Деревики таки навчили нас їх поважати, і вранці ми подалися далі від них у гори. Я певен, що якогось виразного плану чи наміру ми не мали. Ми йшли світ за очі втікаючи від небезпеки. Мої спомини про те, як ми блудили між тими похмурими горами, дуже невиразні. Чимало днів перебули ми там і багато натерпілися, надто ж зі страху, бо все там було чуже й дивне для нас. Довелося зазнати чимало й холоду, а наприкінці навіть голоду.

Країна була безрадісна, самі голі скелі, піняві бурчаки та ревучі водоспади. Ми або лізли вгору, або спускалися глибокими та вузькими тіснинами, але хоч би звідки дивилися, перед нами в усіх напрямках, пасмо за пасмом, тяглися без кінця гори. Ночами ми ховались у розпадинах скель, а одного разу перебули довгу холодну ніч, примостившись на верхівці кам'яного слупа, схожого на вломлене дерево.

Нарешті, одного жаркого полудня, коли нам у голові вже морочилось від голоду, доволоклися ми до вододілу. Звідти, з того високого кряжу, видніло далеко на півночі озеро. Воно миготіло поза рядами гірських пасом, що помалу нижчали в той бік. Сонце виблискувало на його поверхні, навколо простягалася поросла травою рівнина, а на схід сонця темніла безкрая смуга лісу.

Та минуло ще два дні, поки ми допленталися до озера. З голоду ми зовсім підупали на силі, але на березі натрапили молодого оленя, що спокійно спав у густому чагарнику. Та й клопоту завдав він нам — ми ж бо нічого не мали, крім власних рук, щоб його вбити. Наївшись досхочу, решту м'яса ми віднесли до лісу, що на сході, й заховали на одному дереві. Проте нам так і не довелося повернутися по те м'ясо. У річці, що текла через Далеке Озеро, при березі була сила-силенна лососів, що заходили туди нереститись, і ми годувалися ними.

На захід сонця від озера далеко розлігся степ, де паслися череди бізонів і гасали зграї диких собак. А що там не було дерев, то місцина та не була для нас безпечна. Отож ми подалися спершу понад річкою на північ і йшли так кілька днів, потім, не знаю з якої причини, ураз повернули на схід, а трохи згодом пішли лісом на південний схід. Та я не набридатиму вам, оповідаючи про ту нашу подорож. Я згадую про неї тільки, щоб ви зрозуміли, як це сталося, що ми потрапили в край Огневиків.

Випадком ми знову прибилися до нашої річки та не впізнали її. Занадто довго блукали ми в незнайомому краю і звикли до думки, що довіку там блукатимемо. Озираючись назад на наше тодішнє життя, я виразно бачу, як дуже вся наша доля залежала від простої випадковості. Ми не знали, що це наша річка та й способу не мали впізнати її, але якби ми не перепливли на другий її бік, то, можлива річ, ми ніколи б не повернулись до нашого Плем'я, і я нинішній, що мав народитися тепер, за тисячу століть, ніколи б не народився.

Проте обидва ми, і я, і Клаповух, прагнули повернутися додому. Протягом усіх наших мандрів нас не залишала туга за домівкою, і ми жадали побачити знову своє Плем'я, свій край. Частенько згадував я й Прудку, те дівча, що з ним бувало мені так приємно, що так лагідно жебоніло й жило самотнє, невідомо де. І дивна річ, коли вона спадала мені на згадку, щоразу виникало в мене почуття якоїсь зголоднілості, навіть і тоді, коли я, щойно наївшись усмак, бував зовсім не голодний.

Але повернімося до нашої річки. Харчу було там більше ніж удосталь — головно ягід та смачного, соковитого коріння. Цілими днями ми обидва бавились або вилежувалися на березі. А потім Клаповухові зродилась у голові одна думка. Я просто навіч бачив, як вона народжується: в очах йому з'явивсь якийсь жалісний і водночас дражливий вираз. Видко було, що він дуже чимось збентежився. Трохи згодом очі йому потуманіли, ніби той зародок думки ви-

слизнув від нього, потім знову стали дражливі й жалісні, наче думка повернулась і він знову спіймав її. Він глянув на мене, на річку, на далекий берег і спробував щось сказати, але, не маючи звуків, щоб виповісти свою думку, тільки незрозуміло забелькотів. Я зареготався. Це розсердило його, і він, злапавши мене, шпурнув горілиць на землю. Звісно, зчинилася бійка. Врешті-решт я загнав його на дерево, звідки він, озброївшись довгою гілкою, спихав мене геть щоразу, як я пробував до нього долізти.

Щодо думки, то вона так і згасла. Я не довідався, про що йшлося, а він забув ту думку. Проте другого ранку вона знову прокинулась йому в голові. Можливо, в тій настирливості виявлявся тільки інстинкт, що вів його додому. Та хай там як, а тепер він розумів краще, що йому треба, й привів мене до річки — туди, де лежав стовбур, прибитий хвилею до берега. Моя перша гадка була, що Клаповух хоче гратися, як колись у гирлі саги. Та й побачивши, як він заходився тягти по воді другу деревину, що лежала при березі трохи нижче, я не змінив своєї гадки.

Аж коли ми вмостились на наших стовбурах і вигребли на стрижень, зрозумів я його намір. Спинившись на хвильку, він показав рукою на далекий другий берег і заходився знову завзято гребти, гучними вигуками підохочуючи мене. Я зрозумів і сам почав гребти щосили. Бистрінь підхопила нас і відкинула до південного берега, але не встигли ми пристати до землі, як течія понесла нас назад, знову до північного берега.

Тут між нами знялася сварка. Бачивши північний берег зовсім поблизу, я підгрібав до нього, а Клаповух уперто гріб до південного. Стовбури закрутилися, ми не подавались ні в один, ні в другий бік, а мчали за водою так швидко, що побережний ліс тільки миготів повз нас. Побитися нам не було як, бо ми мусили триматися руками й ногами за колоди. Замість бійки дали ми попуск язикам і кричали та лаялись, поки нас знову не стало прибивати до південного берега. Забувши тоді за сварку, ми дружно погребли туди

й пристали до землі в маленькій тихій затоці. На березі ми насамперед вилізли на дерево, щоб роздивитись, де ми опинилися.

РОЗДІЛ XIII

Аж надвечір нашого першого дня на південному березі річки ми побачили Огневиків. Напевне, то була ватага мандрівних ловців. Вони отаборились неподалік дерева, де ми із Клаповухом примостилися ночувати. Спочатку нас сполохали їхні голоси, а трохи згодом, коли зовсім смеркло, зацікавив вогонь, що його вони розіклали. Потихеньку, крадькома перелізали ми з дерева на дерево, поки вибрались на місце, звідки все було добре видно.

На галявині поміж деревами близько річки палало багаття. Навколо нього мостилося з півдесятка Огневиків. Клаповух нараз притиснувся до мене, і я відчув, як він тремтить. Придивившись, пізнав я низенького старого ловця, що колись, перед трьома роками, стрілою збив Щербаня з дерева. Коли він підвівся з місця й заходив, підкидаючи свіжого гілля в огонь, я побачив, що він кульгає, як і тоді. Вочевидь, то було вже давнє каліцтво. Від того часу він схуд і посивів іще дужче. Заріст на обличчі був уже зовсім сивий.

Решта ловців були сама молодь. На землі поруч кожного лежали стріли та лук. Тепер я вже знав, що то за зброя. Звірячі шкури висіли в них на плечах і навколо стану, але руки й литки були голі, узувок на ногах вони теж не мали. Як я вже казав, вони були не такі пелехаті, як наша порода. Голови в них були невеличкі, а лоби мало не такі самі спадисті, як у нас.

Вони держались прямiше і були не такі звинні в рухах та гнучкі в хребті, крижах і колінах, як ми. Руки мали наче коротші, і я ані разу не помітив, щоб вони, ідучи, підпиралися руками задля рівноваги. М'язи в них були опукліші, доладніші, ніж у нас, обличчя приємніші. Ніздрі дивилися

вниз, перенісся було виразніше, менш приплескане; губи не такі обвислі, кливаки менше скидалися на собачі ікла. Разом з усім тим, вони теж були безклубі й не дуже дебеліші за нас. Загалом вони різнилися від нас менше, ніж ми від Деревиків. Безперечно, усі три племені були споріднені, і то досить близько.

Багаття, що навколо нього вони сиділи, приваблювало нас над усе. Година по годині, не відвертаючи очей, дивились ми на полум'я та дим. Коли в огонь підкидано палива, роями злітали іскри, і те видовище просто чарувало нас. Мені кортіло підійти ближче й подивитися на вогонь, але шкода було й гадки про те. Ми сиділи, скоцюрбившись, у розсохах дерева край галяви й далі не важились, побоюючись, щоб нас не викрили.

Огневики сиділи навколо багаття навкарачки і спали, поклавши голови собі на коліна. Але сон їхній був неспокійний. Вуха їм нашорошувались уві сні, і самі вони кидалися. Раз у раз один чи другий просинався і, звівшись на ноги, підкладав ще гілля у вогонь. Поза межами світляного кола в темряві лісовій сновигали хижі звірі. Ми з Клаповухом розрізняли їх за голосами: були там дикі собаки й гієна, і часом вони заводили таке виття та гарчання, що всі Огневики біля багаття нараз прокидалися.

Одного разу під нашим деревом спинились лев і левиця. Наїжившись, примруживши очі, видивлялися вони на сонних людей довкола багаття. Лев облизувався жадібно й був готовий ураз стрибнути та всмак повечеряти. Левиця була обережніша. То вона перша нас нагледіла. Утягуючи повітря ніздрями, пара левів довго, мовчки дивились на нас; потім нагло вони заревли і, озирнувшись на багаття, повернули до лісу.

А ми з Клаповухом усе сиділи й стежили. Часом у чагарнику, у гущавині лісу чути було, як щось тріщить під чиєюсь важкою ступою, а в темряві, потойбіч багаття, не раз блищали чиїсь очі. Здалеку долинав лев'ячий рев, а іноді й верещання жертви, її борсання та хлюпіт води на водопої. Від річки чулось і гучне рохкання носорога.

Уранці, трошки поспавши, ми скралися до багаття ближче. Огневиків уже не було, але воно ще куріло. Вибігавши весь ліс довкола й переконавшись, що ніде нікого нема, ми повернулись до вогню. Мені кортіло довідатися, що то за диво. Двома пальцями схопив я жарину і, завивши з переляку й болю, шпурнув її геть. Мій крик наполохав Клаповуха, і він кинувся тікати в ліс, а це злякало й мене. Я й собі чкурнув услід за ним.

Повернувшись знову до багаття, ми були вже обережніші й стереглися дотикатись до жару. За хвильку ми почали наслідувати Огневиків: сіли навкарачки біля вогню, повитягали шиї, поклали голови на коліна, удаючи, немов спимо, і перекривляли їхню розмову, белькотячи один до одного так, як вони. Мені спало на згадку, як сивий старий мисливець патиком перегортав жар. Я й собі став так само, як він, перегортати вугілля і збив цілу хмару попелу. Це нам дуже припало до вподоби, і незабаром ми були геть білі від нього.

Певна річ, не забули ми й за те, як Огневики підживляли вогонь. Спочатку підкинули ми дрібного цурпалля. Усе вийшло якнайліпше: вогонь спалахнув і затріскотів. З радощів ми застрибали й зареготали, потім почали підкладати щораз більших уламків, аж поки розпалили здоровезне вогнище. Немов шалені, кидалися ми туди й сюди, тягали сухе гілля з лісу, а полум'я розгорялося щодалі, то більше; стовп диму здіймався вже вище за дерева, і вогнище страшенно тріщало та гуготіло. Ще ніколи зроду не робили ми нічого величнішого й дуже горді були з діла своїх рук. Тепер і ми Огневики, думали ми, стрибаючи, ніби якісь білі гноми навколо багаття.

А вогонь тим часом перекинувся далі. Ми й не помітили, як зайнялася суха трава, потім дрібний чагарник. Нагло спалахнуло високе дерево, що росло край галяви. Ми здивовано глянули один одному в вічі. Жар, що нараз подужчав, примусив нас відступити. Спалахнуло друге дерево, третє, і ось палало їх уже з десяток. Нас огорнув

страх. Здавалось, видобулось на волю якесь страховище. Тремтячи, припали ми до землі, а вогонь розходився і оточував нас далі й далі. Погляд Клаповухів став жалісний, як завше, коли він чогось не розумів. Знаю, що й у мене в очах був такий самий вираз. Ми сиділи, скулившись і обнявши один одного, а вогонь уже мало не сягав до нас; у ніздрях лоскотало від їдкого смороду смаленого волосся. Нараз ми опритомніли, кинулись геть і помчали лісом на захід сонця, озираючись назад та регочучи.

Опівдні ми вийшли на перешийок, що його утворювала річка, звиваючись і обводячи тут мало не повне коло, як ми довідалися пізніше. Через перешийок тяглася стяга низьких пагорбів, почасти заростих лісом. Ми зійшли нагору і оглянулися на ліс позаду. Там уже вирувало ціле море вогню. Навальний вітер, знявшись, гнав його на схід. Ми пішли берегом далі на захід, і в голову не кладучи, що опинилися в осідку Огневиків.

Зі стратегічного погляду місцевість була така, що годі й уявити кращу. То був півострів, захищений із трьох боків річкою. Продертися до нього суходолом можна було тільки по вузькому перешийку, але й там пагорби становили природну перепону. Огневики, відокремлені геть від решти світу, могли не тільки спокійно жити там, а й гараздувати довший час. Мені спливає на думку, що те їхнє гараздування, змусивши їх розселятись, і спричинило таке лихо нашому Плем'ю. Їхня кількість безупинно зростала, аж поки їм стало тісно на батьківщині. Розсуваючи свої межі та шукаючи нових місць, вони й прогнали наше Плем'я, забрали наші печери й оселилися на нашому терені.

Але про щось таке нам і в голові не мріло тоді, коли ми з Клаповухом опинилися в твердині Огневиків. У нас було одне бажання, одна думка — якнайскоріше втекти звідти. Проте як могли ми не піддатись невгамовній нашій цікавості й не поглянути на їхнє сельбище? Отоді вперше побачили ми їхніх жінок і дітей. На жінках були шкури з диких звірів, а дітлахи бігали здебільшого голі.

Огневики, як і ми, жили в печерах. Галявина, що була перед цими печерами, спускалася до річки. На ній подекуди горіли невеличкі багаттячка. Не знаю, чи варили на них Огневики собі їсти, чи ні. Ми з Клаповухом того не бачили. Проте, на мою думку, вони мусили вже знати примітивне куховарство. Воду вони приносили з річки так само, як і ми — в висохлих гарбузах. У сельбищі був великий рух. Чоловіки ходили, котрі туди, котрі сюди, жінки та діти галасували. Ті діти вовтузилися, гралися, витівали всячину, як і в нашому сельбищі; і взагалі, як ми помітили, діти Огневиків і нашого Плем'я більше були між собою подібні, аніж дорослі.

Ми там барилися недовго. Побачивши, що хлопці-підлітки почали стріляти зі своїх луків, ми скралися назад у гущавину лісу й попрямували до річки. Там надибали ми на катамаран, справжній катамаран, що його, очевидячки, змайстрував якийсь Огневик: дві рівні, невеликі колоди, з'єднані дерев'яними поперечками й зв'язані цупким корінням.

Цього разу мені й Клаповухові та сама думка шибнула в голову водночас. Нам треба будь-що-будь утекти з терену Огневиків. Чого ж краще — перепливти річку тими колодами? Ми залізли на них і відіпхнулися від берега. Бистра вода підхопила була нас, але щось немов шарпнуло катамарана й сильно шпурнуло назад до берега. Ми мало не попадали в воду. Виявилося, що його тримала ужва, сплетена з коренів і прив'язана до пня. Миттю ми відв'язали її й знову відштовхнулися від берега.

Незабаром катамаран потрапив у саму бистрінь і поплив за водою повз увесь берег, заселений Огневиками. Ми завзято гребли, не зводячи очей із другого берега, й нічого не завважували, коли враз до нас долинув якийсь дикий крик. Ми озирнулися. На березі юрмились Огневики, цілий натовп. Вони дивились на нас, показуючи руками, а з печер вилазили все нові та нові. Ми посідали й стежили за ними, навіть гребти забувши. На березі зчинився страшенний ґвалт. Дехто поміж Огневиків почав стріляти по нас із луків. Декілька

стріл упало поблизу, але жодна не влучила в нас — відстань була задалека.

То був великий день для нас із Клаповухом. На сході пожежа, що сталася через нашу вину, оповила мало не півнеба густим димом, а ми, цілком безпечні серед річки, що обтікала твердиню Огневиків, сиділи на своєму катамарані й глузували з них. А бистра вода несла нас щораз далі на південь, тоді на південний схід, потім просто на схід, далі на північний схід, знову на схід, на південний схід, на південь і потім ураз повернула нас на захід. Таким чином зробили ми мало не повне коло в тому місці, де річка ніби зав'язувалась у вузол.

Ми пливли на захід, сельбище Огневиків лишилося далеко позаду, й перед нашими очима виникали знайомі краєвиди. Ось великий водопій. Ми були тут раз чи двічі й підглядали, як звірі приходять і п'ють воду. Трохи далі була морквяна галявина, а поза нею — печери, де жило наше Плем'я. Ми погребли до берега, що швидко біг повз нас, і незчулись, як опинилися на тому місці, де брало воду наше Плем'я. Там було багацько жінок і дітей, водоносів, що набирали води в гарбузи. Побачивши нас, усі кинулися, немов шалені, тікати, гублячи свої гарбузи по стежках.

Ми висіли на берег, а катамарана прив'язати нам, звичайно, на думку не спало, і він поплив собі за водою. Ми обережно побралися стежкою вгору. Люди поховалися по печерах і тільки де-не-де визирали з дір. Червоноока й знаку ніде не було.

Отак ми опинилися знову вдома. Ту ніч ми вже ночували на кручі, у нашій старій печерці, звідки довелось потурити двійко забіякуватих підлітків, що вже присвоїли її собі.

РОЗДІЛ XIV

Минав місяць по місяці. Драма й трагедія майбутнього ще тільки мали вийти на кін. А тим часом ми жили й спокійно збирали собі горіхи. Як я пригадую, те поліття було на них

дуже гарне. Ми набирали повні гарбузи й несли їх до скелі. Там, поклавши горіхи в яку-небудь заглибнику, каменюкою трощили їх, а тоді їли.

Коли ми повернулися додому після наших довгих, багатих на пригоди мандрів, рік уже доходив краю. Незабаром настала й зима, цей раз дуже лагідна. Я часто пробирався до старого материнського кубла на дереві й обнишпорював усю місцевість поміж чорничним болотом та гирлом саги, де ми з Клаповухом навчилися плавати на стовбурах. Але ніде не було й ознаки Прудкої. Вона зникла. А я так жадав її! Мене нудив ніби якийсь голод. Я вже казав, що то був майже фізичний голод, тільки я відчував його й тоді, коли мій шлунок був повнісінький. Але всі мої розшуки виявилися марні.

Щоб життя наше в печерах було завжди одноманітне, не можна сказати. Червоноок добре давався взнаки. Нам із Клаповухом і просвітку ніде не було, як тільки в нашій печерці. Хоч ми й добре поширили війстя, воно все ж лишалося зовсім вузьке, і нам самим нелегко було пропихатися крізь нього. Від часу до часу ми поширювали його ще, та однак воно було замале для дебеленного тулуба Червоноока. Він, щоправда, й не пробував більше здобути нашу печеру штурмом, добре затямивши собі науку: гуля, що набігла йому на шиї, там, де я гепнув його каменюкою, так і залишилась навік, така велика, що й здалеку було видно. Я часто вельми тішився, бачачи те діло своїх рук, і коли почувався в безпеці, то реготав від щирого серця, дивлячись на ту шию.

Хоч із нашого Плем'я ніхто не став би нас визволяти, нехай би навіть Червоноок роздирав нас із Клаповухом на шматки у всіх перед очима, але всі нам співчували. А втім, може, то було й не співчуття, а тільки вияв ненависті до Червоноока. Так чи сяк, а нас завжди сповіщали, коли він був поблизу. Що в лісі, що на водопої, що на луговині перед печерами — усі однаково спішили попередити нас. Отже, в нашій ворожнечі з Червонооком ми мали певну перевагу: за ним стежило багато очей.

Проте одного разу він мало не схопив мене. Сталося те рано-вранці, коли Плем'я ще спало, і цілком несподівано. Він раптом перетяв мені шлях до моєї печери. Не втямивши, я кинувся до подвійної печери, куди Клаповух колись, перед багатьма роками, заманив мене і де Гострозуб зазнав поразки, погнавшись за двома нашими.

Я вихопився з вузького пролазу, що був між цими печерами. Червоноок не поліз слідом за мною, але ту ж мить кинувся до мене знадвору. Я знову шмигнув у пролаз. Він оббіг кругом і напав на мене знов. Я назад у пролаз.

Так ми крутилися мало не півдня, поки він не подався геть. Потім, коли Червоноок з'являвся на кону і ми були певні, що зможемо дістатися до подвійної печери, ми більше не тікали до нашої, що на кручі. Треба було тільки добре пильнувати, щоб він не перетяв нам відступу.

Тої зими Червоноок своєю брутальністю та повсякчасним боєм загнав на той світ останню свою жінку. Я визначив його як «атавізм», але з цього погляду він був іще гірший. Самці в нижчих тварин не мордують і не вбивають своїх самиць. Мені здається, що Червоноок усупереч своїй жахливій атавістичності був ніби прообразом потомного чоловіка, бо вбивають своїх самиць тільки самці людської породи.

Як і треба було сподіватися, Червоноок, позбувшись однієї жінки, зараз же заходився добувати собі другу. Цього разу він уподобав собі Співучу. То була Маслакова онука, дочка Безволосого, зовсім молоденьке дівча, що смерком завше виспівувало біля своєї печерки. Вона недавно спарувалася з Кривим — лагідним, плохим чолов'яжкою, що ніколи нікого не кривдив і ні з ким не заводився. Перебійник із нього був ніякий. Маленький, худорлявий, він був далеко не такий моторний, як ми всі.

Мерзотнішого вчинку Червоноок, здається, ще ніколи не вдіяв. День тихо дотлівав; перше як лізти до печер, Плем'я помалу сходилося на луговині. Несподівано стежкою від водопою примчалася скільки духу Співуча. За нею гнався Червоноок. Вона кинулась до чоловіка. Бідолашний

недоросток Кривий страшенно перелякався, проте явив себе героєм. Він знав, що то була смерть, але йому й на думку не спало тікати. Він випростався, заджерготів, наїжився й вищирив зуби.

Червоноок заревів із люті. Така образа! Хтось насмілився стати йому поперек дороги! Миттю його рука простяглася й учепилась Кривому в карк. Той уївся в неї зубами, але за якусь хвилину вже борсався й корчився на землі зі скрученими в'язами. Співуча заголосила й забелькотіла. Червоноок схопив її за волосся й поволік до себе, брутально витяг на скелю і ввіпхнув у свою печеру.

Ми закипіли гнівом, шаленим гнівом. Немов показившись, ми кричали, билися в груди, їжилися, скреготіли зубами, юрмлячись під кручею. То промовляв у нас гуртовий інстинкт, потреба об'єднуватися, потяг до спільних учинків. Ми невиразно відчували, що треба діяти гуртом, проте, не мавши способу висловитись, не могли справдити того відчуття. Ми не кинулися на нього всі разом, не знищили його геть, бо нам бракувало слів, цих символічних значків для неясних думок, що виринали нам у голові. Ті символи думок ще мали бути повільно, трудно винайдені.

Ми намагалися хоч у звуках вилити думки, що, мов невиразні тіні, мигтіли в нашій свідомості. Безволосий голосно зашварготів. Йому треба було виповісти свій гнів і прагнення помститись Червоноокові, і ми добре зрозуміли його. Та як він спробував витлумачити нам оте своє поривання до спільного з нами чину, ми почули тільки незрозуміле белькотіння. Тоді нараз зашварготів Мордань, настовбурчивши брови й б'ючи себе в груди, а потім і всіх нас одного по одному захопила та оргія люті. Залопотів хрипко, прискаючи слиною, навіть старий хляпогубий Маслак. Тоді хтось ухопив ломаку й почав гепати нею по деревині. Те гепання ніби задало ритм нашим вигукам та верещанню, й за хвилину ми несвідомо вже горлали влад. Цим нас ураз заспокоїло: ми й не стямились, як забули свою лють, і почалося ревище.

Ті хорові ревища — чудова ілюстрація непослідовності та несталості нашої породи. Нас зігнала докупи спільна лють і поривання до спільного чину, але скоро почули ми примітивний ритм, як забулися за все. Вдачею ми були громадські, гуртові, і оті хорові ревища чи сміховища тішили нас дуже. У певному розумінні ті хори становили туманний прообраз дикунських рад чи навіть великих національних та міжнародних зібрань і з'їздів нашої доби.

Нам, насельникам Молодого Світу, бракувало мови, і сходячись, ми тільки галасували, але з того галасу поставав ритм. Він крив у собі зародки майбутнього мистецтва, ба сам був мистецтвом, що тільки-но народжувалося.

Але ревища наші недовго трималися ритму. Ми швидко губили його, й тоді починалася пекельна какофонія, поки ми знову не вловлювали ритму або не натрапляли на новий. Часом збіговисько ніби розпадалося на півдесятка різних хорів: кожний додержував якогось свого ритму і щодуху силкувався заглушити інші.

У перервах ми джерґотіли, гигикали, верещали, скакали кожен сам собі, сповнений своїх думок, своїх прагнень, аж до повного забуття всіх довкола — сам справжній осередок усесвіту, на час відрубаний від решти таких самих осередків, що виші й скакали навколо нього. Потім знову зроджувався ритм: хтось починав плескати в долоні, або гепати дрючком по дереві, або стрибати ритмічно, або ж завивати: «А-ва! А-ва-ва!», розмірно підносячи голос. Той ритм захоплював одного по одному й решту нас, і незабаром усі знов скакали та співали хором. «Ге-е, ге-е, ге-е-ге» була одна з наших улюблених хорових пісень, та ще «Ей-вей, ей-вей, ей-вей-вей!».

Так викривляючись, немов навіжені, скачучи, крутячись, перекидаючись, ми танцювали й співали в похмурому присмерку первісного світу самозабутньо, споюючись в одне й доводячи себе до чуттєвого шалу.

Цей раз мистецтво теж угамувало нашу лють на Червоноока. Ми верещали нестямніше хором, поки ніч не нагадала про свої жахи, тоді позалазили до своїх печер на урвищі

й тихенько перегукувались. А тим часом ніч поволі огортала землю й зорі висипали на небо.

Лякалися ми тільки темряви. У нас не було ані зародку релігії, ані уявлення про якийсь невидимий світ. Ми знали самий реальний світ, боялися самих реальних речей, конкретних небезпек, хижих тварин у плоті й крові. І темрява лякала нас тому, що для них то був час полювання. Вони тоді виходили зі своїх лігов і, чигаючи невидимо в мороці, кидалися з нього на нас.

Може, з цього страху перед реальними насельниками темряви й розвинувся потім страх перед насельниками нереальними, уявлення про невидимий світ потужних сил. Уява розвивалась, і щодалі більший жах перед смертю в потомної людини перейшов у жах перед темрявою, яку та людина заселила духами. Я гадаю, що в Огневиків цей жах перед невідомими силами темряви вже зароджувався; але наше Плем'я уривало ревище й бігло ховатися до печер від небезпеки цілком реальної: Гострозуба, левів, шакалів, диких собак, вовків та іншого голодного хижацтва.

РОЗДІЛ XV

Клаповух узяв собі жінку. Сталося це другої зими після нашої мандрівки, і зовсім несподівано. Він мене не попередив. Дізнався я про це одного вечора, коли, видершись на кручу, почав просуватися до своєї печери: там уже не було для мене місця. Печеру посіли Клаповух та його жінка, не хто інша, як моя сестра, Джерготуна, мого вітчима, дочка!

Я все ж спробував був упхатися, але де там! Місця в печері вистачало тільки на двох, і воно вже було зайняте. Користаючись із мого скрутного становища в тісному пролазі, вони так дряпали та скубли мене, що я радніше відступився. Ту ніч і ще багато ночей виспав я в пролазі подвійної печери. Там було досить безпечно, я знав це з досвіду. Двом нашим пощастило врятуватися там від Гострозуба, а мені від Чер-

воноока. Природно, мені здавалося, що, снуючи пролазом туди й сюди, я зможу так само рятуватись від хижаків.

Але я забув за диких собак. Вони були невеликі й могли пролізти скрізь там, де пролазив я. Одного разу нічною добою вони й знюхали мене. Коли б вони водночас залізли в обидві печери, був би я пропав. Але, вихопившись з пролазу, куди вже залізло декілька їх, я встиг вибігти другою печерою надвір. Там мене зустріла вся зграя. Собаки кинулись на мене; я подерся від них угору, на кручу. Один голодний, худющий пес учепився в мене тої самої миті, як я плигнув на скелю. Зуби його глибоко вгородилися мені в стегно, він мало не стяг мене додолу, але я навіть і не спробував струсити його з себе. З усієї сили дерся я далі вгору, щоб решта собак не дістали мене.

Тільки відчувши себе в безпеці, я звернув увагу на ту живу здохляку, що повисла в мене на стегні. На височині футів із дванадцять над зграєю, що клацала зубами, дряпалась на скелю й падала назад, я схопив собаку за горло й задушив. Це забрало мені чимало часу. Пес дряпав мене задніми лапами, рвався, борсався й мало не стяг униз.

Нарешті дух вийшов із нього, зуби йому розчепилися й пустили мого прокушеного стегна. Я витяг його вгору і переспав ніч, скулившись біля війстя в свою стару печеру, де спали Клаповух і моя сестра. Та спершу на мене посипалася градом лайка розбурканого Плем'я, бо ж то я спричинився до такого ґвалту. Але ж і я добре помстився. Скоро починав угавати внизу гавкіт зграї, я шпурляв туди каменюку — і гавкіт зчинявся знову, і з усіх боків мене знову шпетило розгніване Плем'я. Уранці я поділився задушеним собакою з Клаповухом та його жінкою, і декілька днів ми не були вегетаріанцями, не годувалися самими рослинами та овочами.

Подружнє життя Клаповухове не було дуже щасливе. Єдина втіха, що воно недовго тривало. Але весь той час і я, і він жили погано. Я почувався самотнім і, позбувшись затишної печерки, дуже бідував. А примоститись до котрого з молоді мені якось не довелося. Мабуть, заважало моє

давнє приятелювання з Клаповухом, що стало мені вже за звичку.

Звісно, я міг би й собі взяти жінку. Мабуть, я б і зробив так, та тільки їх у Плем'ї бракувало. Легко зрозуміти, що призвела до того Червоноокова розпусність — і це показує, якою він був загрозою для самого існування нашого Плем'я. До того ж, я ще не забув за Прудку.

Одним словом, натерпівся я лиха за час подружнього життя Клаповуха. Жодної ночі не був я безпечний, і ніколи не почувався спокійно. Один із нашого Плем'я вмер, удову його взяв інший, і я посів її печеру. Але війстя в ній було дуже широке, і Червоноок якось мало не застукав мене там. Я мусив повернутися до подвійної печери й знову ночувати в пролазі. Правда, улітку я цілими тижнями не бував у сельбищі. Я зліпив кубло на дереві поблизу гирла саги й ночував собі там.

Як я вже казав, подружнє життя Клаповухове не повелося гарно. Моя сестра була правдива дочка Джерготуна й затруювала життя своєму чоловікові. Ніде в жодній печері не знано стількох сварок та бійок. Якщо Червоноок був Синя Борода, то Клаповух був увесь у жінчиній жмені. Либонь, на його жінку й сам Червоноок не заздрив, бувши надто розумний для того.

На щастя Клаповуха, прожила вона недовго. Того літа сталася вельми дивна річ. Воно вже доходило краю, коли несподівано зійшла вдруге морква. Хоч і ликувата, вона була соковита й смачна, і все Плем'я стало ходити годуватись на морквяну галявину. Якось рано-вранці нас там зібралося й снідало кількадесят. По один мій бік пасся Безволосий, далі за ним його батько й син, старий Маслак і Вислогуб. По другий бік моя сестра, а за нею — Клаповух.

Усе сталося зненацька. Моя сестра й Безволосий раптом підскочили й зойкнули, а я почув свист стріл, що прошили їх. За мить вони вже корчилися на землі, пускаючись духу, а решта нас шугнула до дерев. Повз мене просвистіла ще одна стріла й вістрям загналася в землю; пір'яний хвіст її

дрібно тремтів. Виразно пригадую, що я сахнувсь убік, немов схарапуджений кінь, і оббіг ту страшну річ, накинувши великого круга.

Клаповух, що мчав поруч зі мною, раптом гепнувся з розгону на землю. Нова стріла пробила йому литку й звалила його. Зразу схопившись, він кинувся був бігти далі, але знову впав. Тоді звівся, сів, скоцюрбившись, тремтячи з жаху, й жалібно покликав мене. Я вернувся до нього. Він показав мені на стрілу. Ухопивши її хвіст, я потяг був її, але він, ойкнувши з болю, учепився мені в руку. Ще одна стріла пролетіла між нами обома, по ній друга вдарилась у камінь, розкололася й упала. То вже було занадто. Смикнувши з усієї сили, я зразу вирвав стрілу Клаповухові з ноги. Він несамовито скрикнув і з серця вдарив мене, та за хвилину ми вже гнали щодуху.

Я оглянувся. Старий Маслак, усіма покинутий, зостався далеко позаду й мовчки дріботів наввипередки зі смертю. Він часто спотикавсь, одного разу навіть упав. На щастя, стріли вже не літали, і він поволі звівсь на ноги. Старість дуже тяжила йому плечі, проте вмирати він ще не хотів. Троє Огневиків, що саме вибігли зі своєї лісової засідки, могли б легко злапати його, але вони того навіть і не пробували. Може, він просто був надто старий і жилавий. Безволосого та мою сестру — ось кого їм треба було. Діставшись до дерев, я знову озирнувся й побачив, як вони гатять їх каменюками по головах. Один із тих Огневиків був старий кульгавий ловець, уже знайомий мені.

Лісом ми попрямували до своїх печер. Наша зрушена, безладна юрба сполохала всіх дрібних тварин у лісі й загнала їх у нори. З верховіть зухвало кричали нам услід сойки. Тепер, коли безпосередня небезпека минулася, Вислогуб спинився й діждав свого діда Маслака. Тоді вони поплентались далі вдвох — дід і онук, замикаючи собою нашу черідку.

Отак Клаповух і став знову нежонатий. Ту ніч я вже спав із ним у нашій печерці, і знову почалося наше колишнє товаришування. Утрата, здається, не дуже завгорила його.

Принаймні не видно було, щоб він за жінкою журився чи щоб йому її бракувало. Непокоїла його лишень рана на нозі; минув добрий тиждень, поки вона загоїлась і до нього вернулася колишня жвавість.

Маслак був єдиний старий дід на все Плем'я. Часом, коли я згадую про ту давнину і його постать яскраво постає переді мною, я бачу, як дивовижно він схожий на батька нашого садівника. Той садівників батько був дуже старий, зморшкуватий та мізерний; і коли він блимав своїми маленькими сліпаками та плямкав беззубими яснами, то, їй-бо, був викапаний Маслак. Та схожість дуже лякала мене змалку, і я завжди тікав, побачивши старого, що шкандибав на двох костурах. Навіть Маслакова сива, кошлата борідка була така сама, як рідкі бурці в старого.

Я вже казав, що Маслак був єдиний дід на все Плем'я. То була дивина. У нас ніхто не доживав старості й мало хто — середніх літ. Здебільшого вмирали наші не своєю смертю, а як мій батько, як сестра, Щербань, Безволосий — нагло й люто в розквіті життя. Природна смерть?! За тих часів умирати не своєю смертю саме й було природно.

Серед нашого Плем'я ніхто не вмирав зі старості. Такого випадку я не знаю. Навіть і старий Маслак не вмер так, хоч він, єдиний на ту пору, мав такий шанс. Каліцтво, хвороба, будь-яка, хоч і тимчасова втрата прудкості та сили означали скору смерть. Як правило, такі смерті завжди траплялися без свідків. Просто хто-небудь нагло зникав з очей. Уранці виходив із сельбища й більше ніколи не повертався, зникнувши в череві якогось хижого звіра.

Наскок Огневиків на морквяній галявині був початком нашого кінця, хоч ми й не знали того. Їхні ловці стали з'являтися щодалі, то частіше. Вони приходили вдвох або втрьох, скрадаючись лісом зі своїми летючими стрілами, що здіймали їм здобич із верховіття найвищих дерев, хоч би й як далеко. На ті дерева їм і злазити не треба було: луки і стріли правили їм за безмірно розвинені м'язи — отож вони мовби стрибали та били за сотню футів, коли

не далі. Те робило їх страшнішими за самого Гострозуба. Вони були дуже хитрі, мали справжню мову, що давала більшу силу їхній думці, а до того ще вміли об'єднуватись для спільних дій.

Після появи Огневиків ми стали ще полохливіші, ще прудкіші та сторожкіші. Тепер нам доводилось бути обережними й у лісі. Дерева вже не давали нам надійного захистку, не можна було, сидячи на гілляці, дражнити своїх ворогів, що бігали долі. Огневики були ті кровожерні вороги із зубами й кігтями футів на сто завдовжки — найжахливіші з усіх хижаків, що блукали в первісному світі.

Якось уранці, ще Плем'я й не розбрелося лісом, несподівано знявся переполох на водопої між тими, хто пішов напитись чи набрати води. Усе Плем'я кинулося до печер. Такий уже був у нас звичай — перше тікати, а потому вже довідуватись у чому річ. Прищулившись у війстях, ми чекали. Трохи згодом на галявину обережно вийшов Огневик. То був старенький кульгавий ловець. Він довго стояв, придивляючись до нас, до наших печер і розглядаючи наше урвище згори донизу. Тоді зійшов стежкою до водопою, а за хвилину повернувся іншою; знову довго стояв, спостерігаючи нас, і нарешті, обернувшись, зашкутильгав до лісу. А ми тим часом збентежено й жалісно перегукувалися у своїх печерах.

РОЗДІЛ XVI

Я знайшов її на давньому місці, неподалік чорничного болота, де жила моя мати і де ми з Клаповухом збудували наше перше житло на дереві. Це сталося цілком несподівано. Проходячи під деревом, я враз почув знайомий ласкавий звук і, зиркнувши вгору, побачив Прудку на гілляці. Вона теліпала ногами й дивилася на мене.

Щасливий, я стояв хвильку непорушно, та скоро в те щастя почала закрадатись якась туга та тривога. Я подерся на дерево до неї. Вона поволі відступила. Я далі за нею, та

коли вже трохи-трохи не дістав її, вона перестрибнула на ближче дерево і, шелестячи листям, визирала із зеленої гущини на мене, ласкаво щось жебонячи. Я теж стрибнув туди й погнався за нею, як навіжений — і ще раз вийшло те саме. Вона перескочила на третє дерево, і знов виглядала з листя, і знов лагідно жебоніла.

Я відчув нараз, що є між нами щось нове, чого не було раніше, перед нашою з Клаповухом мандрівкою. Тепер я жадав її і був свідомий того. Вона теж це знала, а тому й не підпускала мене до себе. Забувши, що вона направду Прудка й що я лишень її учень у мистецтві лазити по деревах, я гнався за нею з дерева на дерево, а вона ніяк не давалася мені до рук. Вона дивилась на мене ласкавими очима, лагідно жебоніла, гуцалася та розгойдувалась на гілках зовсім близько, але була недосяжна. Що довше вислизала вона від мене, то дужче я прагнув її спіймати. Та вже й вечір надходив, тіні на землі довшали, а зусилля мої все були марні.

Поглинаючи її очима серед гонитви й під час коротких перепочинків, я бачив, що вона дуже змінилася. Стала більша, повніша, дорослiша. Обриси її покруглішали, м'язи налились, і в усій її істоті відчувалася дозрілість, щось нове для неї й збудливе для мене. Я не бачив її три роки щонайменше, і, натурально, зміна була чимала, Я кажу три роки, але це тільки приблизно; може, їх було й цілих чотири, бо спомини мої дуже плутані, і що більше я думаю про те, то більше впевняюсь, що то мусило бути не три, а чотири роки.

Проте куди та чому вона була щезла й що з нею за той час діялось, я не знаю. Вона не мала жодного засобу розповісти мені про те, так само як ми з Клаповухом не мали засобу повідати нашому Плем'ю про все, що ми бачили мандруючи. Мабуть, вона пустилася в мандри на відчай душі, як і ми. Можливо, що причиною того був теж Червоноок. Запевне, він не раз здибувався з нею в лісі; і якщо він раз погнався за нею, цього, певна річ, було досить, щоб вона втекла світ за очі. З подальшого видно буде, що вона забилась геть-геть

на південь, за гори, аж на берег невідомої річки, навідшиб від свого поріддя.

У тих краях жило чимало Деревиків. Либонь, вони й примусили її врешті повернутись до Плем'я та до мене. Чому я так гадаю — поясню пізніше.

Тіні все довшали, а я гнався за нею все завзятіше, та зловити не міг. Удаючи, ніби стрімголов тікає від мене, вона весь час трималася так близько, що тільки хапай її — але не давалась. Я забув за все: за час, за хижих ворогів, за ніч, що вже западала. Я знавіснів із жадання й гніву, що вона не підпускає мене до себе. Дивна річ, але той гнів був немов частиною мого поривання до неї.

Як я щойно казав, я забув за все. Біжучи через прогалину, я напоровсь на ціле ліжбисько гадів. Та й вони мене не спинили. Я був мов навісний. Вони кидались на мене, але я крутивсь та петляв поміж ними й біг далі. За хвилю я наскочив на велетенського полоза. Перше я, верещачи з ляку, тікав би від нього десь аж на вершечок дерева. Тепер він теж загнав був мене на дерево; але Прудка саме зникла мені з очей, і я сплигнув додолу й помчав за нею, бувши ту мить на волосинку від смерті. Тоді за мною вчепилась гієна, мій давній ворог, і бігла назирці добру годину, передчуваючи з моєї поведінки якусь поживу. А потім ми з Прудкою збурили цілу ватагу диких свиней, і вони теж порвалися за нами. Раз Прудка перескочила таку велику просторінь між деревами, що мені була не до снаги. Я мусив спускатися додолу. Мені було байдуже, що там чатують дикі свині. Я злетів на землю за ярд від тих тварюк, і вони кинулися за мною. Опинившись у мене з обох боків, вони примусили були мене рятуватись на дереві, але воно стояло трохи віддалік шляху, що ним тікала Прудка, і я відважно знову спустився додолу, повернув назад на старий слід і помчав широкою прогалиною навперейми. Вепри, наїжившись, клацаючи іклами та рохкаючи, наступали мені на п'яти.

Коли б я спіткнувся або впав на тій прогалині, було б по мені. Але такого не трапилось, та я й не дбав про те. Я був

у такому настрої, що не злякався б стати віч-на-віч із самим Гострозубом, ні з двадцятьма Огневиками, що пускають стріли. Такий любовний шал пойняв мене. Але тільки мене — із Прудкою нічого такого не діялося. Вона була розважна й на небезпеку дарма не наражалась. Оглядаючись крізь далечінь віків на ту давню любовну погоню, я пригадую, що, коли свині затримали мене, вона побігла тихцем, мовби вичікуючи, коли я зможу знов погнатися за нею. Крім того, тікаючи від мене, вона весь час сама бігла й мене вела, куди їй було треба.

Уже зовсім смеркло, як я слідом за Прудкою обминув моховиту стіну бескида, випнуту з-поміж дерев, і заглибився в густий чагарник, що хвиськав і дряпав мене своїми гілками, коли я продирався крізь нього. Прудка ж ніде й не зачепилася. Вона добре знала дорогу. У самій гущавині ріс здоровезний дуб. Я майже наздоганяв її, коли вона полізла на того дуба. І там серед гілля, в її кублі, що його я так довго й марно шукав, я зловив її.

Гієна знов нанюхала наш слід і тепер, сидячи під деревом, заводила з голоду. Але ми не зважали на те й тільки зареготали, коли вона нарешті, загарчавши, подалась геть у чагарник. Ніч була повна весняних звуків. Як звичайно весною, скрізь у лісі билися один з одним самці. З нашого кубла на дереві ми чули іржання диких коней, сурми слонів і рикання левів. Та вже зійшов місяць, і година була тепла. Ми сміялися й нічого не боялись.

Пригадую, другого ранку ми надибали двох розлютованих півнів-готурів. Вони билися так запально, що я просто підійшов до них і схопив обох за шию. Вони й стали нам із Прудкою за весільний сніданок. Півні були пресмачні. Повесні птахів легко ловити. Якось уночі ми навіть бачили, як билися при місяці два лосі. Поки ми з дерева стежили за тим боєм, до них тихцем підкралися лев і левиця й розірвали їх ще перше, ніж лосі помітили небезпеку.

Важко сказати, скільки часу ми прожили б у кублі Прудкої. Якось, коли нас не було, у дерево ударила блискавка.

Грубезні гілки потрощило, кубло наше зруйнувало. Я заходився був відбудовувати його, але Прудка не хотіла на нього й дивитися. Вона страшенно боялась блискавки, і я не міг намовити її повернутись на дерево. Отак закінчився наш медовий місяць, і ми подались до печерного сельбища. Там я витурив Клаповуха з нашої печерки так само, як колись зробив був він. Ми з Прудкою оселилися там, а він пішов ночувати в пролазі подвійної печери.

Як ми повернулися до нашого Плем'я, так і прикрощі спіткали нас. Червоноок змінив не знаю вже скільки жінок після Співучої, що пішла тією ж дорогою, як і всі перед нею. Тепер у нього була маленька, тендітна й сумна самичка, що пхинькала й плакала, навіть коли він не лупцював її. Звичайно, вона мусила неминуче загинути, і то дуже скоро. Червоноок уже накидав оком на Прудку й, нарешті забивши свою жінку на смерть, почав ганятися за нею.

Щастя наше, що вона справді була Прудка й мала дивовижний хист перемахувати з дерева на дерево. І все ж, щоб не впасти йому в пазурі, вона потребувала всієї своєї обачності й сміливості. Я не міг стати їй на допомогу. Червоноок був такий сильнющий, що на клапті роздер би мене. І так довіку залишилося в мене покалічене плече — пам'ятка його рук. Дощовою погодою воно добре давалося взнаки й ломило.

Покалічив він мені його, коли Прудка нездужала. Либонь, то в неї був напад пропасниці; ми всі частенько хворіли на неї.

У кожному разі, вона була тоді якась млява, квола, немоторна. І ось у такому стані їй довелось утікати від Червоноока, що заскочив її десь поблизу лігва диких собак, кілька миль на південь від сельбища. Раніш вона поводила б його трохи по лісі, дражнячи, а тоді подалася б прямцем, лишивши його далеко ззаду, і незабаром була б у захистку нашої печерки, вузької з проходу. Тепер же вона була надто квола й незграбна, щоб ще дражнитись Він раз у раз заступав їй стежку, і вона мусила обернути всю снагу тільки на те, щоб уникнути його лап.

Здоровій їй утекти від нього було б за іграшку, а тепер на те потрібні були всі її хитрощі й уся обережність. На щастя, вона мала перевагу в тому, що могла бігти по тонших, ніж він, гілках і перестрибувати далі. Ще й надто, вона несхибно визначала віддаль та інстинктивно вгадувала тривкість гілки чи сучка, навіть підгнилого.

Гонитва не мала кінця. Круг по кругові, туди, сюди гасали вони обоє лісом. А в Плем'ї наростало збудження. Знявся шалений джерґіт; він то гучнішав, коли Червоноок відставав, то стишувався, коли він наганяв Прудку. Жінки верещали й шварґотіли, чоловіки в безсилій люті били себе в груди. Найдужче розпалився Мордань, і хоч він також притихав, коли наближався Червоноок, але не настільки, як решта.

Щодо мене, то я не показав себе там вельми відважним. Я був хто завгодно, тільки не герой. Та й яка б із того була користь, коли б я зчепився із Червонооком? Він був така здоровезна потвора, така пекельна звірюка, що в двобої з ним я не мав би жодної надії. Він убив би мене, а нікому б те не допомогло і на крихту. Прудка не встигла б дістатися до печерки, як він зловив би її. Отож я міг тільки дивитись у безсилій люті, ухилятися геть йому з дороги й замовкати, коли він наближався.

Година минала по годині. Було вже далеко за полудень, а гонитва все тривала. Червоноок поклав собі зморити Прудку й навмисне загонив її. Вона довго кріпилась та врешті почала втомлюватися і не могла вже стрибати так стрімголов. Тоді вона стала забиратись на найтонші гілки, неприступні для Червоноока, й так тільки могла віддихати. Але він був підступний, мов чистий диявол. Не маючи змоги дістатись до неї, він почав струшувати її. З усієї сили, усією своєю вагою він розгойдував гілку туди-сюди, поки не скидав Прудку, ніби муху з батоги. Уперше вона врятувалась, потрапивши на нижчі гілки. Удруге вони хоч і не затримали її лету, але послабили силу падіння. А одного разу він так скажено струснув її, що вона перелетіла аж до другого дерева — тіль-

ки добре, що напрочуд метко вхопилася за гілку й тим урятувалась. На тонких гілках Прудка шукала порятунку тільки в крайньому разі, але тепер вона була така втомлена, що не мала іншого способу врятуватися від Червоноока й раз у раз мусила забиратися ген високо.

Гонитва тяглася далі. Усі, хто дивився, скрикували, билися в груди, скреготіли зубами. І нарешті прийшов кінець. Уже смеркало. Прудка, захекана, тремтячи й хапаючи повітря, жалібно припала до верху високої, тоненької гілки. До землі було футів із тридцять, і нічого, що могло б затримати падіння. Нижче на тій самій гілці гойдався Червоноок, налягаючи на неї всією своєю вагою. Гілка хиталась, ніби якесь вагало, і розмахи щоразу ширшали. Коли це він несподівано з усієї сили рвонув її навспак, не давши їй дійти до кінця розмаху. Прудка не втрималася на гілці, голосно зойкнула й сторчголов полетіла додолу.

Якось ухистившись, вона перевернулась у повітрі й упала на ноги. Це мусило б зменшити силу падіння, але Прудка була така змучена, що ноги їй підломилися, і вона повалилась набік. Усе ж, як виявилося, падіння з такої страшної височини не покалічило її, а тільки забило їй дух. Вона лежала безпорадна й хапала ротом повітря.

Червоноок кинувся й схопив її. Своїми цупкими пальцями вчепившись їй у волосся, він звівся на ноги й переможно заревів, дивлячись задирливо на Плем'я, що в жаху стежило за ним із дерев. Ось тоді я оскаженів. Обачність пішла за вітром, забулася любов до життя, що жила в моїй плоті. Ту саму мить, як заревів Червоноок, я ззаду наскочив на нього, і мій напад був такий несподіваний, що я збив його з ніг. Обвивши його руками й ногами, я з усієї сили намагався не пустити його. Звісно, це була б неможлива річ, коли б він однією рукою не держав за волосся Прудку.

Мордань заразився моєю хоробрістю і несподівано став мені до помочі. Він вгризся зубами в руку Червоноокові, дряпав і рвав пазурами йому лице. Отоді б усьому Плем'ю встряти! Коли б усі прийшли нам на допомогу, Червонооко-

ві, може, й настав би кінець; але вони полохливо зачаїлися на деревах.

Червоноок неминуче подолав би нас обох, і тільки тому не вбив нас відразу, що Прудка сковувала його рухи. Вона вже віддихалася й тепер і собі змагалася з ним. Він не хотів пустити їй волосся, і це зв'язувало його. Нарешті він схопив мене за руку. То був для мене початок кінця. Він почав тягти мене до себе, щоб перегризти мені горло й, роззявивши рота, вже вищирив зуби. Отоді він викрутив мені плече, хоч стискав його ще, мабуть, тільки на пів сили, і воно потім боліло мені вже довіку.

Але саме під цей час скоїлося щось несподіване. Поки ми крутилися всі четверо клубком, на нас звалилося чиєсь здоровезне тіло й розкидало нас урізнобіч. Із несподіванки ми повипускали одне одного. Мордань відчайдушно скрикнув. Я не знав, що то було таке, та коли кинувся до дерева, мені перед очима промайнула періста шкура і засмерділо тигром.

То був старий Гострозуб. Його лігво було десь поблизу. Наш гомін розбудив його, і він тихцем, непомітно скрався до нас.

Прудка була вже на дереві обік мого. Я перескочив туди, обняв її руками й пригорнув до себе. Вона хлипала й тихенько плакала. А здолу чулося гарчання й хрускіт кісток. Гострозуб вечеряв тим, що колись було Морданем. Червоноок запаленими очима зверху поглядав на звіра. То була потвора, дужча за нього.

Ми з Прудкою подалися собі деревами геть і спокійно добулися до нашої печерки. Тим часом усе Плем'я, скупчившись над тигром на гілках, обсипало лайкою свого правічного ворога й шпурляло в нього павіттям. Він бив себе хвостом, рикав, але їсти не переставав.

Отак ми врятувалися. Звичайно, то була чистісінька випадковість. Якби не та випадковість, я загинув би в лапах Червоноока, низка поколінь урвалася б і не довела через тисячоліття до нащадка, що читає газети, їздить у трамваї — і пише про минуле, навіть таке далеке, як у цім оповіданні.

РОЗДІЛ XVII

Це сталося під осінь другого року. Після невдалої спроби зловити Прудку, Червоноок узяв собі іншу жінку, і, навдивовижу, вона ще жила. А ще дивніше — у них було немовля, декількох місяців, перше в Червоноока. Усі жінки, що були в нього доти, не встигали навіть привести йому дітей, як він забивав їх на смерть.

Той рік був добрий для всіх нас, погода напрочуд лагідна, їжі вдосталь. Надто пригадується мені чомусь тодішня ріпа. На горіхи також був урожай, а щодо диких слив, то вони ще ніколи не бували такі великі й солодкі.

Одно слово, рік був золотий. Але тоді й скоїлася біда. Нас заскочили в наших власних печерах. Ми прокинулись у холодній сірій млі на світанку того дня, щоб знайти собі смерть; принаймні більшість із нас. Мене й Прудку розбудили дикі крики та скажений вереск, ніби сюди на раду злетілися дияволи з усіх усюд. Наша печерка була найвища на урвищі, і, підповзши до війстя, ми побачили, що на луговині повно Огневиків. Їхні поклики ще додавали гамору, але в цих людей був якийсь лад і певний план, а в нас ні того, ні другого. Ми всі билися нарізно, кожен сам за себе, і ніхто з нас і уявити не годен був, яке велике лихо спобігло нас.

Огневики з'юрмилися під скелею. Ми сипнули на них цілий град каміння й, мабуть, декотрим попробивали голови, бо коли вони відхлинули, троє з них корчилися на землі. Один силкувався відповзти геть, але ми, скажено ревучи, знов закидали його камінням. Декілька Огневиків повернулися, щоб відтягти своїх, але кам'яний град прогнав тих рятівників.

Огневики розлютилися, проте стали обережніші. Завиваючи ще голосніше, вони, однак, трималися віддалік і тільки пускали в нас силу стріл. Це поклало край шпурлянню камінням. Коли з півдесятка наших було вбито, а десятків зо два поранено, ми відступили в печери. Моя, хоч і найвища на кручі, не була поза досягом стріли, але на такій відстані

влучити було важко, а тому Огневики й не витрачали багато стріл на мене. Я був дуже цікавий, і мені хотілось побачити все, що діялося. Прудка, тремтячи з переляку, причаїлась у печері й жалібно квилила, закликаючи мене досередини. А я, припавши у війсті, стежив за всім.

Бій ущухав, ніби застрягши на місці й не посуваючись ні сюди ні туди. Ми поховалися по печерах, і Огневикам якось треба було нас викурити звідти. Вони не важилися лізти до нас, а ми не хотіли наражатись на їхні стріли. Як котрийсь із них підступав ближче до кручі, той чи той із наших починав шпурляти в нього каміння, а тим часом із пів десятка стріл устромлялося в нього самого. Але такий підступ недовго мав успіх; скоро вже ми нічим не давалися виманитись надвір. Бій направду захряс на місці.

Позад Огневиків я побачив старого кульгавого ловця. Він командував, і за його наказами люди метались туди-сюди. Декілька підрядилися до лісу й повернулися з оберемками хмизу, сухого листя й трави. Огневики підійшли ближче. Котрі з луками напоготові, щоб стріляти, як хто виткнеться з печери, а котрі заходилися накидати купи хмизу та сушні під війстями до нижніх печер і тоді виворожили з тих куп страхіття, що його ми найбільше боялися — вогонь**.** Спочатку закурівся димок і став здійматися по скелі вгору. Потім, немов маленькі гадючки, вихопилися з сушняку червоні язички полум'я. Дим густішав і часом огортав усе урвище. У моїй печері він не дуже діймав мене, але очі щипало, і я тер їх руками.

Старого Маслака викурено першого. Вітром знесло дим трохи вбік, і я виразно побачив його. Він вискочив із диму, наступив на жар, обпікся, з болю голосно зойкнув і кинувся лізти на кручу. Стріли, немов дощ, сипонули на нього. На прискалку він спинився й учепився руками в скелю. Хапаючи повітря, чхаючи й крутячи головою, стояв він там і хитався вперед та назад. З десяток стріл з пір'яними хвостами стирчало йому в тілі. Він був старий, але не хотів умирати й, хитаючись, щодалі жалібніше голосив. Та ось коліна йому

підігнулися, рука пустилася каменя, він далеко відхитнувся й полетів додолу. Старі кістки, певне, геть побилися, проте він, стогнучи, ще силкувався звестись. Один Огневик підбіг до нього і киюрою розтрощив йому голову.

Те саме, що з старим Маслаком, сталося й з багатьма іншими. Задихаючись у диму, наші вискакували з печер і лягали трупами від стріл. Декілька жінок і дітей подушилися в печерах, а більшість загинули надворі.

Звільнивши таким способом перший ряд печер, Огневики почали лаштуватися зробити те саме з другим. Поки вони дерлися туди з посушем та травою, Червоноок та його жінка з немовлям, що тісно держалося її, кинулись урвищем нагору. Огневики, либонь, були певні, що тим часом ми лишатимемось у печерах, а тому луки в них не були напоготові. Коли ж стріли посипалися, Червоноок укупі з жінкою були вже високо. Опинившись на верху урвища, він обернувся й, б'ючись в груди та ревучи, лютими очима витріщився на ворогів. Вони знову пустили на нього стріли, й хоч жодна не влучила, він кинувся геть.

Я бачив, як Огневики викурювали третій та четвертий поверхи печер і як вони розстрілювали наших, коли ті намагалися втекти нагору. Небагато кому пощастило дістатись до верху урвища. Більше загинуло. Мені пригадується Вислогуб. Жалібно зойкаючи, він добувся до мого прискалку, але тут стріла вдарила йому в спину й прошила наскрізь. Кістяний площин вистромлявся з грудей, а пір'яний хвіст зі спини. Закривавившись, Вислогуб повалився біля війстя до моєї печери.

Близько того часу горішні печери самі спорожніли. Мало не всі наші разом кинулися вгору. Декого те справді врятувало, бо Огневики стріляли не досить швидко. Правда, в повітря знялася хмара стріл, і десятки наших летіли сторчака додолу, проте були й такі, хоч і не дуже багато, що добулися на саму кручу й утекли.

Мене тепер самого порвало тікати, й те поривання переважило в мені цікавість. Стріли вже не летіли. Наші, видимо,

утекли всі, хіба, може, дехто ще ховався по горішніх печерах. Тоді ми з Прудкою хутко подерлися на урвище. Побачивши нас, Огневики зчинили великий галас — певно ж, не через мене, а через Прудку. Вони шпарко загомоніли, один одному показуючи на неї. По ній вони ні разу не вистрелили, а почали ласкаво кликати її. Я спинився й заглянув униз. Вона ж, перелякана, хлипала й тягла мене геть. Ми пройшли верхом урвища й заглибилися в ліс.

Я часто розважаю про цей випадок. Якщо вона справді була з їхнього плем'я, то, напевне, відбилась від них зовсім маленькою й нічого не пам'ятала, а тому їх боялась. З другого боку, може, вона ніколи й не відбивалась від них, а народилась десь у лісі, далеко від їхнього сельбища, від батька — утеклого Огневика — й матері з нашого Плем'я. Хіба хто міг щось певне сказати? Мені це було невідомо, а Прудка знала не більше за мене.

Ми перебули день жаху. Більшість із тих, хто врятувався, утекли до чорничного болота й заховались у прилеглому лісі. Але цілий день Огневики ватагами снували там і вбивали нас, де тільки знаходили. Либонь, вони виконували наперед повзятий план. Огневики розплодилися, їм стало тісно на своїх теренах, і вони поклали собі звоювати нас. Але яке ганебне було їхнє звоювання! Хіба ми мали якийсь шанс проти них? То була просто різанина, поголовна різанина, не помилувано ні старого, ні малого. Вони геть вичистили нашу землю від нас.

Того дня для нас немов настав кінець світу. Як я вже казав, ми кинулись до нашого останнього притулку, до лісу, й ховалися на деревах, але й там нас оточували та вибивали одну родину по одній. Багато довелось нам набачитись того дня! Я ж бо іще був до того й цікавий. Ми з Прудкою ніколи не зоставалися подовгу на одному дереві, а тому нас ні разу й не застукали. Але тікати, здавалося, не було куди. Скрізь снували Огневики, що поставили собі за мету винищити нас. Куди не поткнися, скрізь вони, тим-то й бачили ми так багато їхніх злочинств.

Що сталося з моєю матір'ю, я не знаю, але Джерготуна перед моїми очима підстрелено на дереві в його власнім кублі. Боюся, що, бачивши це, я навіть весело захихотів. Перше ніж закінчити цю частину мого оповідання, я мушу ще сказати про Червоноока. Його заскочили разом із жінкою на дереві коло чорничного болота. Ми з Прудкою на хвильку спинилися, щоб на те подивитись. Огневики так захопилися своїм ділом, що не догледіли нас, а крім того, ми добре заховалися в густому листі.

Добрих два десятки ловців зібралися під деревом і пускали в нього стріли, підбираючи їх, коли вони падали на землю. Червоноока не було видно, тільки чулося його завивання звідкись із дерева. Згодом воно стало якесь здушене. Очевидячки, він заліз у дупло. Жінка не встигла залізти. Стріла звалила її додолу, видимо, поранивши тяжко. Вона навіть і не спробувала тікати, тільки припала до свого немовляти, затуляючи його собою, і жалісно благала Огневиків голосом та на мигах. А ті, обступивши її, глузували з неї, як колись глузували я й Клаповух із старого Деревика. Як ми тоді штрикали його патиками, так і вони тепер штрикали жінку між ребра гострими кінцями своїх луків. Та забава вийшла погана. Жінка не боронилась і навіть не розлютовувалась. Вона й далі тільки благала, припавши до свого немовляти. Тоді один Огневик підійшов до неї з киюрою. Вона бачила те й зрозуміла, але до кінця благально скиглила.

Червоноок же в своєму дуплі був убезпечений від стріл. Огневики порадились хвильку, а потім один із них поліз на дерево. Що сталося там, не знаю. Я тільки почув зойк Огневика і побачив, як захвилювались ті, хто стояв під деревом. Трохи згодом його тіло, ламаючи гілки, звалилося додолу й нерухоме зосталося на землі. Товариші підійшли, підвели йому голову, але вона знову впала. Червоноок помстився за себе.

Огневики розлютились. У стовбурі дерева близько землі була діра. Натягавши туди ломини та листя, вони розклали вогонь. Ми з Прудкою, обійнявшись і визираючи крізь лис-

тя, чекали, що буде. Огневики підкидали у вогонь зелених гілок із листям, і дим густішав.

Коли раптом усі сахнулись геть від дерева, та не досить швидко. Важке тіло Червоноокове впало серед натовпу. Страшенно роз'юшений, він замолотив навсібіч довгими ручиськами, здер одному обличчя — отак просто здер своїми вузлуватими пальцями, а другому перегриз горлянку. Огневики, що спочатку відступили були, тепер, дико репетуючи, гуртом кинулися на нього, та він вихопив у одного шпору й почав трощити їм голови, немов гарбузи. Вони мусили знову відступити. Червоноок, скориставшись з цієї нагоди, обкрутнувся й помчав до лісу, люто завиваючи. Кілька стріл полетіло йому наздогін, але він, пірнувши в гущавину, зник.

Ми з Прудкою крадькома подалися геть, та незабаром натрапили на іншу юрбу ловців, що загнала нас на чорничне болото. Там ми вже знали всі шляхи деревами понад трясовиною й помчали туди, де пішки не можна було гнатися за нами. Отак ми врятувалися й опинились по той бік болота, де вузенька смуга лісу відділяла його від другого, більшого, що простягалося на захід сонця. Там ми спіткали Клаповуха.

Не уявляю собі, як він урятувався — хіба що напередодні випадком не ночував у печерному сельбищі. У тому лісі ми могли б збудувати собі притулок на деревах і осісти там, але Огневики, певно, завзялися вибити нас до ноги. Пополудні ми побачили Бороданя та його жінку. Вони мовчки, з переляканими обличчями промчали деревами повз нас на схід сонця й зникли. Трохи згодом у тому напрямку, звідки вони вигулькнули, долинули крики й завивання ловців та зойки наших. Огневики таки знайшли собі дорогу через болото.

Я, Клаповух і Прудка кинулися слідом за Бороданем та його жінкою й опинилися край великого мочара. Тут ми не знали жодної стежки. Той мочар був осторонь нашого терену. Ми завжди обминали його, і ніхто з Плем'я ніколи не заходив туди, чи вірніше, ніколи не вертався звідти. У нашій уяві він був повитий страшною таємницею, якоюсь жаскою

невідомістю. Ми в страху спинилися край мокравини, але крики Огневиків лунали щораз ближче. Ми перезирнулись, і Бородань швидко побіг трясовиною до трав'яної купини ярдів із десяток від краю, де ноги вже не так грузли. Його жінка не зважилась бігти за ним. Вона спробувала була, але злякано сахнулась від зрадливої драговини й скулилася на землі.

Прудка не стала чекати на мене й не спинилась, поки не промчала ще ярдів зі сто далі за Бороданя й не дісталася до більшої купини. Коли ми з Клаповухом догнали її, поміж деревами замаячили Огневики. У сліпому жахові жінка Бороданя кинулася до нас, але вона бігла навмання, безогляду, й тонка шкурина на твані прорвалася під нею. Саме тоді ми обернулися й побачили, як Огневики пускають у неї стріли, а вона потопає в твані. Стріли почали падати й навколо нас. Бородань був уже на нашій купині, й ми всі четверо подались трясовиною куди-глядя, забираючись щораз далі та далі в мочар.

РОЗДІЛ XVIII

У мене немає виразних споминів про наші мандри тим великим мочаром. Силкуючись згадати про них, я тільки плутаюсь в уривках вражень. Я й гадки не маю, як довго ми блукали в тій великій низовині — мабуть, кілька тижнів. Як мені те сниться, то завше буває суцільний кошмар. Через незліченні сторіччя дожив до мене той столикий страх та пам'ять про нескінченні блукання мокравою пустелею, де на нас кидалися отруйні гади, де навколо ревли дикі звірі, де твань дряготіла під ногами й засмоктувала п'яти.

Пам'ятаю, що безліч разів звертали ми вбік, обминаючи стрічні потоки, озера й цілі моря твані. Часом зривалися бурі, наганяючи воду, що поймала величезні простори низини. Під час таких повенів ми, голодні й нещасні, сиділи, наче в'язні, цілими днями на деревах.

Яскраво стає переді мною одна картина. Навколо високі дерева, сірі пасма моху звисають з гілок, а грубі ліани, ніби якісь страшенні гадюки, в'ються круг стовбурів і густо переплітаються в повітрі. Повсюди м'яка твань, що весь час булькає газами, весь час хвилює, ніби важко дихає, ніби щось ворушиться в її глибині. А в осередку ми, з дванадцятеро нас. Ми змучені, худі, сама шкіра та кістки. Ми не співаємо, не джерґотимо, не сміємося, і вже не до витівок нам. Нашу пустотливість і жвавість як водою змило. Ми тільки жалібно скиглимо й тулимось одне до одного, немов жменька людей, що пережили кінець світу.

Та картина стоїть переді мною окремо, якось осібно, зовсім не пов'язана з усім іншим пережитим на тому мочарі. Не знаю, яким чином, але врешті-решт ми таки виборсалися звідти, вийшли до стяги невисоких пагорбів понад берегом річки. То була наша річка, що так само, як і ми, прорвалась через великий мочар. На її південному березі, там, де вона пробивалася крізь пагорби, ми знайшли багато пісковикових печер. Далі на захід сонця ревіло море, б'ючись у наплавину поперек гирла річки. Тут, у цих печерах поблизу моря, ми й оселилися.

Нас було небагато. Але за декілька днів із болота почали потроху надходити ще наші. Вони пленталися по одному, по двоє, по троє — справжні кістяки, радше мертві, ніж живі. Нарешті нас зібралось із тридцятеро. Більше ніхто з болота не виходив. Червоноока не було. Треба зауважити, що з дітей жодне не пережило тієї страшної подорожі.

Я не оповідатиму про ті роки, що ми прожили поблизу моря. Негаразд там було, повітря вогке, холодне. Ми застуджувалися й увесь час кашляли. Серед таких умовин ми не могли вижити. Правда, в нас народжувалися діти, та тільки вони не дуже чіплялися за життя й рано вмирали. А ми, дорослі, вимирали ще скоріше, ніж вони народжувалися, і нас усе меншало.

Та й різка зміна їжі теж не була нам на здоров'я. Тепер ми мало їли зелені та овочів, а більше годувалися рибою. На

березі, надто після бурі, завжди бувало багато всяких скойок, абалон, мідій і великих океанських крабів, а також різні морські водорості, добрі на смак. Одначе сама зміна в поживі спричиняла шлункові хвороби. Гладких поміж нами не стало, усі були худі й завше мали такий вигляд, наче в нас боліли животи. Добуваючи великих абалон, загинув Клаповух. Під час відпливу одна така абалона защекнула йому пальці, й коли почався приплив, він захлинувсь у воді. Ми знайшли труп другого дня, і для нас то була добра наука. Більше ніхто з нас не защекнувся в скойці абалони.

Нам із Прудкою щастило ростити дитя. Хлопчикові було вже кілька років, хоч тепер я певен, що він усе одно не вижив би в тому жахливому підсонні. Але одного дня знову з'явились Огневики. Вони припливли річкою, не на зв'язаних колодах, а на абияк видовбаному човні. Їх було троє, й усі вони гребли. Серед них був і старий сивий ловець. Вони висіли в нашій затоці, й він закульгав по піску, пильно придивляючись до наших печер.

За кілька хвилин вони відпливли геть, та Прудка страшенно сполошилась. Ми всі злякалися, але ніхто так дуже, як вона. Вона скімлила, плакала й цілу ніч не мала спокою. Уранці, схопивши дитя на руки, вона потягла мене, пронизливо покрикуючи, за собою знов у далеку дорогу. У печерах залишилося восьмеро — усі, хто зосталися від нашого Плем'я. Для них не було ніякої надії, вони мусили скоро загинути, навіть якби Огневики й не прийшли. Їх убивав поганий морський клімат. Наша порода не була пристосована до життя на морському узбережжі.

Багато днів ми йшли на південь, понад краєм великого багнища, не важачись туди заглибитися. Одного разу ми повернули на захід сонця й, перейшовши стягу пагорбів, знову опинились на морському березі. Це місце було не для нас: жодного дерева, тільки грім прибою та навальний вітер, що, здавалось, ніколи не вщухав на тих похмурих надбережжях. Ми повернули назад через гори й пішли на схід і на південь, поки знову натрапили на велике багнище.

Незабаром ми добулися до його південного краю і попрямували далі на південний схід. Там місцевість була гарна, повітря тепле й знову ліс. Перехопившись через ще одне пасмо низьких пагорбів, ми опинилися в іще кращій лісистій місцині; щодалі відходили ми від моря, то ставало тепліше. Ми йшли та йшли, поки не дісталися до великої річки, що видалася знайомою Прудкій. Вона, мабуть, добивалася сюди за час своєї чотирирічної відсутності. Перепливши річку на колодах, ми висіли на другому березі під великою скелею. Високо на ній ми знайшли собі новий дім — заховану від очей, майже неприступну печеру.

Тепер мені небагато лишається оповісти. Ми з Прудкою осіли в тій печері й жили там родиною. На тому мої спогади закінчуються. Більше ми нікуди не мандрували, і мені нічого не снилося більше, крім тої високої, неприступної печери. Там, мабуть, і народився той нащадок, що успадкував образи моїх сновидців, що розчинив у своїй істоті всі враження мого життя, цебто життя Зубаня, мого другого «я», не справжнього, але такого для мене реального, що часом мені важко сказати, коли і в якій добі я живу.

Я часто міркую про свій родовід, Я-сучасний, безперечно, людина, проте я-Зубань — іще не людина. Ці дві частини моєї двоїстої особи зростаються в стовбур родовідного дерева десь далеко внизу. Може, перед загином нашого Плем'я в ньому вже починався процес переходу в справжню людину? Може, той процес завершився в мені й у моїх нащадках? А з другого боку, хіба не міг хтось із них пристати до Огневиків, до їхнього племені? Не знаю, і нема способу довідатися про це. Одна тільки річ цілком певна — Зубань відбив усі свої враження в мозку котрогось із своїх нащадків і відбив так міцно, що безліч проміжних поколінь не здолали їх витруїти.

Ще одна річ, про яку я маю оповісти перше ніж скінчу. Це один сон, що мені часто сниться; а на яві воно, напевне, сталося тою добою, коли я жив у високій неприступній печері. Пригадую, що одного разу я заблукав лісом далеко на

схід сонця й натрапив на плем'я Деревиків. Причаївшись у гущавині, я стежив, як вони бавляться. Вони саме зібралися на ревище чи то сміховище й скакали та репетували диким хором.

Несподівано й гомін, і скакання вщухли. З переляку всі поприсідали, кидаючи очима, куди відступити. Тоді поміж гурт увійшов Червоноок. Усі з жаху сахалися від нього. Але він нікого не скривдив. Він був уже їхній. Слідом за ним, ступаючи кривими жилавими ногами й спираючись на землю пальцями рук, ішла стара самиця з породи Деревиків — його остання жінка. Червоноок сів у середині кола. Ось зараз, пишучи оце, я як живого бачу його, похмурого, із запаленими очима; він обводить ними коло Деревиків, згинає свою страшнючу ногу й скарлюченими пальцями чухає собі черево. Це — Червоноок, це — атавізм.

ЗМІСТ

ПРИГОДИ «СЛІПУЧОГО» 3

ЧАСТИНА ПЕРША 3

I. БРАТ І СЕСТРА. 3

II. ДРАКОНОВІ ЗАКОНИ 8

III. ЧЕРВОНЬКО, ЦИСАВКО ТА РУДЬКО 13

IV. Є Й НА ВОВЧИКА КУЛЯ 23

V. ЗНОВУ ВДОМА. 27

VI. ІСПИТИ. 31

VII. БАТЬКО Й СИН. 37

ЧАСТИНА ДРУГА 41

VIII. ФРИСКО-КІД ТА НОВИЙ ЮНҐА 41

IX. НА «СЛІПУЧОМУ». 46

X. СЕРЕД БЕРЕГОВИХ ПІРАТІВ 51

XI. КАПІТАН І КОМАНДА. 56

XII. ДЖО ХОЧЕ ПОЇХАТИ, НЕ ПОПРОЩАВШИСЬ . .59

XIII. ЗАПРИЯТЕЛЮВАЛИ 65

XIV. НА ОСТРЕЙКОВИХ МІЛИНАХ 69

XV. ДОСВІДЧЕНІ МОРЯКИ ПІД БУРЮ ОБ'ЯКОРИЛИСЯ 75

XVI. ФРИСКО-КІДОВА ЗАПОВІТНА СКРИНЬКА 81

XVII. ФРИСКО-КІД ОПОВІДАЄ СВОЮ ІСТОРІЮ 85
XVIII. НОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПРИПАДАЄ НА ДЖО 90
XIX. ХЛОПЦІ ОБМІРКОВУЮТЬ ПЛАН ВТЕЧІ 95
XX. МІЖ ЖИТТЯМ І СМЕРТЮ 99
XXI. ДЖО ТА ЙОГО БАТЬКО 104

ЗВІР ПРЕДКОВІЧНИЙ 111

I 111
II 115
III 124
IV 127
V 132
VI 138
VII 154
VIII 158
IX 164
X 168

ПЕРЕД АДАМОМ 181
РОЗДІЛ I 181
РОЗДІЛ II 186
РОЗДІЛ III 190
РОЗДІЛ IV 196
РОЗДІЛ V 202
РОЗДІЛ VI 208
РОЗДІЛ VII 212
РОЗДІЛ VIII 217
РОЗДІЛ IX 225
РОЗДІЛ X 231
РОЗДІЛ XI 236

РОЗДІЛ XII 241
РОЗДІЛ XIII 247
РОЗДІЛ XIV 252
РОЗДІЛ XV 257
РОЗДІЛ XVI 262
РОЗДІЛ XVII 270
РОЗДІЛ XVIII 276

Літературно-художнє видання

Серія «Зарубіжні авторські зібрання»

ДЖЕК ЛОНДОН

ПРИГОДИ «СЛІПУЧОГО»

Переклад з англійської

Головний редактор *О. В. Красовицький*
Відповідальна за випуск *Т. П. Затуливітер*
Художній редактор *О. А. Гугалова-Мєшкова*
Технічний редактор *Г. С. Таран*
Комп'ютерна верстка: *Т. В. Мальчевська*
Коректор *Н. С. Бородюк*

Підписано до друку 23.01.2020. Формат 84 × 108 $^{1}/_{32}$.
Умов. друк. арк. 15,12. Облік.-вид. арк. 14,23.
Тираж 1500 прим. Замовлення № .

ТОВ «Видавництво Фоліо»
вул. Римарська, 21А, м. Харків, 61057
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 5244 від 09.11.2016

Сайт та інтернет-магазин видавництва:
www.folio.com.ua
Електронна адреса:
market@folio.com.ua

Надруковано з готових позитивів
у ТОВ «Видавництво Фоліо»
вул. Римарська, 21А, м. Харків, 61057
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 5244 від 09.11.2016